

ჯემალ შარაშენიძე

**შუმერული
ენის
გრამატიკა**

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 2005

წიგნში განხილულია ერთ-ერთი უძველესი იზოლირებული ენის – შუმერულის ფონეტიკისა და მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები. მას შეუძლია მკითხველის გარკვეული ცნობები მიაწოდოს ჯერ კიდევ ნაკლებად დამუშავებული შუმერულის სინტაქსის შესახებაც.

ნაშრომი დახმარებას გაუწევს შუმეროლოგიის პრობლემების შესწავლით დაკავებულ სტუდენტებს და საზოგადოების იმ ნაწილსაც, რომელიც ინტერესს გამოიხენს ძველი წინა აზიის ლუარსმულდამწერლობიანი ხალხების ენებისადმი.

რედაქტორი პროფესორი ზურაბ კიკნაძე

რეცენზენტები: პროფესორი ირინე ტატიშვილი
დოცენტი ნინო სამსონია

ზოგადი ცნობები შუმერებისა

და შუმერული ენის შესახებ

§ 1. შუმერები და მათი ძეგლანი

შუმერულ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი, რომელთაც ძველი ბაბილონელები „შუმერის ქვეყნის მცხოვრებლებს“ (*niši māt šu-me-ri2-im*, ხამურაბის კანონები, XL 50) ეძახდნენ, ძვ. წ. მეოთხე ათასწლეულის შუა ხანებიდან მკვიდრებიან შუამდინარეთის სამხრეთ ნაწილში – მდინარეების ტიგროსისა და ეფრატის ქვემო დინებათა შორის მდებარე დაცემულ ვაკეს. ამ ადგილას თავდაპირველად ცხოვრობდნენ მკვლევართა მიერ პროტოტიგროსელებად და პროტოეფრატელებად წოდებული ხალხები, რომელთა წარმომადგენლობა და ენა ჩვენთვის უცნობია.

დღეისათვის რამდენადმე უფრო მეტად ხერხდება პროტოტიგროსელთა ენის ლექსიკურ ერთეულთა ზოგადი კონტურების დადგენა. ირკვევა, რომ პროტოტიგროსული მიეკუთვნება ე.წ. ბანანა ენების ჯგუფს, ანუ ისეთ ენებს, რომლებშიაც საკუთარი სახელების ფონეტიკური სტრუქტურა ისეთივეა, როგორიცაა ინგლისური სიტყვის banana „ბანანის“ აგებულება. ზუსტად ამგვარი ფონეტიკური ქსოვილის მქონეა პროტოტიგროსულიდან შუმერულ ენაში შემონახული რამდენიმე საკუთარი სახელი – ბუნენე, ქუბაბა, ზაბაბა, ბილულუ და სხვა (აქ თანმიმდევრულად მეორდება ბგერები – თანხმოვანი-ხმოვანი-თანხმოვანი-ხმოვანი... და ამავე დროს ორი უკანასკნელი წყვილი ერთნაირია).

უნდა ვთქვათ, რომ ძველი შუამდინარეთის სამეურნეო ათვისებაში დიდი როლი შეასრულეს პროტოეფრატელმა. მათ ენას განეკუთვნება მიწათმოქმედება-მეცხოველეობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებული არაერთი ტერმინი, რომელიც შუმერულ ენას – შემორჩა: apin „გუთანი“, hara „ხარო“, sipa „მწეკმისი“, simug „მჭედელი“, აზგაბ „დაბალი“ და სხვა. ალბათ, მათ გაატარეს ამ მიწაზე პირველი ხნული, გააშენეს აქ პირველი სამოსახლოები და მათვე დაარქვეს კიდევ დასახლებულ პუნქტებს თავიანთ ენაზე მჭდერი სახელები – ნიფური, ადაბი, უმა, ერიდუ და სხვა.

ძველი წელთაღრიცხვის მეოთხე ათასწლეულის შუა ხანებიდან ამ ხალხებთან შეხვევა დაიწყო შუმერებმა, რომლებიც ამ მხარეში სამხრეთიდან შემოვიდნენ. დროთა განმავლობაში შუმერებმა შედარებით ადვილად და უმტკივნეულოდ მოახდინეს პროტოტიგროსელებისა და პროტოეფრატელების კულტურული და ფიზიკური ასიმილაცია; დამხედური მოსახლეობის ენის ლექსიკური ფონდის მცირე ნაწილმა კი სუბსტრატის სახით შუმერულ ენაში შემოინახა თავი.

სპარსეთის ყურის სანაპიროებიდან შუმერული მოსახლეობა თანდათან იწყებს გავრცელებას ჩრდილოეთის მიმართულებით. მოგვიანებით შუმერებმა მიაღწიეს კიდევ დაახლოებით დღევანდელი ბაღდადის ხაზზე გამავალ 33-ე პარალელს. ამის იქით ისინი აღარასოდეს წაწყველან. საბოლოოდ მათ დაიკავეს 50 ათასამდე კვ. ტერიტორია, რომლის საზღვრებშიაც თითქმის 1500 წლის განმავლობაში საყოველთაო პრაქტიკულ ხმარებაში იყო შუმერული ენა.

შუამდინარეთში მოსვლიდან არც თუ ისე დიდი ხნის შემდეგ შუმერებმა შექმნეს კაცობრიობის ისტორიაში პირველი დამწერლობა, რომელსაც ჩვენ ლურსმულს ვეძახით. შუამდინარეთის ერთ-ერთი უძველესი ქალაქის ქიშის არქეოლოგიური შესწავლის დროს დაახლოებით ძვ. წ. XXXV საუკუნით დათარიღებულ ფენაში გამოვლენილ იქნა მცირე ზომის ქვის ფილაზე დატანილი წარწერა, რომელიც პროტოლურსმული დამწერლობის ნიშნებითაა შესრულებული. ეს არის ლურსმული დამწერლობის, და საერთოდ დამწერლობის უადრესი და უპირველესი ნიმუში, რომელიც, სავარაუდოა, სწორედ შუმერების მიერაა ფიქსირებული და შუმერულ ენა-

ზევე უნდა იყოს შესრულებული. დადასტურებულია, რომ მეოთხე ათასწლეულის მეორე ნახევრის დროინდელ ძვ. ურუქისა და ჯგერდეთ-ნასრის არქეოლოგიურ კულტურებში გამოვლენილი რამდენიმე ასეული ლურსმულად ნაწერი თიხის ფირფიტის ენა უკვე ნამდვილად შემერულია. ყოველივე ეს უეჭველს ხდის იმ მოსაზრების სისწორეს, რომ ლურსმული დამწერლობა სწორედ შემერებმა შექმნეს თავიანთი ენის წერილობით დაფიქსირებისათვის.

შემერებმა საკმაოდ ადრე ჩამოაყალიბეს სახელმწიფოებრივი სტრუქტურებიც, რომელმაც შუამდინარეთის მიწაზე თითქმის ათასი წლის მანძილზე იარსება. იგი მხოლოდ ძვ. 2024 წელს დაეცა.

პოლიტიკური საზღვრების მოშლის შემდეგ შემერები სწრაფად იწყებენ შერევას დასავლეთიდან შემოსული სემიტური მოდგმის ხალხებთან – ძველბაბილონელებთან. ასიმილაციის პროცესი ორ საუკუნეში დამთავრდა – ძვ. XVIII საუკუნიდან შემერები ფიზიკურად უკვე აღარ არსებობენ, მაგრამ შემერულმა ენამ ამის შემდეგაც განაგრძო არსებობა სემიტურ გარემოში – იგი კარგა ხანს რჩებოდა ოფიციალურ ენად სკოლებში, სახელმწიფო კანცელარიაში, სამეცნიერო მუშაობასა და ლეთისმსახურებაში. ძველბაბილონურ ხანაში (ძვ. 2000-1800 წწ.) შემერული თანდათანობით განიცდის შევიწროებას აქადური ენისაგან (ასე იწოდება ძველბაბილონელო ენა) – წერილობითი შემერული წერილობითმა აქადურმა შეცვალა, მაგრამ შუა საუკუნეების დროინდელი ლათინურის მსგავსად შემერულმა გარკვეულწილად მიაღწა შემოინახა თავი – მას ასწავლიდნენ სკოლებში და ნაწილობრივ იყენებდნენ ლეთისმსახურებაშიც. ძვ. პირველი საუკუნის შემდეგ იგი საბოლოოდ დაივიწყეს.

შუამდინარეთში მოსულმა ბერძნებმა ძვ. III-II საუკუნეებში თავიანთი ანბანით ჩაიწერეს ჯერ კიდევ, ალბათ, პრაქტიკულ ხმარებაში არსებული რამდენიმე შემერული სიტყვა – *dumu* „შილი“, ბერძნულად ჩაწერილია როგორც *δομο* (ისე, როგორც გამოითქმოდან); *bur* „ტაშტი“ – ბერძნული ტრანსკრიპციით *βουρ* (α) და ზოგიერთი სხვა. სამწუხაროდ, ბერძნებს არავითარი ცნობა არ შემოუნახავთ იმის შესახებ, თუ რა სახელით იწოდებოდა ამ სიტყვების მატარებელი ენა. საერთოდ ანტიკურმა ავტორებმა და, შეიძლება, ძველმა ებრაელებმაც არაფერი იცოდნენ შემერების შესახებ. მეცნიერებაში მხოლოდ მოსაზრებაა გამოთქმული, რომ სახელწოდება შემერი, მოსალოდნელია, უკავშირდებოდეს ბიბლიაში (დაბ., 10:10, 14:1) მოხსენიებული სენაარის (*Sin'ār*) ქვეყნის სახელს.

შემერები შუამდინარეთის ცალკეულ მხარეებს სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებდნენ. ჩრდილოეთ შუამდინარეთს ისინი ქიურის (*Ki-ur*) ეძახდნენ. აქ ჯერ კიდევ მესამე ათასწლეულის დასაწყისიდან დამკვიდრებას იწყებენ სემიტური მოდგმის ტომები, რომლებმაც ძვ. XXIV საუკუნეში პოლიტიკური ბატონობის მსპოვების შემდეგ აქ დაარსებული მათი მთავარი ქალაქის აქადის სახელწოდების მიხედვით მთელ მხარეს „აქადი“ (*A-ka-de*) დაარქვეს.

სამხრეთ შუამდინარეთს შემერები ადრე უბრალოდ ქალამს (*Kalam*) „ქვეყანას“ უწოდებდნენ, ხოლო მოგვიანებით ცენტრალურ და სამხრეთ შუამდინარეთს, რასაც საკუთრივ შემერების საცხოვრისი ტერიტორია მოიცავდა, ქიენგი (*Ki-en-gi*) დაერქვა (ამ სიტყვის ზუსტი ეტიმოლოგია ცნობილი არაა). შემერის მეფეები თავიანთ ტიტულატურაში საკუთარ თავს „ქიენგისა (და) ქიურის მეფეებად“ (*lugal-Ki-en-gi-Ki-ur*) მოიხსენიებენ. ძველბაბილონელი მეფეების მიერ მითითებულ ამ ტიტულატურაში კი ქიენგის შესატყვისად უკვე შემერი იხსენიება. ხაზურაბი, მაგალითად, თავის თავს იხსენიებს ასე: *šarrum da-num2 Šamšu Bāliḫm mu-še-ši2 nu-ri-im a-na ma-at Šu-me-ri2-im u3 Ak-ka-di-im „მეფე ძლიერი, მზე ბაბილონისა, სინათლის მომფენი, შემერისა და აქადის ქვეყნებზე“* (ხაზურაბის კანონები, V 3-9). მეკლეეარები ფიქრობენ, რომ *Ki-en-gi* ზემოთ მატყველებში, შეიძლება, „შუმერად“ წარმოითქმოდან. თუ ეს ასე იყო, მაშინ გამოდის, რომ სწორედ ეს ზემოთ გამოთქმულ ფიქსირებული ძველბაბილონურ წყაროებში ისე, როგორც „ქიურის“ შესატყვისად იმავე ზემოთ მე-

ტყველებში ხმარებული მისი შემცველი სახელწოდება „აქადი“ არის დადასტურებული. ცალკე აღებული სამხრეთი შუამდინარეთის აღსანიშნავად სახელი „შუმერი“ (Šu-me-ri-a) პირველად გვხვდება ძვ.წ. XXIV საუკუნის დროინდელი აქადის მეფის რიმუშის (ძვ.წ. 2314-2305 წწ.) წარწერებში. ერთგან იგი ამბობს: 5700 etlīm in āli Šu-me-ri-im u-su-zi-am-ma „5700 კაცი შუმერის ქალაქებიდან ტყვედ წამოიყვანე“ (რიმუში, b I II 17-21).

შუმერებს საერთო ეროვნული თვითწოდება არ გააჩნდათ. თითოეული შუმერელი იმ ქალაქის მოქალაქედ (სიტყვ. „აკად“-სუ) იწოდებოდა, რომლის მცხოვრებლაც იგი ითვლებოდა – „ქალაქ ლაგაშის კაცი“, „ქალაქ უმას კაცი“, „ქალაქ ნიფურის კაცი“ და ა.შ. მთელი შუამდინარეთის მოსახლეობას კი შუმერები ენობრივ-ეროვნული განსხვავებულობის მიუხედავად საერთო სახელწოდებით „შაეთაიანებად“ (šaḡ-ḡi-a) იხსენიებდნენ. ასევე უწოდებდნენ თავიანთ თავს შუამდინარეთელი სემიტურენოვანი აქადელებიც (*šalmā kakḡdim*).

§ 2. შუმერული ენის ზოგადი დახასიათება და კერიოლოგია

შუმერული ენა წერილობით დადასტურებული ერთ-ერთი უძველესი ენაა. სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არაა გარკვეული, თუ გენეტიკურად ენათა რომელ ოჯახს მიეკუთვნება იგი. ამ მიმართებით მუშაობა მეცხრამეტე საუკუნის 50-იანი წლებიდანვე დაიწყო, როცა შუმერულ ენაზე ნაწერი თიხის ფირფიტები პირველად იქნა გამოფენილი ძველი შუამდინარეთის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად აღმოჩენილ წერილობით მასალაში. მეცნიერებმა დღემდე თითქმის ყველა ოჯახის ენებს შეუდარეს შუმერული – სემიტურს, ინდოევროპულს, ალთაურს, კაუკასიურს, ქართულს და სხვა, მაგრამ შუმერულმა არცერთ ცნობილ ენასთან არ გამოამჟღავნა სისტემური და კანონზომიერი ბევრათშესატყვისობა, რაც ენების ნათესაობის დადასტურებისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. ამის გამოა, რომ ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ცხრილში შუმერულის გასწვრივ იძულებული ვართ დავსაოცოთ დავწეროთ: დგას განცალკევებით. იგი იზოლირებულ ენად ითვლება.

ტიპოლოგიურად (მორფოლოგიურად) შუმერული აგლუტინაციურ ენათა არც თუ ისე მრავალრიცხოვან ჯგუფს მიეკუთვნება, იმ ენებისა, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია გრამატიკული ფორმების წარმოება ზმნის უცვლელ ძირზე ასევე უცვლელი აფიქსების შექანიკურად მიერთების გზით, როცა ეს აფიქსები ძირის წინ და უკან ერთმანეთის მიყოლებით გარკვეული თანამიმდევრობით ლაგდებიან.

ამასთან ერთად შუმერულ ენას ახასიათებს ერგატიულობაც ანუ ზმნის და სუბიექტის გარკვეული კანონზომიერი ურთიერთმიმართება, კერძოდ, სუბიექტის ბრუნვის ცვლევადობა ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობის კვალობაზე – გარდამავალ ზმნასთან სუბიექტი ბრუნვას იცვლის, ხოლო გარდაუვალთან იგი ბრუნვაუცვლელაა.

შუმერულის მეცნიერული შესწავლა ყველაზე ადრე თვით შუმერებმა დაიწყეს. მათ შეადგინეს თავიანთი ენის პირველი „გრამატიკა“, რომელიც დღეს გამოქვეყნებულია და კარგადაა ცნობილი ჩვენთვის.

შუმერები მშობლიურ ენას სიყვარულით „ჰარმონიულ ენას“ (*eme-ba-mun*) ეძახდნენ. ოფიციალურად კი მას ძირითადი, მთავარი დიალექტის სახელწოდების მიხედვით ემეგირს (*eme-gir*) უწოდებდნენ, რაც ძველი ბაბილონელების განმარტებით შუმერების ერთიან ენას აღნიშნავდა (*lišan šumeri* „შუმერების [ქვეყნის] ენა“ ან უბრალოდ *šumeri* „შუმერული“). ლექსიკოლოგიურ ტექსტებში საერთო შუმერულ

ლიტერატურულ ენას (იმავე ემეგირ დიალექტს) შუმერები „სწორ, ნორმალურ ენა-დაც“ (*eme-si-sa2*) იხსენიებდნენ.

შუმერულს ჰქონდა კიდევ ერთი დიალექტი, ე.წ. „აქადური ენა“ – *eme-sal*, აქადურად *ummišallu*, *lišan šilitim* სიტყვ. „მრუდე, დამახინჯებული ენა“. ამ დიალექტს აქადელები მეორე სახელწოდებითაც მოიხსენიებდნენ – *lurū*, რაც ნიშნავს „წერილობიან კაცს“ გადატანით „წერილობიანი კაცის (ენას)“.

ემესალ დიალექტი ძირითადად ძეგლბაბილონური ეპოქის ადრეული პერიოდის ლიტერატურულ ნაწარმოებებშია დადასტურებული. უფრო მეტად ეს დიალექტი ძე. I ათასწლეულის – გვიანდელი შუმერულის ხანაშია ფიქსირებული. მწერლები ამ დიალექტზე უმეტესწილად აღაპარაკებენ ნაწარმოების გმირ ქალებს (სოგჯერ კი მგალობელ „გადა“ ქურუმებსაც) მაშინ, როცა ასეთ ნაწარმოებებში მამაკაცები ძირითადად ემეგირ დიალექტზე საუბრობენ. მაგრამ ასეთი დაპირისპირება ყოველთვის არ შეინიშნება – ხშირად აღნიშნული ეპოქების ნაწარმოებებში ქალთა საუბარიც მთავარი, ემეგირ დიალექტით მიიმართება.

ემეგირისგან განსხვავებით ემესალ დიალექტი სიტყვათა ფუძეებსა და აფიქსებს ფონეტიკური თვალსაზრისით ოდნავ განსხვავებულად აწარმოებს; მაგალითად, ემეგირ დიალექტზე არის: *dingir* „ღვთაება“; ემესალ დიალექტზე იქნება: *dimu-me-er*. ემეგირ: *kir6* „ბალი“, ემესალ: *ke-re*; *giri3* „ფეხი“ – *me-re*; *inim* „სიტყვა“ – *e-ne-emu3*; *sig4* „აგური“ – *še-eb*; *sipa* „მწყემსი“ – *su6-ba*; *gi3* „ხე“ – *mu-u3* და ა.შ.

შუმერები განასხვავებდნენ ერთმანეთისგან სხვადასხვა ქარგონს, პროფესიულ ენებს, როგორიცაა: „დიდი ენა“ (*eme-gal*), „მაღალი ენა“ (*eme-sukud-da*), „არჩეული ენა“ (*eme-sub*), „მრუდე, დამახინჯებული ენა“ (*eme-te-na*), „მეზღვაურთა ენა“ (*eme-ma2-lu3-a*), „მენახირეთა ენა“ (*eme-udul*), „ქურუმთა ენა“ (*eme-nu-e3*, სიტყვ. „ნუეშ“-ქურუმთა ენა) და ა.შ.

როგორც ჩველა კულტურულ ენას, ასევე შუმერულსაც ახლო ურთიერთობის პირობებში არაერთი სიტყვა უსესხნია მეზობელი ენობრივი გარემოდან. ცნობილია, რომ შუმერებს საუკუნეთა განმავლობაში მჭიდრო მეზობლობა აქავე შირებდათ სემიტებთან. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ სემიტურიდან არაერთი სიტყვაა შესული შუმერულში. ასეთ ნასესხებ სემიტურ ლექსებათა რიგს განეკუთვნება ადრინდელ ეპეე შუმერულის კუთვნილებად გამხდარი სიტყვები: *sum* „ნიორი“; *sa-tu* (აქადური *šadu*) „მთა“; *dam-ha-ra* (აქად. *tamḫaru*) „ბრძოლა“; *ma32-gana2* (აქად. *maškanu*) „საწყობი, დასაწყობი ადგილი“; *ra-gaba* (აქად. *raḡabu*) „მაცნე, შიკრიკი“. აქადურიდან ამ ენისათვის დამახასიათებელი ნომინატივაცია – *um* სუფიქსითურთ შესულია შუმერულში სიტყვები: *pu-u ḫ2-um* (აქად. *puḫrum*) „კრება, ყრილობა“; *ni-is-kum* (აქად. *nisqum*) „გარეული ცხოვედი“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შუმერულში სუბსტრატის სახით თავშემონახულია შუმერების მიერ ასიმილირებული ხალხების, სამხრეთი შუამდინარეთის ავტოქტონური მოსახლეობის – პროტოტიტროსელებისა და პროტოფერატელების ენების ლექსიკური ფონდის არაერთი ერთეულიც. მექლევეარები დღეისათვის 50-ზე მეტ სუბსტრატულ ეროვნულს გამოყოფენ შუმერულში, მათ შორის ხმარებაში ისე ფართოდ დანერგილ სიტყვებს, როგორიცაა: *engar* „მიწისმოქმედი; გუთნისდედა“, *apin* „კუთანი“, *sipa* „მწყემსი“, *ubira* „მელითონე“, *zabar* „ბრინჯაო“ და სხვა.

შუმერულმა ენამ თავისი არსებობის თითქმის სამი ათასი წლის განმავლობაში განვითარების გარკვეული ეტაპები გაიარა. ეს ეტაპები ენის განვითარების შემდეგ პერიოდებს შეესაბამება:

1) არქაული შუმერული ენა დადასტურებულია დაახლოებით 3300-2600 წლებს შორის შედგენილ წერილობით მასალაში, რომელიც მოიცავს ურუქის (დღ. ვარქას) და ჯემდთ-ნასრის არქეოლოგიურ ფენებში გამოვლენილ თიხის ფირფიტებზე ფიქსირებულ ერთობ ლაკონურ ტექსტებს. ამავე ხანას განეკუთვნება ურის პირველი

დინასტიის (ძვ.წ. XXVIII ს.) მეფეთა სამარხებში აღმოჩენილი საბუჯდაეების წარწერები და შურუფაქიდან მომდინარე სამეურნეო, ადმინისტრაციული და, სავარაუდოდ, იურიდიული შინაარსის დოკუმენტები, აგრეთვე სასწავლო-სავარჯიშო ხასიათის ჩანაწერები და მოკლე სამშენებლო წარწერები. ამდროინდელი შუმერული ენის შესახებ მსჯელობა ერთობ გაიწვავებულია ტექსტების უადრესი ლაქონურობის გამო. რაც მთავარია, ამ ხანაში ჯერ კიდევ არ მიმართავდნენ გრამატიკული ფორმატების წერილობით გადმოცემას. ამასთან ერთად ტექსტში გრაფიკული ნიშნების თანამიმდევრობა არ შეესაბამება მათი წაკითხვის თანამიმდევრობას. ყოველივე ეს მითითებული წერილობითი მასალას თითქმის გამოუსაძვარს ხდის არქაული შუმერულის სტრუქტურის აღსადგენად.

2) ძველი შუმერული ენა მოიცავს 2600-2370 წლების წერილობით ძეგლებს, ძირითადად ლაგაშიდან, შედარებით მცირე რაოდენობით კი ნიფურიდან, ურიდან, ურუქიდან, ეშუნადან, შურუფაქიდან, ქიშიდან და ადაბიდან, აგრეთვე მდინარე დი-ალის რეგიონიდან მომდინარე სამეურნეო ხასიათის დოკუმენტებსა და საკმაოდ მრავალრიცხოვან სამშენებლო წარწერებს, რომლებიც ლაგაშის მმართველების სახელითაა შედგენილი. ამავე ხანაში გვხვდება პირველი ისტორიული ხასიათის ჩანაწერები და იურიდიული დოკუმენტებიც. ცალკეული ლიტერატურული ტექსტები კი მოღწეულია შურუფაქიდან და თანამედროვე დასახლებულ პუნქტ აბუ-სალაბი-ხიდან. მოყვლი ეს მასალა შედარებით ღარიბია შინაარსობრივად, არც გრამატიკული ფორმების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა იგი, მაგრამ შუმერული ენის ადრეული ეტაპის სტრუქტურის მიახლოებითი სისრულით აღდგენისათვის მაინც უძვირფასეს მასალას იძლევა. ამან განაპირობა კიდევ ძველი შუმერული ენის შედარებით სრული გრამატიკის შედგენა ა. დაიმელისა და ე. სოლბერგის მიერ.

3) გარდამავალი ხანის – სარგონიდებისა და გუთიების ბატონობის დროინდელი შუმერული ენა კრონოლოგიურად ემთხვევა დაახლოებით 2370-2140 წლებს. აქადის დინასტიის წევრების დროს (ძვ.წ. 2368-2248 წწ.) საკანცელარიო ენას უფრო მეტად აქადური წარმოადგენდა. ამიტომაც შუმერულად ნაწერი მასალი ერთობ მცირეა. ეს მით უმეტეს ითქმის დამკურობი გუთიების ბატონობის ხანაზედაც.

4) ახალშუმერული ენა (ძვ. წ. 2160-2024 წწ.) მრავალრიცხოვანი წერილობითი მასალითაა წარმოდგენილი. განსაკუთრებით უხვია ურის III დინასტიის (ძვ.წ. 2132-2024 წწ.) დროინდელი სამეურნეო და ადმინისტრაციული ხასიათის დოკუმენტების კოლექციები, რომლებიც მომდინარეობენ სახელმწიფო მეურნეობის ლაგაშის, უმას, ცილუშდაგანის, ნიფურისა და ურის ფილიალების არქივებიდან. შუმერული ენის განვითარების ახალი საფეხურის თავისებურებათა დადგენისათვის განსაკუთრებით ფასეულია ლაგაშის ენის (მმართველის) გუდეას (ძვ.წ. 2160-2140 წწ.) მიერ შედგენილი ერცელი სამშენებლო წარწერა, ფაქტობრივად ლიტერატურული ნაწარმოები – ჰიმნი ტაძრის მშენებლობისა და კურთხევისადმი, რომელიც თიხის ორ მოხრდილ ცილინდრზეა ფიქსირებული (შეიცავს 1361 სტრიქონს). ურის მესამე დინასტიიდან მომდინარეობს არა ერთი ლიტერატურული ძეგლიც, რომელია ტექსტებში ერთობ უხვადაა წარმოდგენილი გრამატიკული ფორმები. ამ მხრივ შედარებით ღარიბია ამდროინდელ მეფეთა წარწერები, მაგრამ ამ ხარვეზს ავსებს მრავალრიცხოვანი იურიდიული დოკუმენტების – შულგის კანონებისა და სასამართლო გადაწყვეტილებათა ჩანაწერების მონაცემები. ამ პერიოდის შუმერული ენა, რომელსაც ზოგჯერ კლასიკურ შუმერულსაც უწოდებენ, ყველაზე კარგადაა შესწავლილი დღეისათვის. გუდეას წარწერების უმდიდრესი მასალა დაწერილობითაა გაანალიზებული ა. ფალკენშტაინის ორტომიან ნაშრომში „ლაგაშის მმართველ გუდეას ენის გრამატიკა“. წინამდებარე შუმერული ენის გრამატიკაც ძირითადად ამ ეპოქის დროინდელ მასალებს ეფუძნება.

5) ძველბაბილონური ხანის ადრეული პერიოდის დროინდელი შუმერული ენა (ძვ.წ. 2024-1850 წწ.), რომელიც ძალზე ახლოს დგას ახალშუმერულთან, ხელახლა

იქნა აღდგენილი საკანცელარიო, სასკოლო და საღვთისმეტყველო ენის უფლებებში სემიტების მიერ შუამდინარეთში ჩაძოყალიბებული მცირე სამეფოების – ისინის, ლარსასა და ურუქის მმართველთა მიერ. შუმერული კულტურის ათვისების მიზნით სემიტებმა სწრაფი ტემპით დაიწყეს კლასიკურ ხანაში დაწერილი ლიტერატურული ტექსტების პირების გადაღება. შუმერების დახმარებით შეადგინეს მსოფლიოში პირველი ორენოვანი – შუმერულ-აქადური ლექსიკონი, რომელშიაც მრავლადაა შესული შუმერული იდეოგრაფების სილაბური წაითხვის ნიმუშები. ამ დროს შუმერულ ენაზე იწერება კანონთა კრებულებიც (მაგალითად, ისინის მეფის ლიფით-იშთარის კანონები). ყოველივე ეს ძვირფას მასალას იძლევა ამდროინდელი შუმერული ენის გრამატიკული სურათის აღსადგენად.

6) ძველბაბილონური ხანის გვიანდელი პერიოდის დროინდელი შუმერული ენა (ძვ.წ. 1850-1600 წწ.) საკმაოდ კარგადაა წერილობით დადასტურებული ლარსას, ისინისა და ბაბილონის სამეფოების მმართველთა წარწერებში. შუმერულადაა შედგენილი ამდროინდელი მრავალრიცხოვანი სამეურნეო თუ იურიდიული ხასიათის დოკუმენტებიც. ძალზე ბევრია შუმერულენოვანი ლიტერატურული ნაწარმოებები – ეპიკური სიმღერები, მეფეებისა და ღვთაებებისადმი მიძღვნილი ჰიმნები, შელოცვები, შეგონებები, ანდაზები, დატირების ტექსტები, ლიტერატურული ტექსტები ექვსადღიან დიალექტზე და ა.შ. არა ერთი შუმერული ფრაზა და ციტატა გვხვდება ამდროინდელ ორიგინალურ აქადურენოვან ტექსტებშიც. ამ დიდძალი წერილობითი მასალის ენა ქრონოლოგიურად თუმცა საკმაოდ ახლოა ძველბაბილონური ეპოქის ადრეული პერიოდის შუმერულთან, მაგრამ მისგან მნიშვნელოვანი განსხვავებითაც ხასიათდება.

7) ძველბაბილონური ხანის შემდგომი პერიოდის დროინდელი შუმერული ენა (ძვ.წ. 1600-100 წწ.) ანუ გვიანდელი შუმერული ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო შუა საუკუნეების დროინდელი ლათინურის მსგავსად – იგი რჩებოდა რელიგიისა და მეცნიერების ენად. იშვიათად, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც შუმერულად ადგენენ თავიანთ წარწერებს მეფეები (კასიტურ ხანაშიაც კი – XVII-XII სს.); შუმერულად იწერებოდა რელიგიური და მეცნიერული შინაარსის ტექსტებიც. ძალზე ფასეულია ამდროინდელი შუმერულ-აქადური ბილინგვები, რაც შუმერულის შესწავლის ადრეულ ეტაპზე (XIX საუკუნეში) მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდა მეცნიერებს ამ ენის ხასიათის ამოცნობის საქმეში.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ ეპოქის დროინდელ შუმერულ წერილობით მასალას ერთი დიდი ნაკლი მაინც ახასიათებს – მაშინდელი მწერლები საკმაოდ შეცდომებს უშვებდნენ ტექსტების შედგენისას. ისინი ყოველთვის სწორად ვერ იგაზდნენ გრამატიკული მაჩვენებლების დანიშნულებასა და შინაარსს. ტექსტების შედგენისას უმეტესწილად ეყრდნობოდნენ მხოლოდ ადრე შედგენილი შუმერული სილაბარიუმებისა და ლექსიკონების მასალებს, რომელთა მჭირი მონაცემები მწერლების მიერ ხშირად მცდარად აღიქმებოდა. ყოველივე ეს ამდროინდელ შუმერულ წერილობით ძეგლებს რამდენადმე უმცირებს მნიშვნელობას შუმერული ენის სწორი გრამატიკული ნორმების დადგენისათვის.

აქინიშნული ეპოქის გვიანდელ ეტაპზე (ძვ.წ. I ათასწლეული) აშკარად შეიმჩნევა აქადურის (ასურულ-ბაბილონურის) ძლიერი გავლენა შუმერულზე, რაც იწვევდა შუმერულის მიერ საკუთარი ენობრივი ხასიათის თანდათანობით დაკარგვას, ამან კი საბოლოოდ – ძვ.წ. პირველი საუკუნისათვის მისი სრული გაქრობა გამოიწვია.

§ 3. შუმერული დამწერლობა

ძველი სამყაროს ხალხებიდან ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად დამწერლობის გამოგონება მხოლოდ სამმა ხალხმა შეძლო – შუმერებმა, ძველმა ეგვიპტელებმა

და ძველმა ჩინელებმა. ამათგან კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე ადრეული დამწერლობა შუმერებმა შექმნეს ძვ.წ. მეოთხე ათასწლეულის შუა ხანებში.

შუამდინარეთის პირობებში საწერად გამოსაყენებელი ყველაზე მოსახერხებელი მასალა თიხა იყო. შუმერებმა სწორედ მისგან დამზადებული მცირე ზომის ფირფიტებზე თავწაწვეტილი ლერწმის ღეროთი პირველად დაიწვეს სხვადასხვა საგნის, ცხოველების თავებისა თუ ადამიანის სხეულის ცალკეული ნაწილების სქემატური ნახატების გამოყვანა. თითოეული ამგვარი გრაფიკული ნიშანი ემსახურებოდა შუმერულ ენაში ამა თუ იმ სურათის შესატყვისი ცნების გადმოცემას. მაგალითად, ადამიანის თავის გამოხატულებას უსადაგებდნენ სიტყვას *sa₂*, რადგანაც „თავს“ შუმერები სწორედ ასე გამოთქვამდნენ. თევზის გამოხატულება წაკითხებოდა როგორც, *ku₂* „თევზი“. ადამიანის ხელის სქემატური სურათი კი შეესაბამებოდა სიტყვას *ḫa* „ხელი“; თვალის ხატოვანი გამოსახულება – სიტყვას *iḡi* „თვალი“ და ა.შ.

თიხის სეულ ფირფიტაზე საკმაოდ ძნელდებოდა მრგვალი და ოვალური ფორმის მქონე სურათების გამოყვანა. ამიტომაც ნაგულისხმევი სურათების შემომსახლერელი მრგვალი ხაზები თანდათანობით გარდაიქმნენ მცირე ზომის სწორ ხაზებად, რომლებიც ოდნავ ჩაღრმავებულად და თავშესტკელებულად გამოიყვანებოდა თიხის ფირფიტაზე. ეს უკვე იმიტომ, რომ მწერალი ლერწმის ღეროს უფრო მაგრად აჭერდა ხაზის დაწყებისას, შემდეგ კი ოდნავ მსუბუქად გაჰყავდა ხელს და ხაზის დაბოლოება წერილ ნაფხაჯნად აწნდებოდა ფირფიტის ზედაპირს. ამგვარად იგი ემსგავსებოდა ლურსმანს ან ეიწრო სოლს. აქედან წარმოდგება ამ დამწერლობის ქართული სახელწოდება „ლურსმული დამწერლობა“. ევროპულ ენებზე მას „სოლინურ დამწერლობას“ ეძახიან – რუსულად *клинописи*, ინგლისურად *cuneiform*, გერმანულად *keilschrift*, ფრანგულად *cunéiforme* (ტერმინი „ლურსმული დამწერლობა“ პირველად იხმარა ქართველმა პუბლიცისტმა ილია ოქროშვედლიშვილმა 1890 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში). თუ რას უწოდებდნენ თვითონ შუმერები აღნიშნულ დამწერლობას, ჩვენთვის უცნობია.

თიხის ფირფიტაზე შუმერები თავდაპირველად სემოდან ქვემოთ წერდნენ, მაგრამ მარჯვენა ხელის ნეკა თითი ნაწერ სტრიქონს ხშირად შლიდა წერის პროცესში. ამის თავიდან ასაცილებლად მარცხენა ხელში დაჭერილი თიხის ფირფიტა მწერლებმა 45°-ით შეაბრუნეს მარჯენიდან მარცხნივ და ახლა პირველი სტრიქონის წერა დაიწვეს ფირფიტის ზედა მარცხენა კუთხიდან მარჯვნივ გაყოლებით ისე, როგორც ამას ჩვენ ეაკეთებთ დღეს. მომდევნო მეორე სტრიქონი ისევ მარცხნიდან იწყებოდა და ა.შ.

შუმერებისთვის უჩვეულო იყო სიტყვის გაკვეთა და პირველი სტრიქონიდან მისი გადატანა მეორე სტრიქონზე. ამას ისინი არ მიმართავდნენ უიშვიათესი გამონაკლისის გარდა. თუ შეატყობდნენ, რომ სიტყვა არ ეტყოდა იმავე სტრიქონზე, მაშინ სიტყვის შემადგენელ გრაფემებს წერილად წერდნენ და სიტყვას როგორმე გაუკვეთლად დაატევდნენ დაწყებულ სტრიქონზე.

თითოეულ სტრიქონს ერთმანეთისგან ხშირად გამოყოფდნენ ფირფიტის ზედაპირზე განივად გავლებული სწორი ხაზით. ამას აკეთებდნენ განსაკუთრებით მაშინ, როცა წერილად და მიჯრით წერდნენ სტრიქონებს, რათა რაც შეიძლება ვრცელი ტექსტი დატეხილიყო ფირფიტის ზედაპირზე. გარდა ამისა, ხაზებით ერთმანეთისგან გამოყოფილი სტრიქონები წაკითხვის დროს უფრო ადვილი აღსაქმელი იყო.

ზოგჯერ ფირფიტის ზედაპირს ზემოდან ქვემოთ სიგრძივ ჩამოკლებული ხაზებით მიმდევრობით ყოფდნენ სვეტებად წერის პროცესში და თითოეულ სვეტში ტექსტს ჩაწერდნენ ისევ მარცხნიდან მარჯვნივ მიყოლებული მოკლე სტრიქონებით. ასეთ შემთხვევაში სტრიქონებს აუცილებლად გამოყოფდნენ ერთმანეთისგან განივი ხაზებით. ამ სახით ხშირად აკეთებდნენ წარწერებს ქვაზედაც.

თიხის ფირფიტებზე წარწერები დატნეული იყო როგორც წინა, ასევე უკანა ზედაპირზეც. გამზადებულ წარწერიან ფირფიტებს მზეზე გამოაშრობდნენ, ხოლო

განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე ტექსტის შემცველებს გამოწვადენენ ლუ-
მელში.

თითქმის მთელი ათასი წლის მანძილზე მიმდინარე გრაფიკული ცვლილებებისა
და წერის საერთო კულტურის ჩამოყალიბების პარალელურად იცვლებოდა თავდა-
პირველი ხატოვანი ნიშნების შესატყვისობანიც. სიტყვებისა და ცნებების აღმ-
ნიშნელი ლურსმული გრაფემები თანდათანობით მარცვლების გამოჩნატველ ნიშ-
ნებად იქცეოდა. თეაღსაწიოებისათვის ეს პროცესი განვიხილოთ „ფეხის“ აღმ-
ნიშნელი ნიშნის მაგალითზე. ეს ნიშანი როგორც იდეოგრამა – იდეის, ცნების გა-
მოჩნატველი ნიშანი შემერულ ენაში შეესაბამება სინონიმურ სიტყვებს გიჲ, და, რა
„სელა, სიარული“. ამავე გრაფიკული ნიშნით გადმოსცემდნენ სიარულთან ასოცე-
აციით ახლო მდგომ ცნებებსაც – თაჲ „მოტანა“ და გუხ „დგომა“. სხვათაშორის,
ამ გარემოებითაა განპირობებული შემერული ლურსმული ნიშნების პოლიფონიუ-
რობა ანუ მრავალმნიშვნელობიანობა – ერთ ნიშანს ხუთი, ათი და ზოგჯერ მეტი
მარცვლოვანი მნიშვნელობების გადმოცემის ფუნქცია აკისრია.

როგორც ვხედავთ, ეს სიტყვები და საერთოდ შემერული ენის უმეტესი სიტყვე-
ბის ფუძეები ერთმარცვლიანია. ამდენად ეს ნიშნები სხვადასხვა კონტექსტში შეიძ-
ლებოდა ეხმარათ უბრალოდ მარცვლის აღმნიშვნელადაც, რასაც ხშირად მიმარ-
თავდნენ კიდევ. დროთა განმავლობაში ასეთი შინაარსობრივი ცვლილება განი-
ცადა თითქმის ყველა ნიშანმა – მათ შეუნარჩუნდათ თავდაპირველი სიტყვიერი,
იდეოგრაფიული მნიშვნელობები და დამატათ ახალი, მარცვლოვანი მნიშვნელობე-
ბიც. სწორედ ამის გამოა, რომ ლურსმულ დამწერლობას სიტყვიერ – მარცვლოვან
(იგივე იდეოგრაფულ-სილაბურ) დამწერლობას ემახიან.

ლურსმული გრაფემების ამგვარი შინაარსობრივი ცვლილებების შემდეგ ძნელი
აღარ იყო გრამატიკულ მაჩვენებლებად მარცვლების გამოყენება. რომ დავწერათ,
მაგალითად, ზმნა „სელა, სიარული“ მიმღობით ფორმაში, საკმარისი იყო ძირი-
სათვის გიჲ ბოლოში დამატებინათ შემერულში მიმღობის მაწარმოებული ნიშანი
ა. ჩაწერდნენ ასე: გიჲ-თა ან გიჲ-ა და წაიკითხავდნენ, როგორც გიჲა „მოსიარული,
მავალი“; ან კიდევ: თაჲ-თა ან თაჲ-ა „მოტანილი“; გუხ-ბა ან გუხ-ა „მდგომარე,
დამ-
დგარი“ და ა.შ.

შემერები საკმაოდ მარჯვედ იყენებდნენ ლურსმულ ნიშნებს კომბინაციებშიც –
ისინი ორი სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე ნიშნის შეერთებით აღწევდნენ მესამე
ცნების გამოხატვას. რომ გადმოვცათ ცნება „ჭამა“, ამისათვის საკმარისი იყო გა-
მოვსახათ ადამიანის პირი ka (სახე პროფილში) და მის წინ დავსვათ პურის აღმ-
ნიშნელი ნიშანი ninda; ორივე ნიშანს ერთად წაიკითხავდნენ როგორც kuჲ „ჭამა“.
„დაბადების“ (tad) ცნებას გადმოსცემდნენ ფრინველისა (muჲen) და კეკრცხის
(muჲuz) იდეოგრაფიული ნიშნების შეერთებით. „პირი“ (ka) + „წვადი“ (a) გეოქლედა
ცნებას naგ „სმა“ და ა.შ.

შემერების მიერ გამოგონებული დამწერლობა გრაფიკული ნიშნების სიმრავლით
გაპოირჩევა – იგი 300-მდე გრაფემას ითვლის. მათ თითქმის თავიდანვე დაეკისრათ
სამი ძირითადი ფუნქცია – სიტყვის, მარცვლისა და სპეციალური განმასაზღვრელი
სიტყვების – დეტერმინატივების მნიშვნელობის გადმოცემა.

სიტყვის აღმნიშვნელი გრაფიკული ნიშნები, იგივე იდეოგრამები გადმოსცემენ
სახელებსა და ზმნებს, მარცვლების აღმნიშვნელი ნიშნები კი უმეტესწილად ექსა-
ხურებიან გრამატიკული ფორმების მაწარმოებელი ელემენტების შინაარსის გამო-
ხატვას; იშვიათ შემთხვევაში ისინი ასახვენ სახელებსაც და ზმნებსაც (ეს იმის
გამო, რომ შემერული სიტყვების უმეტესი ნაწილი ერთმარცვლიანია), მაგრამ ეს
ხდება გარკვეული წესით – შემერულში სიტყვებისა და მარცვლების აღმნიშვნელ
ნიშნებს შორის დამოკიდებულება საკმაოდ მოწესრიგებულია ოროგრაფიულად.

საერთოდ უნდა გვახსოვდეს, რომ სიტყვების მარცვლოვანი დამწერლობა შემე-
რულში იშვიათია და იგი მხოლოდ ლიტერატურული ტექსტებისათვისაა დამახასი-

ათებული (განსაკუთრებით ეს ითქმის ემესალ დიალექტზე დაწერილი ლიტერატურული ნაწარმოებების მიმართ). საქმიანი საბუთების, სამეურნეო და აღმინისტრაციული დოკუმენტების სახელები და ზმნები ძირითადად სიტყვების აღმნიშვნელი გრაფემებითაა გადმოცემული.

საკითხის არსში სიცხადის შეტანის მიზნით ხაზგასმით აღენიშნაეთ იმას, რომ შუმერული გრაფიკული ნიშნების აბსოლუტური უმრავლესობა იხმარება როგორც იდეოგრაფიული, სიტყვიერი, ცნებითი მნიშვნელობის გადმოსაცემად, ასევე მარცვლების გამოსახატავდაც. ეს გარემოება თვალნათლივია ასახული ქრესტომათიაში წარმოდგენილ მე-7 თავში - „შუმერული ლურსმული ნიშნების ცხრილი“.

ა) სიტყვის აღმნიშვნელი ნიშანი, იგივე იდეოგრამა შეიძლება გამოსატული იყოს როგორც ერთი, ასევე რამდენიმე გრაფიკული ნიშნის შეერთებით. მაგალითად, ასე: ა2 „მელაი“ ან ასე: A2-KAL = „მელაი“ + „მლიერი, მაგარი,“ იკითხება როგორც *usu „ლონე, ძალა“* ან ამგვარად: KI-SU-LU-UB2-GAR წაკითხვით *uḫim „ჯგუფი; გარკვეული ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის ერთობა“*.

სიტყვის აღმნიშვნელი ნიშნების ფონეტიკური წაკითხვები შუმერებს შეტანილი მქონდათ საგანგებო დანიშნულებით შედგენილ ლექსიკოგრაფიულ ტექსტებში, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს ძეგლბაბილონური ხანის პირების სახით. მათში ამა თუ იმ გრაფიკული ნიშნის ან ნიშანთა ჯგუფის წაკითხვა ამგვარადაა წარმოდგენილი: A=a „წელი“; DI=si-li-im „ჯანმრთელად ყოფნა“; EN-ME-LI=ensi „წინასწარმეტყველი, ქადაგი“; DUMU-NITA=i-bi-la „მემკვიდრე“ და სხვა (თითქმის ყველა ნიშანთა ჯგუფის ანუ შეერთებული იდეოგრამების ფონეტიკური წაკითხვები, რაც დადასტურებულია შუმერულ მასალებში, შეტანილი გვაქვს ცალკე გამოცემულ შუმერულ-ქართულ ლექსიკონში).

როგორც უკვე ვთქვით, სიტყვის აღმნიშვნელი ნიშნები შუმერულში უმეტესწილად პოლიფონიურია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთსა და იმავე გრაფიკულ ნიშანს სხვადასხვა ჟღერადობის წაკითხვა აქვს მაშინ, როცა ეს წაკითხვები შინაარსობრივად ერთმანეთთან ახლო მდგომ ცნებებს გადმოსცემენ ანუ, როგორც იტყვიან, ერთ სემანტიკურ ველში თავსდებათ. მაგალითისათვის დავასახელებთ რამდენიმე შემთხვევას: გრაფიკმა AN წაკითხვით *an* არის „ცა“, წაკითხვით *dingir* „ღვთაება; ქალღვთაება“. KA წაკითხვით *ka* არის „პირი; ჭიშკარი“, წაკითხვით *zu* „ბილი“, ხოლო წაკითხვებით *guz* და *enim* „თქმა, გამოთქმა“ და „სიტყვა“. ამ ნიშანს (KA) აქვს აგრეთვე ამგვარი წაკითხვებიც – *duḫ* ან *du₁₁*, რაც ნიშნავს „ლაპარაკს“. კიდევ ერთი მაგალითი: DU გადმოსცემს ასოციაციურად რამდენიმე ახლო მდგომ ცნებას – *gin* და *ra2* „სელა, სიარული“, *gub* „დგომა (დგას)“, *uuz* „მოტანა; წაღება“ და ა.შ.

ზოგიერთ ნიშანს ოცნე მეტი სხვადასხვანაირი წაკითხვაც კი აქვს. ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში თითოეული მათგანის ამორჩევა კონტექსტის მონაცემთა გათვალისწინებით ხდება. შუმერული ლურსმული ტექსტების წაკითხვის ერთ-ერთი მთავარი სიძნელე ამაშიც მდგომარეობს.

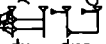
შუმერული დამწერლობისათვის დამახასიათებელია ომოფონიაც ანუ ისეთი შემთხვევა, როცა ერთი და იმავე ფონეტიკური ჟღერადობის მქონე ლექსემათა გადმოსაცემად სულ სხვადასხვა გრაფიკული ნიშნები იხმარება. ტექსტებში შესაბამისი ლურსმული გრაფემების ხმარების სიხშირის გათვალისწინებით მათი ტრანსლიტირაციის ანუ ლურსმული გრაფემების მნიშვნელობათა ლათინური ასოებით გადმოცემის დროს ომოფონურ სიტყვებს ერთმანეთისგან განვარჩევთ მათდამი პირობითად მიკუთვნებული რიგითი ნომრების მიხედვით. მაგალითად, გი „ლერწამი“ იწერება ერთი გარკვეული ლურსმული ნიშნით. იმავე ჟღერადობის მქონე გი ანუ გი2 უკვე სხვა ნიშნით გადმოიცემა. ასევე ითქმის გი ანუ გი3-ის მიმართაც. დადასტურებული გვაქვს გი4, გი5, გი6...გი25 და ა.შ. ომონიმებიც. ამგვარადვე განიზიარებთ ერთმანეთისგან, ეთქვათ, *du* ჟღერადობის მქონე ომონიმებიც – *du*, *du2*, *du3*, *du4*, *du5*...*du24* და ა.შ. ამა თუ იმ ომონიმს ჯერ კიდევ თუ არა აქვს მიკუთვნებული ხმარების სიხ-

შირის გათვალისწინებით დაგენილი ზუსტი რიგითი ნომერი, მაშინ ამგვარ ომონიძებს დროებით აღენიშნაეთ x-ით (იქსი), xx (ორი იქსი) და ა.შ. მაგალითად, xi_{2x} და შემდეგ xi_{xx} ან du_{2x} და შემდეგ du_{xx} და მისთ. ზოგი მკვლევარი xi_{xx} -ისა და du_{xx} -ის მაგივრად წერს xi_{-xx} (იგრეკი) და du_{-xx} .

შუმერები ერთნაირად მღერდნენ ფუძეებს ურთიერთისგან, უნდა ეიფიქროთ, განარჩევენ ამ ფუძეებისათვის, უკუკელად, დამახასიათებელი მუსიკალური ტონალობით, მახვილით, ნახევარხმოვნების დამატებით და ა.შ., რაც ზეპირი საუბრის დროს ჩვენი სასვენი ნიშნების მსგავსად ინტონაციით გამოიხატებოდა; გრაფიკულად კი გარჩევის ეს საშუალებები არ აისახებოდა.

ბ) მარცვლის აღმნიშვნელი ნიშნები იწარმოება სიტყვის აღმნიშვნელი ნიშნებისგან. როგორც უკვე ვთქვით, ერთი და იგივე ნიშანი შუმერულში იხმარება როგორც სიტყვის, ასევე მარცვლის გამოსახატავად. მაგალითისათვის, ა „წყალი“ არის სიტყვის აღმნიშვნელი ნიშანი, მაგრამ კომბინაციაში $su-a$ „ქალაქში“ ა უკვე გამოხატავს მარცვალს, მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში ადგილობითი ბრუნვის ნიშანს – შო.

შუმერულში მარცვლი შეიძლება შედგებოდეს მხოლოდ ხმოვნისაგან (a, e, i, u) ანდა თანხმოვნისა და ხმოვნისაგან (in, um), აგრეთვე თანხმოვნის, ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან (bar, dar, gar, tar). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში თანხმოვნებს შორის მდგარი ხმოვანი მარცვლის გრაფიკულად გამოხატვის დროს შეიძლება ორ მესობელ მარცვალში გათიშულად იყოს წარმოდგენილი – ba-ar, da-ar და ა.შ. ეს კეთდებოდა იმაზე ხაზგასასმელად, რომ ტექსტის წაკითხვისას მოცემული მარცვლის ყველა შემადგენელი ფონემა აუცილებლად უნდა გამოთქმულიყო.

სიტყვის ფუძის დამაბოლოებელი თანხმოვანი, თითქმის როგორც წესი, მეორდება ხმოვნით დაწყებული თანდართული მარცვლის წინ და გრაფიკულად სათანადოდ აისახებოდა კიდევ ყოველთვის. მაგალითად, ასე: an-a „ცაში“ გრაფიკულად ჩვეულებრივ ამგვარად წარმოვადგება: an-na ანდა სხვა მაგალითი: inim-na „სიტყვაში, საუბარში“; du_{ga}-ga (ან du₁₁-ga) „ნათქვამი“. ცნების ჩაწერის ეს წესი შუმერებმა დანერგეს ტექსტის წაკითხვისას ამა თუ იმ გრაფემის მნიშვნელობის სწორად ამოცნობის გაადვილებისათვის. მაგალითად, გრამატიკულ ფორმაში inim-na = . პირველ ლურსმულ ნიშანს აქვს რამდენიმე სიტყვიერი მნიშვნელობა – du₁₁, du_{ga}, gu₃, inim, ka, kir₃, pi₄, su₁₁, zu... მეორე ლურსმული ნიშნის მარცვლოვანი მნიშვნელობა ma, რომელიც საკმარისად ადვილი ამოსაცნობია, მიგვანიშნებს იმაზე, რომ პირველი ნიშნის მრავალი მნიშვნელობებიდან ამ კონკრეტულ შემთხვევაში უნდა ამოვირჩიოთ ისეთი, რომელიც ბოლოვდება m ბგერით – inim.

ლურსმული ტექსტის წაკითხვისას ამა თუ იმ გრაფემის მნიშვნელობის ამოცნობისას შეცდომის დაშვების თავიდან აცილების მიზნით შუმერები მიმართავდნენ კიდევ ერთ გრაფიკულ ხერხს: გაბმულ ტექსტში არსებულ ისეთ ლურსმულ ნიშანს, რომელსაც ძველად ამოსაცნობი რამდენიმე მნიშვნელობა ჰქონდა, დამატებით მიუწერდნენ ადვილად ამოსაცნობი მარცვლოვანი მნიშვნელობის მქონე ლურსმულ ნიშანს ამგვარად: en ba-na-tar^ა „ის შეეკითხება“; inim in-na^ა-gar^ა „მან უჩივლა მას“. ფრაზაში inim in-na^ა-gar^ა ბოლოს მდგარ gar სიტყვის აღმნიშვნელ ლურსმულ ნიშანს რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს – ga, gar, ni₃, ni₂, nik₂, ninda, ša₂. მაგრამ ტექსტში აღნიშნული ნიშნისათვის მიწერილი არ მარცვლის გამოხატელობა ნიშანი წამკითხველს მიაჩნებოდა იმაზე, რომ ამჟერად ჩვენთვის საინტერესო გრაფემის სიტყვიერი მნიშვნელობებიდან აქ იგულისხმება ის მნიშვნელობა, რომელიც ბოლოვდება ar მარცვალზე – ეს არის მნიშვნელობა gar.

ამგვარ ამხსნელ, განმარტების მიმცემ სიტყვას გრამატიკაში გვოსა აქვია.

გ) დეტერმინატივები. შუმერულ დამწერლობაში არქაული პერიოდის დასასრულს (ძვ.წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში) ჩნდება საგანგებო დანიშნულების მქონე

დამხმარე ნიშნები, რომლებიც ტექსტის კითხვის დროს არ წარმოიქმნებოდა და იხმარებოდა მხოლოდ ცნებების შინაარსის დასაზუსტებლად. ამგვარ ნიშნებს დეტერმინატივებს ეუწოდებთ. დეტერმინატივები ჩვეულებრივ იწერება ხაზს ზემოთ სიტყვის წინ (პრედეტერმინატივები) ან სიტყვის ბოლოს (პოსტდეტერმინატივები) და განსაზღვრავენ იმას, თუ ცნებათა რომელ ჯგუფს მიეკუთვნება საზღვრული სიტყვა.

პრედეტერმინატივების რიგს მიეკუთვნება: *dinor* „ღვთაება, ქალღვთაება“ დაისმის ღვთაებათა სახელწოდებების წინ (ტრანსლიტერაციის დროს ჩვეულებრივ შემოკლებული სახით იწერება – *d*); *dux* „დოქი, კოთანი“ – ჭურჭლის სახელწოდებების წინ; *xi* „ღერწამი“ – ღერწმის სახეობათა და ღერწმისაგან დამზადებული ნაკეთობების აღმნიშვნელი ტერმინების წინ; *xi* „ხე“ – ხეების, ხის სახეობებისა და ხის იარაღების სახელთა წინ; *i7* „მდინარე; არხი“ – მდინარეებისა და არხების სახელწოდებათა წინ; *kam* „საჭმელი, საკები“ – საჭმელთა სახელწოდებების წინ; *su2* „კაცი“ – მამაკაცთა საქმიანობისა და პროფესიათა დასახელებების წინ; *mi2* „ქალი“ – ქალთა სახელებისა და ქალური პროფესიების დასახელებათა წინ; *na4* „ქვა“ – ქვებისა და ქვისგან დამზადებული ნივთების სახელწოდებათა წინ; *xiom/sem* „სურნელოვანი მცენარე“ – არომატული ნივთიერებების ჩამონათვალთა წინ; *u2* „მცენარე“ – მცენარეთა და ბუჩქოვანთა სახელწოდებების წინ; *aru* „ქალაქი“ – ქალაქთა სახელწოდებების წინ (შედარებით იშვიათად გვხვდება); *arudu* „სპილენძი“ – სპილენძისა და ბრინჯაოს ნაკეთობათა სახელწოდებების წინ; *uzu* „ხორცი“ – სხვადასხვა სახის ხორცეულობისა და ხორცისგან შემზადებული საჭმელების დასახელებათა წინ; *l* („ერთის“ (*l*) აღმნიშვნელი ნიშანი – *dx*) – ჩვეულებრივ გვხვდება პირთა სახელწოდებების წინ.

პოსტდეტერმინატივების რიგს განეკუთვნება: *ki* „ადგილი“ დაისმის ქალაქების, დასახლებული პუნქტებისა და ქვეყნების სახელწოდებათა შემდეგ; *ka6* „თევზი“ – თევზებისა და წყლის ცხოველების სახელწოდებათა შემდეგ; *ma3en* „ფრინველი“ – ფრინველებისა და მფრინავი მწერების სახელწოდებათა შემდეგ; *sar* „მწვანე მცენარეულობა“ – ბალის მცენარეებისა და ბოსტნეულ-ბაღჩეულთა დასახელებების შემდეგ.

ფონეტიკა

§ 4. შუმერული ენის გზამკვლევი სისტემა

ცნობილი გარემოებაა, რომ მეკდარი ენის ფონეტიკის ზუსტი სურათის აღდგენა შეუძლებელია. ეს ითქმის შუმერულის მიმართაც. ამ ბუნებრივ სიძნელეს შუმერულის შემოხვევაში ისიც ემატება, რომ მისი ფონეტიკური სისტემა ძალზე დარღვეული ჩანს რომელიღაც სუბსტრატის, ალბათ, პროტოტიგროსული და პროფოვეფრატული ენების ძლიერი გავლენით. გარდა ამისა, შუმერული ისოლირებული ენაცაა – არ არსებობს დღეისათვის ისეთი ენა, რომელთანაც იგი გენეტიკურ კავშირს ამჟღავნებდეს. ამის გამო მეკვლევარებს კიდევ ერთი გარემოებით ერთმევათ შესაძლებლობა იმისა, რომ მონათესავე ენის ან ენათა ჯგუფის ფონეტიკური სისტემის შემოწმებით როგორღაც მოენახთ გასაღები შუმერულის ბგერების მიახლოებითი ელერადობის წარმოსადგენად.

დღეისათვის შუმერული სიტყვების ბგერით ელერადობას მეკვლევარები აღადგენენ უმთავრესად ძველბაბილონურ სილაბარიუმებში (ლურსმული გრაფემების მარცვლოვანი მნიშვნელობების ცხრილებში) წარმოდგენილი მარცვლის აღმნიშვნელი ლურსმული ნიშნების აქადური გახმოვანების მიხედვით. ამ საქმეში დიდ დახმარებას გვიწევს აგრეთვე შუმერულ და აქადურ ენებში არსებული ერთმანეთისგან ნასესხები სიტყვების ფორმათა ურთიერთშედარება. შუმერულის ფონეტიკის აღსადგენად მნიშვნელოვან შედეგებს გვაძლევს ბგერების კომბინირებულ ცვლილებათა მეთოდით (ასიმილაცია, დისიმილაცია...) ჩატარებული კვლევა-ძიებაც. ყოველივე აღნიშნულის მოშველიებით შესაძლებელი ხდება თუნდაც მიახლოებითი სიზუსტით მაინც აღვადგინოთ შუმერული ფონეტიკის სურათი.

დადგენილია, რომ შუმერულში ოთხი ძირითადი ხმოვანი (ვოკალი) არსებობდა: a, e, i, u (საერთაშორისო შეთანხმებით ლურსმული დამწერლობით მოსარგებლედ ძველბაბილონურ ენებისათვის დამახასიათებელი ბგერების აღმნიშვნელი ასო-ნიშნები ლათინური ანბანით გადმოიცემა). ძვ. მე-3-2 საუკუნეების დროინდელი შუმერულ-ბერძნული სილაბარიუმის მონაცემთა მიხედვით ირკვევა, რომ შუმერული u ხმოვნით გადმოიცემა o ხმოვანი; მაგალითად, შუმერული dumu „ბაეშეი; შვილი“ ბერძნული ტრანსკრიპციით ჩაწერილია ასე: διμου; ხუ „ტაშტი“, ბერძნული ტრანსკრიპციით παπ(α).

ძველშუმერულში არსებობდა ორი დამატებითი ნასალური (ცხვირისმიერი) ხმოვანიც – ī და ē, მაგრამ ლურსმული ნიშნები ვერ ასახავდა მათ. ახალ-შუმერულში კი დადასტურებულია (ძალზე იშვიათად) ორი ნახევარხმოვანის არსებობაც – y და j; მაგალითად: jia „მამა“ (იწერება a-a); ja „ხუთი“ (იწერება ia). გრძელი ხმოვნები და დიფთონგები (ორხმოვანები) შუმერულში არ დასტურდება.

თანხმოვნები (კონსონანტები) შუმერულში სულ 16 იყო. ესენია:

ბაგისმიერები (ლაბიალები):

b – ბ

p – ფ

m – მ

კბილისმიერები (დენტალები):

d – დ

t – თ

n – ნ

სასისმიერები (პალატალები):

g – გ

k – ქ

უ – ნგ (იწერება როგორც უ – ნგ).

სისინა-შიშინა ბგერები (სიბილანტები):

z – ზ

s - ს

š - შ

h - ჰ (გვხვდება მხოლოდ ძველშუმერულში)

ხორხისმიერები (ლარინგალები): h - ხ

ნარნარები (ლიქიდები): l - ლ

r - რ

რამდენიმე დამატებითი ცნობა შუმერული თანხმოვნების შესახებ. თანხმოვანთა ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილის მიხედვით ჩანს, რომ სასისმიერ g-სა და ცხვირისმიერ n-ს შერწყმით წარმომდგარია უ-ნგ ბგერა. შუმერულის ძირითად დიალექტში მისი არსებობა დასტურდება ძველბაბილონური სილაბარიუმებისა და ემეგირ-ემესალ დიალექტების მონაცემთა ურთიერთშეჯერებით. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ემეგირ დიალექტზე „ღთაება“ გამოითქმოდა როგორც dingir, ემესალზე კი – dimer. მსგავს დონეზე განსხვავებული დაწერილობანი დადასტურებულია აგრეთვე შემდეგი სიტყვებისა: ingar და igar/egar „კედელი“; hegal და hegal „სიუხვე“.

ბაბილონურ სილაბარიუმებში ეს ბგერა სხვადასხვა სიტყვებში სხვადასხვანაირად გადმოიცემა, კერძოდ, როგორც g, m ან n. ნახესხებ სიტყვებში იგი აისახება როგორც n, g ან (n)g.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შუმერულში არსებობდა ძალზე მკლერი h თანხმოვანიც, რომელიც უნდა არსებულიყო ისეთი სიტყვების დასაწყისში, როგორიცაა e₂-gal > *h₂-gal „სასახლე“. ეს სიტყვა მოგვიანებით სემიტურმა ენებმა ისესხეს – აქადური *ekāllum*, ებრაული *hēkāl>hēkēla*, სადაც სწორედ მკლერი h ისმის და გრაფიკულად აისახება კიდევც.

ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვანაირი დაწერილობის ფაქტზე დაყრდნობით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შუმერულში არსებობდა მაგარი l და რბილი l. ეს ბგერა სხვადასხვა გრაფიკული ნიშნით გადმოიცემა, მაგალითად, ღთაება ენლილის სახელის დაწერილობაში, კერძოდ, ნათესაობითსა და მიცემით ბრუნვაში. ნათესაობითში გვაქვს *En-lil₂-la₂ „ენლილის“, მიცემითში კი – *En-lil₂-la-ra „ენლილს“. პირველ შემთხვევაში უნდა ისმოდეს მაგარი l, მეორეში კი – რბილი.

სავარაუდოა, რომ ძველ შუმერულში არსებობდა w – ვავ ბგერაც, რომელიც მოგვიანებით გადაიქცა m-ად.

რაც შეეხება ემფატიკურ (მკეფთრ) თანხმოვნებს – k, ḡ და ṭ, რომლებიც განსაკუთრებული დაძაბულობით გამოითქმება, შუმერულში არ არსებობდა.

§ 5. შუმერული სიტყვების ფონეტიკური აგებულება

შუმერული ენისათვის დამახასიათებელია ძირითადად ერთმარცვლიანი სიტყვები (საერთო ლექსიკური ფონდის თითქმის 80%), რომლებიც მათში ხმოვნებისა (b) და თანხმოვნების (t) ურთიერთმიყოლებით განლაგების მხრივ ამგვარი ვარიანტული აგებულებით წარმოგვიდგებიან: ა) b – a „წყალი“; e₂ „სახლი“; ṭ „დღე“. ბ) ხთ – an „ცა“; er₂ „ცრემლი“; ed₂ „სელა, სიარული“. გ) თხ – su „კაცი“; ki „მიწა“; ma₂ „ნავი“.

გვხვდება ორმარცვლიანი სიტყვები მათში ბგერათა განლაგების ოთხი ვარიანტით: ხთხ – ama „დედა“; ab₂ „ზღვა“; sud „ცხვარი“; ხთხთ – akil „ყვირილი“; enim „ენა“; sud₂ „მენახირე“; თხთხ – gir₂ „ფეხი“; sil₂ „კრავი“; šil₂ „ისარი“; თხთხთ – dagal „ფართე“; kalag „ძლიერი“; lulim „ირემი“.

სამმარცვლიანები (ძალზე იშვიათად) ასეთი ვარიანტით: თხთხთხ – kešda „კავშირი“; თხთხთხთ – g₂ilam „მეუღლე“ და უფრო რთულიც: თხთხთხთ – šandana „უფროსი ძეგალი“; თხთხთხთხთ – giššumma₂ „ფინიკის პალმა“.

ძირითადი და ამოსავალი შუამერულში არის ერთმარცველიანი სიტყვები ამ ორი ტიპისა: თხო და ხთ. ყველა დანარჩენი ვარიანტი ამ ორის განვითარებას წარმოადგენს.

შუამერული სიტყვების ფუძეთა აგებულება ეყრდნობა ერთ მნიშვნელოვან ფონეტიკურ კანონს: ორმარცველიან ძირებში ყოველთვის მხოლოდ ერთი და იგივე ხმოვანია წარმოდგენილი: gaxa „გულმკერდი“; amax „აღდა“; ura „ქალაქი“; nuraxi „თესლი“; gura „ფეხი“; libix „მკიფნარება“; erex „მებრძოლი“. ამ მხრივ შუამერული საოცარ მიდრეკილებას იჩენს ხმოვანთა პარმონიულობისაკენ.

თუ კი ფუძეში ორი, ერთმანეთისგან განსხვავებული ჯღერადობის მქონე ხმოვანი იქნება წარმოდგენილი, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს ან სხვადასხვა გახმოვანების მქონე სიტყვების შეერთების შემთხვევასთან (ugken „(სახალხო) კრება“ < uგ „ხალხი“ + ken „წრე“), ანდა სხვა ენიდან ნასესხებ სიტყვასთან (nakid „მწკემის“ < აქად. *nākidum* „მწკემის“).

იშვიათად, მაგრამ მაინც გვაქვს დამოწმებული ფუძის გახმოვანებაში ამგვარი აუხსნელი შემთხვევები: ingar/egar „კედელი“.

ასევე არ ექვემდებარება ზუსტ ახსნას ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვების ფუძეთა გახმოვანება სხვადასხვა ეოკალით – sar, sirz და sur „ქსოვა“; dabz და dibz „დაჭერა, ხელთდება“.

§ 6. აქცენტი შუამერულში

დადგენილია, რომ შუამერულს ახასიათებდა ძლიერი ფშვინიერი აქცენტი, რასაც ქმნიდა სიტყვაში ხმოვანზე დაცემული მახვილი. ფიქრობენ, რომ შუამერულისათვის დამახასიათებელი იყო ფიქსირებული, უძრავი მახვილი. ეს იმას ნიშნავს, რომ სიტყვაში მახვილი შეიძლება მხოლოდ გარკვეული პოზიციის მარცვალზე მოსულიყო.

ირკვევა, რომ შუამერულში მახვილიანი ჩეულებრივ თავიდან პირველი დახურული მარცვალი იყო. ეს ნათლად ჩანს ორი და სამმარცველიანი სიტყვების მაგალითზე (შუამერულში მახვილს აღნიშნავენ შესაბამისი ხმოვნის ქვეშ დასმული წერტილით): durax>dur „დაჯდომა“; gaxax>gax „მარჯენი“; kalax>kalga „ძლიერი“.

ეს წესი უცვლელია როგორც მსგავსი ჯღერადობის მქონე სიტყვების გაორმაგებით შექმნილი ფუძეების (dili-dili>dildi „ცალკეული, თითოეული“), ასევე ორი სხვადასხვა სიტყვიერ შექმნილი ლექსემების (ki-siki „ქალწული“) მიმართაც.

თუ სიტყვა ხმოვანზე იწყება (ხოხო), მაშინ დამწყები ხმოვანი ჩეულებრივ უმახვილოდ წარმოგიდგება (amar „ხბო“). ასევე უმახვილოა სამმარცველიანი სიტყვაში არსებული ბოლო ღია მარცვლის ხმოვანიც (a-iga-zu „რა იცის მან?“).

ოთხ და მეტმარცველიან სიტყვებში, რომლებიც ჩეულებრივ მიღებულია ზმნურ ფორმასთან კითხვითი ნაცვალსახელის მიერთებით, ძირითად მახვილთან ერთად გვხვდება თანამახვილიც; ეს უკანასკნელი ყოველთვის დასმულია ბოლოდან მეორე მარცვალზე: a-iga-a-ra-ab-dax-en „რა უნდა დაეუბნო მე მას?“.

ფიქსირებული ანუ უძრავი მახვილი საერთოდ ყველა ენაში და მათ შორის შუამერულშიც მხოლოდ ხმოვნის სიძლიერეზე ხასჯასამელადაა ნახმარი, რაც თავის მხრივ ენის თავისებურ აქცენტს ქმნის. სხვა როლი მას აქ არა აქვს და არც შეიძლება ჰქონდეს დაკისრებული. ოღონდ ესაა – ხმოვანთა ცვალებადობის პროცესში მახვილი გარკვეულ როლს ასრულებს, რაც ქვემოთ სათანადოდ იქნება კიდევ აღნიშნული.

საგვარაულოა, რომ შუამერულში, როგორც ზოგიერთ სხვა ენაშიც, უნდა არსებობდეს ხმის აღმავლობისა და დაღმავლობის გამომხატველი მელოდიური ანუ მუსიკალური მახვილიც. ალბათ, ამის მიხედვით არჩევენ ერთმანეთისაგან ომონიმებს.

სხვანაირად წარმოუდგენელია, რომ საუბრის დროს ურთიერთისგან გაეჩიათ ფონეტიკურად ერთნაირი ჟღერადობის სიტყვები, როგორებიცაა, ეთქვას, du „სვლა“, სიარული“, du₁ „შენება“, აგება“, du₁₁ „ლაპარაკი“ და du₁₂ „სიმღერა“ ანდა gud „ხარი“ და gud₂ „ბუდე“; kid „ჭილობი, ნოხი“, kid₂ „მოჭრა“ და kid₃ „მტკიცედ შეკერა“ და მრავალი სხვა.

§ 7. შონტანური ცვლილებები

ძველბაბილონური სილაბარიუმები, იგივე ორენოვანი ლექსიკონები, რომელთა შედგენაც შუმერების დახმარებით ძვ.წ. XIX საუკუნეში დაიწვეს შუამდინარეთში დამკვიდრებულმა ამორეელებმა სემიტებმა (აქადური ენის ბაბილონურ დიალექტზე მოლაპარაკე ხალხებმა) შუმერული ენის შესწავლის მიზნით, ძვირფას ცნობებს შეიცავენ შუმერული ფონეტიკის შესასწავლად. სწორედ ამ სილაბარიუმების მონაცემთა წყალობით დადგინდა მთელი რიგი შუმერული ბგერების ნამდვილი უღერადობა.

აქადელებს – ბაბილონელ სემიტებს შუმერული ბგერები მათი წარმოთქმის აღგების მიხედვით გამოჩნადებული თანაბარი ჟღერადობის მქონე ბგერებითვე გადაქონდათ სილაბარიუმებში. ამაზე ნათლად მეტყველებს შუმერულის მიერ ნასესხები სიტყვების დაწერილობა, რაც სილაბარიუმებშია დადასტურებული: აქადური *tamkārūm*, „შუმერული dam-ka-ra „გაშლილი ბრძოლა, ბრძოლა ევლზე“; *mālum>ma-da* „ქვეყანა“; *šadūm>šatu* „მოა“; *karmum>ga-ra-an* „ვაზი“; *rākibum>ra-ga-ba* „ფეხოსანი ჯარისკაცი“; *kaparrum>ga-ba-ra* „მორბედი მწყემსი, ახალგაზრდა მწყემსი“; *maš-kānum>maš-ga-na* „(საველე) ბანაკი“; *puhrum>pu-uh-ru-um* „(სახალხო) კრება“; *niqum>mi-ik-tum* „დამცირებული, დაქვემდებარებული“; *nākudum>na-kad₂* „უფროსი მწყემსი“; *tamkārūm>dam-gara₂* „ვაჭარი“; *wardum>arad₂* „მონა; დაქვემდებარებული პირი“; *ḫazānum>ha-za-num₂* „თემის ზედამხედველი, მამასახლი“; *nisqum>ni-is-kum* „საჯიშე უღაყი ეირი“.

ამგვარივე კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობებით გადაქონდათ ბაბილონელებს შუმერული სიტყვები თავიანთ ენაში: შუმერული *bala*, აქადური *palūm* „მმართველობის დრო, პერიოდი“; *banšur>paššurum* „მაგიდა“; *darah>tarāḫum* „მითიანეთი“; *gada>kitūm* „სელი“; *gazi>kassūm* „მდოგვი“; *gu>za>kussūm* „დასაჯდომი, ტახტი“; *e>gal>ekallum* „სასახლე“; *kungal>gukkallum* „დუმიანი ცხვარი“; *za₂-ḫi>saḫlum* „ღვარდლი (სარეველა მცენარე)“; *zu>lu(m)>suluppu* „ფინიკი“; *za₂-mi>šammūm* „ქნარი“; *abzu>apsum* „მიწისქვეშა ოკეანე“; *zabar>sipparum* „ბრინჯაო“.

წარმოდგენილი მასალა შუმერული და აქადური ენების თანხმონათა სისტემების შორის ასეთ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობას გვიჩვენებს: შუმერული *b* იგივეა, რაც აქადური *b* ან *p*, *m*, *m*, *d*, *t*, *n*, *n*, *g*, *k*, *z*, *s*, *š*, *ḫ*, *ḫ*, *l*, *r*.

რომ არ არსებულიყო ამგვარი მასალა, ჩვენ ვერასოდეს აღვადგენდით შუმერული ბგერების მიახლოებით ჟღერადობასაც კი. დღეს ჩვენ შეგვიძლია რამდენადმე მაინც დამაჯერებლად ვილაპარაკოთ შუმერულ ფონეტიკაზე საერთოდ, ხოლო ამჯერად კი ბგერათცვალებადობაზე საკუთრივ.

I. ხმოვანთცვალებადობა

1) სპონტანური ხმოვანთცვალებადობა. შუმერული ფონოლოგიური სისტემა, როგორც ეს საერთოდ დამახასიათებელია ყველა ენისათვის, თანდათან იცვლებოდა დროში. ეს ცვალებადობა შეიძლება ყოფილიყო სპონტანური ანუ თვითნებური, რომელიც საერთოდ არაა შეპირობებული ამა თუ იმ ბგერის პოზიციური მდგომარეობით.

რეობით; ცვლილება ხდება ყველა პოზიციაში რაიმე გარკვეული კანონზომიერების გარეშე. ამგვარი ხმოვანთცვალებადობის შედეგია ის, რომ შემერულში დამოწმებული გვაქვს როგორც *ion*, ასევე *ten* „ღვინო“ ანდა *ha-as^{tar}* და *hi-is^{tar}* „სალათა“; გვაქვს *sur* და მის გვერდით *sar* ან *sur* „ქსოვა“; *lukur* და *lagar* „ქურუმთა ერთ-ერთი კატეგორიის სახელწოდება“.

2) პოზიციური ანუ კომბინატორული ბგერათცვალებადობა (ხმოვანთცვალებადობა). ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთ გარკვეულ პოზიციაზე მდგარი ბგერა შეიძლება შეიცვალოს მეორე პოზიციაზე მდგარი ბგერის გაყვლით. ამგვარი ცვლილების ტიპური მაგალითია ასიმილაცია „(ბგერათა) დამსგავსება“ და დისიმილაცია „(ბგერათა) განმსგავსება“. შემერულში ერთიცაა დადასტურებული და მეორეც.

შემერულ ხმოვანთცვალებადობაში ასიმილაციის მაგალითებია: ახალშემერულში დამოწმებული *ga-hu* ფორმა ძეგლბაბილონურ ეპოქაში გვხვდება როგორც *gabax* ან *guxax* „მარცხნივ“. თვალნათლივ ჩანს, რომ პირველ შემთხვევაში მოხდა პროგრესული ასიმილაცია – წინა პოზიციაზე მდგომმა *a* ხმოვანმა დამსგავსა მის მომდევნო პოზიციაზე მდგარი *u* ხმოვანი, ე.ი. ცვლილება წაივდა პროგრესულად წინ, მეორე შემთხვევაში კი სახესუა რეგრესული ასიმილაციის შემთხვევა – ბოლო პოზიციაზე მდგომმა *a* ხმოვანმა უკუსვლით, რეგრესულად განვითარებული ცვლილების შედეგად დაიმსგავსა მის წინ მდგომი *u* ხმოვანი. მსგავსი შემთხვევებია: ძველშემერული *sis-paxa*ხალშუმერული *zabax* „ბრინჯაო“; *mc-lamux-me-le-em* „შემაძრწუნებელი გამოჩინება“; *š^hz-š^hux*ა-ზურის ყალიბი“; *hebur>huxbur* „ნელ-ლი ლერწამი“.

3) ხმოვანთა გაქრობა ანუ რედუქცია. ამა თუ იმ პოზიციაში ზოგჯერ ხდება ხმოვნის დასუსტება და საერთოდ გაქრობაც კი. შეიძლება ის მოუვიდეს სიტყვის როგორც საწყის, ასევე შუა ან ბოლო პოზიციაზე მდგარ ხმოვანს. საერთოდ ენებში ხმოვნის გაქრობა უმთავრესად მახვილთანა დაკავშირებული. შემერულში, როგორც ზემოთ ვთქვით, საკმაოდ ძლიერი მახვილი მოუღის სიტყვის ერთ გარკვეულ ხმოვანს, კერძოდ, პირველი დახურული ან ნახევრად ღია მარცვლის ხმოვანს, რომელიც ყოველთვის მდგრადი და უცვლელია. უმახვილო ხმოვნები კი შეიძლება ადვილად დასუსტდეს და დაიკარგოს კიდევ. ვიცით, რომ შემერულ სიტყვაში უმახვილოა ძირითადად საწყისი და ბოლო ღია მარცვლის ხმოვნები. ამიტომაც გაქრობა უპირატესად მათ უწყევთ. შუა პოზიციის ხმოვნებიდანაც სწორედ უმახვილონი ქრებიან. წარმოვიდგენთ ხმოვანთა გაქრობის რამდენიმე ტიპურ მაგალითს. ა) საწყის პოზიციაში (ანლაუტში): *a-ra-zu>ra-zu* „ღოცვა“; *ama-ar-gia>mar-gia* „თა-ეისუფლება“; *š^hz-š^hux>š^hux* „აგურის ყალიბი“; *uxuš>kuš* „კიტრი“. ბ) შუა პოზიციაში (ინლაუტში): *nam-mah-a-ni>nam-ha-ni* „მისი სიმდიდრე“; *nam-erim>nam-ri* „ფიცა“; *ka-lagax>kal-ga* „ძლიერი“. გ) ბოლო პოზიციაში (აუსლაუტში): *balax>bal* „მმართველობის პერიოდი“; *gim>gim* „ფეხი“; *lugal-bi-ra>lugal-bi-ir* „მის მეფეს“.

4) ხმოვანთშერწყმა. როცა ორი ერთნაირი ხმოვანი დაუმეზობლება ერთმანეთს, ისინი შეერთდებიან ერთ ხმოვნად, ხოლო როცა ერთმანეთს შეხედებიან განსხვავებული ხმოვნები, მაშინაც ისინი უმეტესწილად ისევ ცალკ-ცალკე გაჩაგრძობენ არსებობას; განსხვავებული ხმოვნები ძირითადად მხოლოდ სამ ვარიანტად დამეზობლების შემთხვევაში ერთიანდებიან ერთ ხმოვნად, ესენია: *-a-e>ā*, *-i-e>i* და *-u-e>ū*. მაგალითები: ა) ურთიერთს შეერწყმება ორი ერთნაირი ხმოვანი: *zaq-an-a-ta>zaq-na-ta* „ცის კიდღანი“; *za-a>za* „პერიფას ქეაში (=ქვისგან)“; *uru-du-a-a>uru-du-a* „აშენებულ ქალაქში“; **Nanš-e-a>*Nanš* „(ღვთაება) ნანშემ“. ბ) განსხვავებული ხმოვნები განსხვავებულადვე რჩებიან: *na-z-i>* „დაწყვი!“; *ki-a* „მიწაზე“; *uru-a* „ქალაქში“. გ) *a+e>ā*: *ga-z>ga-z* „მე“; *ama-e>ama* „დედაშ“; *i-e>i*: *ki-e>ki* „მიწაზე“ (ადგილობრივ-მიმართულებითი ბრუნვა); *si-g mu-gi>si-g mu-gi-gi* „ის ყვირის“. *u+e>ū*: *su-z>su-z* „კაც-მა“; *nin-mu-e>nin-mu* „ჩემმა დედოფალმა“.

II. თანხმოვანთცვალეზადობა

შუმერულში მრავალნაირი და ხშირია თანხმოვანთცვალეზადობაც. ამ მხრივ უფრო თვალში საცემია თანხმოვანთმონაცვლეობა: ჩვეულებრივ მუდურ თანხმოვნებს ენაცვლებიან ყრუ თანხმოვნები; ერთმანეთს ცვლიან წარმოთქმის ადგილის მიხედვით ერთნაირი ბგერები; ხშირია თანხმოვანთა ამოვარდნა-გაქრობაც სხვადასხვა პოზიციიდან. ამგვარ მოვლენათა გარკვეული რაოდენობა სპონტანურ ცვალეზადობათა რიგს მიეკუთვნება; მათი წარმოშობის მიზეზების დადგენა ყოველთვის არ ხერხდება.

1) თანხმოვანთმონაცვლეობა. ყველაზე გავრცელებულია ამგვარი თანხმოვანთმონაცვლეობა:

b>p: bar₂ და მის გვერდით გაექეს pa-ra „ტახტი“; banšur და pa-an-ša-ur „მაგიდა“; ba და pa „ყვირილი, ძახილი“.

b>m: gab და gam „სუფთა“; li-li-ib და li-li-im „ყანაღი“.

m>n: idim და idin „მძიმე“.

d>t: dug და tug „დოქი; ქოთან“.

l>d: -ta და -da „-დან, -გან“.

l>s: tuš და suš „დაჯდომა“.

n>l: šudun და ša-dul₄ „უღელი“; nu-banda₃ და la-banda₃ „ზედამხედელი; მმართველი; ინსპექტორი“.

n>m: alan და alam „ქანდაკება“; eren₂ და erem₂ „ხალხის ჯგუფი“.

g>k: dugud და dukud „მძიმე“.

š>s: ša₄ და suš „სელა, სიარული“.

s>š: esir და ešer „ბიტუმი, ასფალტი“.

h>r: huš და ruš „ველეური“; ša-hu-uz და ša-ru-uz „წვა (იწვის)“.

l>n: lagal და nagal „ერთ-ერთი ქურუმი“.

r>l: rib და lim „აღმატება, გადამეტება“.

2) ასიმილაცია: giš-šaba>gišpa „გადაგდებული ხე“; kun-gal>gukkal „დუმიანი ცხვარი“.

3) დისიმილაცია: ab/ap-ba/pa-ar>ambar „ჭაობი“; u₂-bi-sag>am-bi-sag „მწერალი“.

4) თანხმოვანთა გაქრობა. ა) ანლაუტში: musug>usug „ჭუჭყიანი, უსუფთაო“; mušen>usan „ფრინველი“. ბ) ინლაუტში ხმოვანთა შორის: sumu₃>sun „ძველი“; nimin>nin „ორმოცი“. გ) ინლაუტში მეორე თანხმოვნის მეზობლად: sšamgal>ša-gal „დრაკონი“; ama-ar-gi₄>ama-gi₄ „თავისუფლება“. დ) აუსლაუტში: nušam₃>nu-šu „თესლი“; ni-is-kum>ni-is-ku „საჯიშე ვირი“; ma-mu₃>ma-šu „სიზმარი“; murub>mu-ru „შუა, შუა ადგილი“.

მორწოლობია

მორწოლოგიური კლასიფიკაციის კრიტერიუმებით შემერული ენის დახასიათებისას წინა პლანზე, უპირველეს ყოვლისა, წამოიწეეს აგლუტინაციურობა, რაც გულისხმობს აფიქსაციის გზით გრამატიკული კატეგორიების გამოხატვის თავისებურ წესს. როგორც აღნიშნული იყო, შემერული მიეკუთვნება სწორედ აგლუტინაციურ ენათა რიცხს, რომელიც არც თუ ისე მრავალრიცხოვნებით გამოირჩევა (აგლუტინაციურია, მაგალითად, ქართული ენა). აგლუტინაციურობა საერთოდ და, კერძოდ, შემერულისათვის იმაში გამოიხატება, რომ სიტყვების ფუძეებს, რომელიც ჩვეულებრივ სუფთა ძირების სახით წარმოგიდგება, მექანიკურად უერთდება (ლათ. *agglutinare* „მიწებება“) სხვადასხვა გრამატიკული მნიშვნელობის გამოიხატეული ფორმანტები, იგივე აფიქსები. ისინი ფუძის (ძირის) ირგვლივ თავიანთი განლაგების მიხედვით იყოფიან პრეფიქსებად და სუფიქსებად. თითოეულ აფიქსს მკაცრად განსაზღვრული როლი რომელიმე გრამატიკული კატეგორიის გამოხატვა ეკისრება.

არსებითი სახელების აფიქსაცია ჩვეულებრივ ბრუნვის ნიშნების დართვაში ელინდება, ხოლო ზმნის უდღეზადი ფორმებისათვის იგი გულისხმობს ექვსი პრეფიქსული და ორი სუფიქსური ფორმანტის არსებობას. თითოეული მათგანი ქვემოთ დაწვრილებით იქნება განხილული.

შემერულისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე წინადადების ერგატიული კონსტრუქცია. ზოგადად, ერგატიულობა გულისხმობს წინადადებაში სუბიექტისა და ზმნის შინაარსობრივი მიმართების ფორმალურ გამოხატვას, რაც ზმნის გარდამავლობა-გარდაუქმელობის კვალობაზე სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობაში ელინდება (იხ. გვ. 5). აქედან გამომდინარე, შემერულში ერგატიული კონსტრუქციის მქონე წინადადებისათვის დამახასიათებელია ორი მთავარი თავისებურება: პირველი, არსებითი სახელების სისტემაში სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანი მოუძლია – სუბიექტი ჩვეულებრივ დგას - ნიშნით ერგატიულ ბრუნვაში, ხოლო პირდაპირი ობიექტი ამ დროს ნელოვანნიშნით აბსოლუტურ ბრუნვას ირჩევს; მეორე, ზმნის სისტემაში სახეზე გვაქვს შინაარსობრივად და პოზიციურად განსხვავებული სუბიექტური მანვენებლების ორი რიგი – სრული ასპექტის მქონე უდღეზად ზმნურ ფორმაში მოქმედების სუბიექტის (= ქვემდებარის) მანვენებლები პრეფიქსების სახით წარმოგიდგება (იკავებენ მე-1 პრეფიქსულ პოზიციას), ხოლო ვითარების სუბიექტის (= პირდაპირი ობიექტის) ნიშნები სუფიქსებად გვევლინებიან (თავადებიან მე-2 სუფიქსულ პოზიციასზე). აღნიშნული გარემოება დაწვრილებით იქნება განხილული ქვემოთ.

შემერულ ენაში სინტაქსური, შინაარსობრივი და ფორმალური ნიშნების მიხედვით გამოყოფენ რვა მეტყველების ნაწილს. ესენია: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, რიცხვითი სახელი, ზმნა, ზმნიზედა, კავშირი და შორისდებული. ამათგან არსებით სახელსა და ნაცვალსახელს აქვთ ყველა ძირითადი გრამატიკული კატეგორია: ბრუნვა, რიცხვი, პირიანობა და კლასიანობა. რაც შეეხება სქესის კატეგორიას, იგი შემერულისათვის უცნობია. ეს იმას ნიშნავს, რომ სქესიანობა რაიმე გრამატიკული მანვენებლით არ გამოიხატება.

შედარებით ღარიბულად გამოიყურება ზედსართავი სახელი და რიცხვითი სახელი, განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი, რომელსაც არცერთი საკუთარი გრამატიკული კატეგორია არ გააჩნია.

შემერულში ერთობ სრულყოფილი და განვითარებულია (ამავე დროს საკმაოდ რთულიც) ზმნა. იგი აღჭურვილია კლასიკური ზმნისათვის დამახასიათებელი ყველა გრამატიკული კატეგორიით, როგორიცაა პირიანობა, კლასიანობა, რიცხვი, დრო, კილო, უდღეზა და ა.შ. სხვა მეტყველების ნაწილებსაგან განსხვავებით ერთობ სუსტადაა წარმოდგენილი ზმნიზედა, კავშირი და მით უმეტეს შორისდებული.

ქვემოთ დაწერილებით შეგვხვებით ყველა მეტყველების ნაწილს, რომელთა მიმოხილვასაც სახელებით დაეიწყებთ.

§ 8. არსებითი სახელის წარმოება

არსებითი სახელის ფუძე შუმერულში ძირითადად ერთმარცვლიანი ან ორმარცვლიანია. ერთმარცვლიანი ფუძე შეიძლება შედგებოდეს მხოლოდ ხმოვნისაგან ანდა ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან ან თანხმოვნისა და ხმოვნისაგან. ორმარცვლიანი ფუძეც ხმოვან-თანხმოვნების ამგვარივე განაწილებით აიგება. მაგალითად, ასე: a „წყალი“, e₂ „სახლი“, u₄ „დღე“, an „ცა“, uz „ბატი“, šag „გული“, nu „სახელი“, ti „ისარი“, ma₂ „ნავე“, kur „მთა; მთიანი ქვეყანა“, sag „თავი“, galga „საბჭო; მრჩეველი“, gemo₂ „მხეველი“, ama „დედა“ და სხვა. ამგვარ არსებით სახელებს ფუძისეული არსებითი სახელები ეწოდებათ.

ფუძისეულ არსებით სახელებს ახასიათებთ ერთი თავისებურება – ისინი ფორმალურად არ განსხვავდებიან ზმნური ძირებისაგან. ამიტომაცაა, რომ ფუძისეული არსებითი სახელების როლში შეიძლება საკმაოდ ადვილად გამოვიდეს ზმნური ძირები, იშვიათად კი უღლებადი ზმნური ფორმებიც. მაგალითად, ზმნურმა ძირმა bal „გადაცურვა (გადაცურა)“ შეიძლება მიიღოს არსებითი სახელის „გადაცურვის“ მნიშვნელობა: tukumbi id₂-da bal-da gud ba-sag₆ „უკეთუ მდინარეში გადაცურვისას ხარი დაიდუპა“. ასევე ზმნური ძირი giš-hur „ხაზვა (ხაზავს)“ მიიღებს „ნახაზის“ მნიშვნელობას: e₂-a giš-hur-bi im-mi-sig₁₀-ur-sig₁₀-ge „ის ხაზავს ტაძრის ნახაზს“.

შუმერულში საკმაოდ მრავალრიცხოვანია წარმოებული არსებითი სახელებიც, რომლებიც მიიღება:

ა) აფიქსაციის გზით. საერთოდ შუმერული ენა ერთობ ღარიბია სიტყვათმწარმოებელი აფიქსებით. სულ ოთხიოდეა ამგვარი აფიქსი – ერთი ბოლოსართია – a, სამი კიდევ წინსართი – nam, ni₃ (იგივე ni₂) და nu.

ბოლოსართი – a არსებით სახელებს აწარმოებს ზმნის ძირზე ან ზედსართავი სახელის ფუძეზე მიერთების გზით: šal-a (იწერება šal-la) „წილი, ნაწილი“ (ზმნა šal „დაყოფა, გაყოფა“); dug₄-a (იწერება dug₄-ga) „ბრძანება“ (ზმნა dug₄ „თქმა, ბრძანების გაცემა“); kalag-a (იწერება kalag-ga) „ძლიერი“ (ზედსართავი სახელი kalag „ძლიერი“).

სიტყვათმწარმოებელი პრეფიქსებიდან კი, როგორც ვთქვით, სულ სამია ცნობილი. პირველია nam-, რომელიც არსებითი სახელების ფუძეებსა და ზმნურ ძირებზე დართვით აწარმოებს აბსტრაქტულ არსებით სახელებს: nam-lugal „მეფობა“ (არსებითი სახელი lugal „მეფე“); nam-ur-sag „გმირობა“ (არსებითი სახელი ur-sag „გმირი“); nam-tar „ბედისწერა“ („ზმნური ფუძე tar „განსაზღვრა“); nam-tis „სიცოცხლე“ (ზმნური ფუძე tis „სიცოცხლე (ცოცხლობა)“).

მეორე პრეფიქსია ni₃, ni₂ „ნივით“, მნიშვნელობით „რაიმე, რაღაც“. იგი ისევ არსებით სახელებსა და ზმნებზე თანდართვით აწარმოებს ახალ არსებით სახელებს: ni₃-ša „საკუთრება“; ni₃-ku₃ „გადასახადი“; ni₃-si-sa₂ „სამართლიანობა“; ni₂-erim₂ „მტრობა, ბოროტება“.

მესამე პრეფიქსია nu – , რომლის ზუსტი მნიშვნელობა უცნობია. იგი ძირეულ არსებით სახელებზე დართვით აწარმოებს პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებს: nu-⁸kir₆ „მებაღე“ (არსებითი სახელი ⁸kir₆ „ბაღი“); nu-banda₃ „მმართველი“ (არსებითი სახელი banda₃ „პატარა, მცირე“); nu-eš₃ „ქურუმი“ (არსებითი სახელი eš₃ „სამლოცველო“).

ბ) სიტყვათა შეერთებით (კომპოზიტებით) ახალი არსებითი სახელების მიღება წარმოებს სამი ეარიანტით:

1) არსებითი სახელი + არსებითი სახელი: *dumu-sag* „პირშო“ (შეილი + პირველი); *ama-sig* „მოხუცი ქალი“ (დედა + მატყელი); *an-ki* „სამყარო“ (ცა + მიწა); *ur-sag* „გმირი“ (ძაღლი + თავი).

2) არსებითი სახელი + ზმნის ძირი: *dub-sar* „მწერალი“ (თიხის ფირფიტა – წერა); *di-ku* „მოსამართლე“ (სასამართლო საქმე + გადაჭრა, გადაწყვეტა); *ki-sikil* „ქალიშვილი“ (ადგილი + წმინდად, სუფთად ყოფნა); *ku-dim* „იუველირი“ (ვერცხლი + კეთება).

3) არსებითი სახელი + არსებითი სახელი + ზმნის ძირი: *ki-a-gal* „წყარო“ (ადგილი + წყალი + არსებობა, ყოფნა); *gaba-ša-gar* „მეტოქე“ (გულმკერდი + ხელი + დადება).

§ 9. გუნებრივი სმისი და კლასიანობა

გრამატიკული სქესი საერთოდ უცნობია შუმერული სათქმელის. სამაგიეროდ იგი სათანადო ტერმინოლოგიის გამოყენებით ადვილად ანსხვავებს ერთმანეთისგან ბუნებრივ სქესებს – მამრობითსა და მდედრობითს. მაგალითად, ასე: *lu* „კაცი, მამაკაცი“, *geme* „ქალი“, *ir* „მსახური კაცი“, *geme* „მხეველი“, *a-a*, *ad* „მამა“, *ama* „დედა“, *še* „ძმა“, *nin* „და“, *gu* „ხარი“, *ab* „ძროხა“ და ა.შ. მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში მამრობითობისა და მდედრობითობის გადმოსაცემად ენა მიმართავს სპეციალურ ტერმინების გამოყენებას – *ni* „მამრი“, მამრობითი „საწყისი“ და *mi* „მდედრი, მდედრობითი საწყისი“. მაგალითად, *dumu* ზოგადად გამოხატავს „შვილს“ – როგორც ვაჟს, ასევე ქალსაც, მაგრამ ზოგჯერ დაკონკრეტების მიზნით „ვაჟიშვილისა“ და „ქალიშვილისა“ გადმოსაცემად გვხვდება შედგენილი ტერმინები – *dumu-ni* და *dumu-mi*. *dam* ზოგადად აღნიშნავს „მეუღლეს“ – ქმარსაც და ცოლსაც, მაგრამ ენა ხანდახან ამ ორ ცნებასაც აკონკრეტებს შესაბამისი კომპოზიტებით – *dam-ni* და *dam-mi*. *dingir* აღნიშნავს როგორც მამა ღვთაებას, ასევე დედა ღვთაებასაც, მაგრამ ამ უკანასკნელის გადმოსაცემად ზოგჯერ ენა იყენებს ტერმინს *dingir-ama* „დედა ღვთაება“.

ბუნებრივი სქესის გასარჩევად ტერმინები *ni* და *mi* უფრო ხშირად გვხვდება ცხოველებთან მიმართებით. მაგალითად, *udu* ზოგადად „ცხვირს“ აღნიშნავს, მაგრამ ცნება „ვერდი“ ყოველთვის გადმოიცემა ასე: *udu-ni*, ხოლო „ნერი“ – *udu-mi*. თხები: *ma*-*ni* და *ma*-*mi* „ნეზი თხა“; *ANŠE-ARAD=du* „უღალვირი“ და *ANŠE-MUNUS=eme* „ფაშატი ვირი“ და ა.შ.

შუმერული სათქმელის დამახასიათებელია კლასიანობა. იგი არსებით სახელებს აჯგუფებს კლასების მიხედვით. ცნობილია სულ ორი კლასი – პირენებათა კლასი ანუ სოციალურად აქტიურთა კლასი და ნიეთთა კლასი ანუ სოციალურად პასიურთა კლასი. პირველ კლასში ერთიანდებიან სოციალურად თავისუფალი პირები, ღვთაებები და პერსონიფიცირებული ცხოველები თუ საგნები. მეორე კლასს კი შეადგენენ მონები, ცხოველები და უსულო საგნები. ამავე კლასში ირიცხებიან აგრეთვე ადამიანები და ღვთაებებიც იმ შემთხვევაში, როცა ისინი წარმოვედგებიან ჯგუფობრივ ერთეულებად.

კლასების გამოსაკვეთად სპეციალურ გრამატიკულ ფორმანტებს შუმერული არ ხმარობს, მაგრამ კლასოვნება სათანადო მინიშნებით გარკვევით ვლინდება მთელ რიგ შემთხვევებში, კერძოდ: 1) მხოლოდითი რიცხვის მე-3 პირის ნაცვალსახელების ხმარების დროს; 2) კითხვითი ნაცვალსახელების გამოყენებისას; 3) არსებითი სახელისა და ზმნის მრავლობითი რიცხვის გადმოცემის შემთხვევაში; 4) არსებითი სახელების ბრუნების დროს და 5) ზმნის უდლებისას (აღნიშნული შემთხვევები ქვემოთ შესაბამის ადგილას სათანადოდ იქნება ხაზგასმული).

§ 10. არსებითი სახელის რიცხვი

რიცხვი ორია შუმერულში: მხოლოდითი და მრავლობითი. მხოლოდითი რიცხვი ჩვეულებრივ სახელის უცვლელი ფორმით გადმოიცემა: sag „თავი“, ჰა „ხელი“, e₂ „სახლი“, kur „მთა“, i₇ „მდინარე“, an „ცა“.

მხოლოდითი რიცხვისაა აბსტრაქტული სახელებიც: nam-ki-ag₂ „სიყვარული“, nam-ur-sag „გმირობა“, ḫal „ბოროტება“.

რიცხვით სახელებთან ნახმარი ყველა არსებითი სახელი ასევე მხოლოდითია: ki-5-a „ხუთ ადგილზე“; En-me-nun-na nu 600 i₃-a₅ „ენმენუნა მართავდა (ქვეყანას) 600 წლის (განმავლობაში)“; 7 lugal mu-bi 491 ib-a₅ „(სულ): 7 მეფე მართავდა (ქვეყანას) 491 წლის (განმავლობაში)“; šunigin 15 ga „სულ: 15 ხარი“ და ა.შ.

ფორმით მხოლოდითია, შინაარსით კი მრავლობითი კრებითი ცნებები: su „ხაღხი“, sudu „ცხვარი“ და მისთ. მსგავსი კრებითი შინაარსის სახელია დადასტურებული შემდეგ მაგალითშიაც: ⁶Gilgameš i₂-ab-ba-uru-na-ka inim ba-an-gar „გილგამეში თავისი ქალაქის უზუცესთა წინაშე სიტყვით გამოვიდა“. ამ შემთხვევაში ab-ba-uru „ქალაქის უზუცესები“ კრებითი სიტყვაა.

შუმერულში არის დადასტურებული შემთხვევები იმისა, როცა სოციალურად პასიური კლასის არსებითი სახელის კრებითი ფორმა იწარმოება ზმნური ფუძის გაორმაგებით: zid-da gu₃-na pirig i₃-nad₃-nad₃ „მის მარჯვნივ (და) მარცხნივ ღომები წვანან“; e₂ Ki-en-gi tur₃-zu ḫe₂-du₃-du₃ ab₂-zu lu-lu amaš-zu ḫe₂-gar-gar sudu-zu ḫe₂-šar₂-šar₂ „სახლო შუმერისაჲ! შენი ბოსლები დაე, აიგოს, შენი ძროხები დაე, გამრავლდეს, შენი ცხვრის ფარეხები დაე, აღიმართოს, შენი ცხვარი დაე, მრავალრიცხოვანი გახდეს“.

მრავლობითი რიცხვი შუმერულში იწარმოება შემდეგნაირად:

1) არსებითი სახელის ფუძის განმეორებით: ⁶En-lil₂ lugal kur-kur-ra „(ღვთაება) ენლილი – ქვეყნების მეფე“; ⁶A-nun-na-⁶A-nun-na „ანუნა ღვთაებები“; ḫu-ḫu „ღამეები“; ⁶ur-tir „ტყეები“.

ზოგჯერ განმეორებულ ფუძეებს დაერთვის -ene ფორმანტიც: ama-dumu-dumu-(e)-ne nin-a-ni Gu₃-de₂-a ensi₂-Lagaš⁶-ke₄ e₂ ur-Gir₂-su^{ki}-ka-ni mu-na-du₃ „შვილების დედას, თავის ქალბატონს, გუდამ, ლაგაშის მმართველმა თავის ქალაქ გირსუში ტაძარი აუგო“.

2) არსებით სახელთან ნახმარი განსაზღვრებითი ზედსართავი სახელის განმეორებით: dingir-gal-gal „დიდი ღვთაებები“. dingir-gal-gal-nin₁₀ „ორმოცდაათი დიდი ღვთაება“. აშ₂-ba₂-gal-gal „ჰექსი დიდი სიმაგრე“; ni₃-gal-gal „სიდიდე“ (სიტყვ. „დიდრონი ნიეთები“); garza-kal-kal-la „დიდებული რიტუალები“ (სიტყვ. „ძლიერი რიტუალები“).

საგანგებოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ მრავლობითი რიცხვი არ იგულისხმება იმავე წესით წარმოებულ ფორმაში, სადაც განმეორებულია არსებით სახელთან ნახმარი ფერის, ბრწყინვალეობის აღმნიშვნელი განსაზღვრებითი ზედსართავი სახელი babbar „თეთრი“. მაგალითად, ფრაზაში sudu-babbar-babbar (იწერება: babbar₂) იგულისხმება აღმატებითი ხარისხი „ძალზე თეთრი ცხვარი“ (მხ.რ.) და არა „თეთრი ცხვრები“.

3) არსებითი სახელის მნიშვნელობით ნახმარი -a სუფიქსიანი სახელზმნის განმეორებით: du₁₁-du₁₁-a-⁶Nanna-⁶Su „(ღვთაებების) ნანასა (და) უთუეს ბრძანებები“.

4) არსებით სახელთან ნახმარი „ერთეულის, ცალის, ცალკეულის“ აღმნიშვნელი დანართის dili განმეორებით (dili-dili>didli), როცა სიმრავლე გააზრებულია როგორც ცალ-ცალკე აღებული არსებითი სახელების ერთობლიობა. ამ წესით მრავლობითის აწარმოებს ორივე კლასის სახელები: kišib-didli (<dili-dili) „ცალკეული საბუთების ერთობლიობა“; su₂-didli „აღამიანები თითოეული ცალ-ცალკე“; kur-i₇-didli „ძიუბი (და) მდინარეები“ (სიტყვ. „ცალკეული მთა (და) მდინარე (ერთობლიობაში)“); ba₂-

didli-gal-gal „დიდი სიმაგრეები“; kur-didli „მთიანი ქვეყნები“; ⁴Lama-didli-a „მცველი კეთილი ღმრთობები“; igi-didli „თვალები“; sdu-didli „ცხენები“ (გააზრებით: „თითოეული ცხენი ერთობლიობაში“).

ზოგ შემთხვევაში didli ღვას არა არსებითი სახელის შემდეგ, როგორც ეს ჩვეულებრივ გეხდებოდა თითქმის ყოველთვის, არამედ იგი გამოდის არსებითის წინ. ასეთ კონტრესტში თავისი მნიშვნელობით didli უახლოვდება ზმნიშედას „ცალკეობით“. მაგალითად: 1 maṣ-ban₃-da 2 didli eštub^{ku} sukkal-maḥ „1 თიკანი, 2 კობრი ცალკეობით მიეცა სუქალმახს“.

არსებითი სახელი მრავლობით რიცხვს ნაწილობრივ სუფიქსაციის გზითაც აწარმოებს, კერძოდ:

5) არსებითი სახელის (ზოგჯერ განმეორებულ) ფუძეზე სუფიქსის -ene (იწერება -e-ne) დართვით. მრავლობით რიცხვს ამგვარად აწარმოებენ მხოლოდ სოციალურად აქტიური კლასის არსებითი სახელები. მაგალითად: dingir-re-ne „ღვთაებები“; ⁴Nin-tu-ama-dingir-re-ne „(ქალღვთაება) ნინთუ – ღვთაებათა დედა“; An-lugal-dingir-re-ne „(ღვთაება) ანი – ღვთაებათა მეფე“.

თუ აღნიშნული სუფიქსის წინამავალი სახელის ფუძე ბოლოვდება ხმოვანზე, მაშინ -ene სუფიქსის პირველი ხმოვანი e იკარგება და მრავლობითობის მაწარმოებლად სახელს მხოლოდ -ne სუფიქსი შერჩება: lu₂-bi-ne „ეს ხალხი“; ⁴Nin-ḫur-sag-ama-dumu-dumu-ne „(ქალღვთაება) ნინხურსაგი – შეილესი დედა“; sang₂-sang₂-ne „ქურუმები“; ug₂sa-sug₂sa-ne „მუშათა ჯგუფების ზედამხედველები“; dingir-gal-gal-ninnu-ne „50 დიდი ღვთაება“.

არსებითი სახელების ამა თუ იმ გრამატიკულ ფორმაში სუფიქსი -ene ადგილს იკავებს კუთვნილებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელების შემდეგ: ir₁-mu-ne „ჩემი მსახურები“; ur-sag-mu-ne „ჩემი გმირები“; lu₂-bi-ne „ეს ხალხი“.

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე თანდართვის შემთხვევაში -ene შეიძლება იდგეს: ა) ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის -ak-ის შემდეგ, თუ სახლრული სიტყვა მრავლობით რიცხვშია წარმოდგენილი: inim-ma-ke₂-ne<lu₂-inim-ak-ene „მოწმები“. (სიტყვ. „სიტყვის ხალხი“); dingir-dingir-gal-gal-Lagaš^{ki}-ke₂-ne „(ქალაქ) ლაგაშის უდიდესი ღვთაებები“. ბ) ან ნათესაობითი ბრუნვის წინ, თუ განსაზღვრება დგას მრავლობით რიცხვში: e₂-dingir-gal-gal-e-ne-ka<e₂-dingir-gal-gal-ene-ak-a „უდიდესი ღვთაებების ტაძარი“.

6) სუფიქს -meṣ დართვით (ძველშუმერულსა და ახალშუმერულში აღნიშნული სუფიქსი გეხდებოდა ჯ თანხმოვნის გარეშე – me. თანხმოვნის ჩამოუშორებლად იგი მხოლოდ ძველბაბილონური ეპოქის შემერულ ტექსტებშია დადასტურებული). -ene-ს მსგავსად -meṣ>me სუფიქსი მრავლობითს აწარმოებს მხოლოდ სოციალურად აქტიური კლასის არსებითი სახელებისგან. თავისი შინაარსით იგი წარმოადგენს „ყოფნა“ (me) ზმნის მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმას მნიშვნელობით: „ისინი არიან“: Ku₃-da-mu Ur-⁴Nanše dumu Na-ba-ṣa₂-me „ქუდამუ (და) ურნანშე არიან ნაბაშის შეილები“; 12 sila₃ ninda Ur-ṣe₂ 4 gura₂ 2 sila₃-ta sipa Ur-ṣe₂-me 20 (sila₃) dub-sar-me „12 სილა პური ურშეს, 4 მილა მამაკაცი – 2 სილა (პური) თითოეულს, ისინი არიან ურშეს მუყემსები; 20 (სილა პური) მდივან-მწერლებს“; kišib mu-sar-ra-a-ni u₃ kišib lu₂-ki-inim-ma-bi-me-eš ib₂-ra-aš „მისი (= გამყიდველის) პირადი ბეჭედი და ამ (საქმის) მოწმეთა ბეჭდები მათ დაუსხვს (საბუთს)“; lu₂-ne-meṣ-ra „ამ ხალხს, ამათ“; lu₂-ne-meṣ-da „ამ ხალხთან ერთად, ამითთან ერთად“ (ამ ორ უკანასკნელ შემთხვევაში არსებით სახელს lu₂ „ხალხი“ მრავლობითობის მაწარმოებლად ორივე სუფიქსი დართვის -ene და -meṣ).

7) სუფიქს -ḫi-a-ს (შეერთებულად: ḫa₂) დართვით. თავის მხრივ ეს სუფიქსი შედგება ზმნური ფუძისაგან ḫi „შერევა, ერთმანეთში არევა“ და -a ფორმანტისაგან, რომელიც მსასლერელი და სასლერული სიტყვების კავშირურთიერთობას გა-

მოხატავს. მთლიანად სუფიქსი -*hi-aḫ* არსებითი სახელის განსაზღვრებას წარმოადგენს, რომელიც ითარგმნება ასე: „სხვადასხვა, სხვადასხვანაირი, სხვადასხვა ხარისხის“. იგი მრავლობით რიცხვს აწარმოებს მხოლოდ სოციალურად პასიური კლასის არსებითი სახელებისაგან. მისი თანდართვით მიღებული მრავლობითი რიცხვის არსებითი სახელის ფორმა შინაარსობრივად შეიცავს სხვადასხვა სახის, სხვადასხვა ხარისხის მქონე ნივთიერების, ძირითადად კი ცხოველების, ერთობლიობის გაგებას: *ḫuniḡin 23 gi-aḫ* „სულ: 23 ხარი“ (იგულისხმება სხვადასხვა ასაკისა და დანიშნულების მქონე ხარების სიმრავლე); *ḫuniḡin 1691 udu-aḫ* „სულ: 1691 ცხვარი“ (იგულისხმება სხვადასხვა ასაკის ცხვრების სიმრავლე); *ḫuniḡin 1 gi 58 5/6 ma-na siḡ-aḫ* „სულ: 1 ტალანტისა (და) 58 5/6 მიწა (წონის მქონე) მატყლი“ (იგულისხმება სხვადასხვა ხარისხის მქონე მატყლის ერთობლიობა); 16 *taḡ-aḫ 1 gi 28 5/6 ma-na 5 gin* „16 (ცალი) ქსოვილი (წონით) 1 ტალანტი, 28 5/6 მინა (და) 5 სიკლი“.

შემერული ენა არ იცნობს ორობით რიცხვს. იგი ყოველივე ორს, წყვილს, აქტიური კლასის არსებითი სახელი იქნება იგი თუ პასიურის, მოიაზრებს როგორც მრავალს და ამის შესაბამისად მის მრავლობითს იგი სათანადო სუფიქსების თანდართვით აწარმოებს: *Ku3-da-mu Ur-^dNanše dumu Na-ba-ša3-me* „ქუდამე (და) ურნანშე არიან ნაბაშას შვილები“; 1 *maš2 Ni-ba-ša3 2 sila4 Zabar-dab3 2 udu 1 maš2 dumu Šar-ru-uḫ-ba-ni ukuy-il2-e-ne* „1 თხა (ჩააბარა) ნიბაშამ, 2 კრავი – ზაბარდაბმა; (სულ): 2 ცხვარი (და) 1 თხა (ჩააბარეს) შარუმბანის შვილებმა – მტერთავეებმა“; *igi-didli* „(ორივე) თვალი“.

§ 11. არსებითი სახელის ბრუნება

როგორც ყველა ენაში, ასევე შემერულშიც არსებითი სახელი გარკვეული ფორმით უთანხმდება ზმნას. ამ უთანხმების დროს იგი სხვადასხვა სახეს იღებს. თითოეულ ამ სახეს ბრუნვა ჰქვია. შემერულში სულ ათი ბრუნვაა. ყველა მათგანს, ერთის გარდა, საკუთარი ნიშანი აქვს, რომელსაც არსებითი სახელი ბოლოსართად დაირთავს ფორმანტის სახით. ამ ნიშნებიდან ბევრს თანდებული მნიშვნელობა აქვს. ერთი მათგანი კი, კერძოდ, თანაობითი ბრუნვის მაჩვენებელი -*da* თავისი მნიშვნელობით უთანაბრდება დამოუკიდებელ არსებით სახელს *da* „მხარე, გვერდი“.

გამოიყოფა ბრუნვათა ორი ჯგუფი – უნიშნო და ნიშნიანი ბრუნვები. უნიშნო ბრუნვათა რიგს განეკუთვნება მხოლოდ ერთი ბრუნვა. ესაა:

1) წრფელობითი (აბსოლუტური) ბრუნვა. იგი თავისი უნიშნობით გამოხატავს არსებითი სახელის თავისთავად, იზოლირებულ მდგომარეობას. უპირველეს ყოვლისა, ის წარმოადგენს გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვას: *lu2-ḫar-ra e2-lu2-ka nu-ka4* „მოდელე ეინმეს სახელს არ შედიოდა“. აქ *lu2-ḫar-ra-clu2-ḫar-ak* „მოვალე“ დგას სწორედ აბსოლუტურ ბრუნვაში.

ამავე ბრუნვას მოითხოვს აგრეთვე გარდამავალი ზმნის ნამყოფ უსრული ფორმის პირდაპირი ობიექტიც: *ama-e2-ke4 e2 nu-bi2-du11* „მოზარე ქალი არ მოთქამდა“. ამ წინადადებაში წარმოდგენილი პირდაპირი ობიექტი *e2* იგივე აბსოლუტურ ბრუნვაში დგას. მივიყვანთ ორიოდე სხვა მაგალითსაც: *Ur-^dEngur-e E2-kur in-du3* „ურენგურმა (ტაბარი) ექური ააგო“; *En-lil2-e lugal-kur-kur-ra-ke4 kur-kur ne3-na e-na-siḡ-ga-a* „(ღვთაება) ენლილმა, ქვეყნების მეფემ მის (= ლუგალზაგესის) ძალას დაუ-მორჩილა ყველა მტრული ქვეყანა“.

აბსოლუტურ ბრუნვას მოითხოვს არსებითი სახელები ჩამოთვლისას ან მიმართვის დროს. 25 *gur3* 10 *geme2* 15 *dumu* „25 მუშა მამაკაცი, 10 მუშა ქალი, 15 მონარდი“; 18 *gi4* 24 *gi4-gi3* 14 *gi4 mu-2* 8 *amar* 7 *ab2* „18 ხარი, 24 საუდლე ხარი, 14 ორწლიანი ხარი, 8 ხბო, 7 ძროხა“; **Nin-gir2-su e2-zu ma-ra-du3* „(ღვთაება) ნინგირსუ! მე

აგიშენე შენ შენი ტაძარი"; lugal-mu⁴ Nin-gir²-su en a-hu³-gi³-a en du¹¹-ga-ni sag ha-e³-a
„ჩემო მეუფეო, (ღვთაებად) ნინგირსუ! ბატონო, ვინც მძევნიერად წყაღეს უკან აბ-
რუნებ! ბატონო, ვისი ბრძანებად ყველაზე მაღლა დგას“.

ბრუნებათა უმეტესი რაოდენობა შემერულში სათანადო მანვენებლებითაა წარ-
მოდგენილი. ნიშნად ბრუნებათა რიგში შედის:

2) **ერგატიული** (ერგატივი, აგენტივი) ბრუნება. იგი წარმოადგენს მოქმედების
გამომხატველი არსებითი სახელის ბრუნვას. მისი ნიშანია -e, რომელიც აღნიშნავს
როგორც აქტიური, ასევე (პერსონფიკირების შემთხვევაში) პასიური კლასის არსე-
ბითი სახელით გამოხატულ გარდამავალი ზმნის სუბიექტს. სათანადო მაგალითები:
lugal-e in-du³ „მეფემ ააგო“; Gu³-de³-a-ensi²-Laga⁵-ki-ke⁴ e²-Gir²-su-ka-ni mu-na-du³ „გუდკამ,
ლაგაშის მმართველმა გირსუში აუგო მას (= ღვთაება ნინგირსუს) თავისი ტაძარი“;
Amar⁴-Suena Nibru³-a E⁴-lil²-e mu-pa³-da „ამარსუნა, (რომელიც) ენლილმა (მეფის
სახელი) უწოდა ნიფურში“; mu³-en-e pa-mul-mul-la-bi an-du³-š³ ba-ab-ag „ფირიეელმა ეს
მბრწყინავი ფრთები საფარველად გააკეთა“; amar-be² (amar-bi-e) gu³-bi-ta gu³ nu-u³-
ma-ni-ib-gi³ „ამ ბარტყმა არ უპასუხა თავისი ბუდიდან“; en-kur-e-tud-a „მეუფეო! მთის
ნაშობო!“.

ბრუნვის ნიშანი -e ხმოვნის შემდეგ ყოველთვის ასიმილირებას განიცდის, რის
შედეგადაც წარმოიქმნება გრძელი ხმოვანი, რომელიც ზოგჯერ აისახება კიდევ
გრძლივით: dumu-u³ (dumu-e) ama-ni-ra ka-du³-a nu-ma-na-du³ „შვილი თავის დედას
შეკამათებას არ უბედავდა“. tukumbi lu²-u³ kir⁶-lu²-ka i³-in-ed³ nam-im-zu³-š³ ba-dab³ 10
gin² ku³-babbar i³-lal-e „უკეთუ კაცი (სიტყვ. „კაცმა“) მეორე კაცის ბაღში შევიდა (და)
ქურდობისათვის დაიჭერენ, (მაშინ) მან 10 სიკლი ვერცხლი უნდა მიუწიროს (ბაღის
პატრონს)“.

3) **ნათესაობითი** (გენიტივი) ბრუნება. ძირითადად გამოხატავს კუთვნილებას.
გარდა ამისა, მან შეიძლება გადმოცეს არსებითი სახელის სხვა ლოგიკური, კერ-
ძოდ, განსაზღვრებითი კავშირებიც, მაგალითად, მასალათან, რისგანაც დაშლადუ-
ბულია ესა თუ ის ნივთი. ბრუნვის ნიშანია -ak, რომლის საწყისი ხმოვანი ყო-
ველთვის შთაინთქმება წინამავალი ხმოვნის მიერ. თანხმოვანი k გრაფიკულად
აისახება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მის შემდეგ მოდის ხმოვანი ან ხმოვანთ
დაწყებული რომელიმე ფორმანტი: dumu-An-ak-e „(ღვთაება) ანის შვილმა“; E⁴-lil²-
lugal-kur-kur-ak-e „ენლილმა, ქვეყნების მეფემ“; e²-lu²-ka (e²-lu²-ak-a) „კაცის სახლში“;
E⁴-lil²-ab-ba-dingir-dingir-e-ne-ke⁴ (E⁴-lil²-ab-ba-dingir-dingir-ene-ak-e) „ენლილმა, ღვთაე-
ბის მამამ“; ad³-š³eren-na (ad³-š³eren-ak) „კედრის ხის ძელი“; alan-zabar-ra (alan-zabar-ak)
„ბრინჯაოს ქანდაკება“; lu²-geš³lu²-ga (lu²-geš³lu²-ak) „ბრძენი კაცი“ (სიტყვ. „გონების
კაცი“).

რამდენიმე ერთგვაროვან განსაზღვრებას, როცა ისინი გამოხატულია ნათესაო-
ბით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელებით, მოუძიეთ ერთი საერთო ბრუნვის
მანქანებელი, რომელიც ბოლოს მდგარ სახელს დაერთვის: ki-tu³-An⁴-E⁴-lil²-la (ki-tu³-
An⁴-E⁴-lil²-ak) „(ღვთაება) ანის (და) ენლილს საცხოვრისი“.

შემერულში ხშირია შემთხვევები, როცა ფრაზაში რამდენიმე განსაზღვრების
თავმოყრის შემთხვევაში ერთდროულად წარმოგვიდგება ნათესაობითი ბრუნვა სამი
ბრუნვის ნიშნით. ამ დროს ფრაზის ბოლოს გრაფიკულად აისახება მხოლოდ ორი
მათგანი: alan-Gu³-de³-a-ensi²-Laga⁵-ki-ak (alan-Gu³-de³-a-ensi²-Laga⁵-ki-ak-ak) „ლაგაშის
მმართველის გუდავს ქანდაკება“.

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარ არსებით სახელს, რომელიც განსაზღვრების
როლში გამოდის, შეიძლება შეუერთდეს განსაზღვრებითი დაპოკიდებული წინადა-
დება. ასეთ შემთხვევაში უღლებად ზმნურ ფორმას, რომელიც, შეიძლება, და-
პოკიდებული წინადადების თავში იდგეს, მოუვიდეს სუფიქსი -a და განსაზღვრების
შინაარსის გამომხატველი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -ak: alan lu² e²-Ba-ba³ mu-

du-a-kam (mu-du-a-ak-am) „(ეს) არის ქანდაკება კაცისა, რომელმაც (ქალღმერთმა) ბაბას ტაძარი ააგო“; სიტყვ. „ქანდაკება-კაცი-ტაძარი-ბაბასი-მან-ააგო-რომელიც (-a) - ნათ. ბრ. (-ak) - ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი მე-3 პ. მხრ. (-am)“.

შუმერულ ტექსტში შეიძლება ნათესაობითი ბრუნვის ერთი ამგვარი კონსტრუქციაც შევხვდეთ: ფრაზაში წარმოდგენილია ნათესაობითში მდგარი სახელით გამოხატული განსაზღვრება (kalam) და აბსოლუტური ბრუნვის ფორმის საზღვრული სახელი (lugal), რომელსაც თანდართული აქვს პირის (მე-3 პ.), კლასისა (პას.) და რიცხვის (მხრ.) გამომხატველი ენკლიტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელი -bi: kalam-ma (kalam-ak) lugal-bi „ქვეყნის მეფე“, სიტყვ. „ქვეყნის მეფემისი“ (= ქვეყნის).

ეს მოდელი შეიძლება გავრცობილ იქნეს სხვა რომელიმე სიტყვითაც, რომელიც თავისთავად კონსტრუქციაში ორგანულად არ შედიოდა: Gu-de-a lu₂ e₂-du-a-ka (e₂-du-a-ak-ak) nam-ti₃-la-ni he₂-sud „ტაძრის ამშენებელი კაცის გუდას სიცოცხლე დაე, გრძელი იყოს“. აქ კონსტრუქციის წევრებს შორის Gu-de-a nam-ti₃-la-ni ჩამდგარია lu₂ e₂-du-a-ka „ტაძრის ამშენებელი კაცი“, სიტყვ. „გუდა, ტაძრის ამშენებელი კაცი, სიცოცხლე მისი დაე, გრძელი იყოს“.

დაბოლოს, ორივე სიტყვით შევხებით ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ადგილმდებარეობის საკითხს ნათესაობითის ფორმის სახელებზე ნაცვალსახელებისა და მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსის დართვის შემთხვევაში.

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელით გამოხატული განსაზღვრებისადმი თანდართული კუთვნილებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელები და აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი ფორმანტი ერთობლივად იკავებენ ადგილს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის -ak-ის წინ ისე, რომ ნაცვალსახელები თავის მხრივ მრავლობითობის სუფიქსის წინ განლაგდებიან. ხოლო თუ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი და მრავლობითობის მაწარმოებელი ფორმანტი ერთმართება საზღვრულ სიტყვას, მაშინ ისინი ადგილს დაიჭერენ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის -ak-ის შემდეგ. ორივე შემთხვევაში ყველაზე ბოლო პოზიციას დაიკაიებს სხვა ბრუნვის ნიშანი, თუკი ასეთის გაჩენის საჭიროება წარმოიშობა: e₂-dingir-gal-gal-e-ne-ka (e₂-dingir-gal-gal-ene-ak-a) „უდიდესი ღვთაების ტაძარში“, სიტყვ. „ტაძარი-ღვთაება-უდიდესი მრ.რ. (-ene) - ნათ.ბრ. (-ak) - ადგილობითი ბრ. (-a); har-ra-an-še₃-mu-ne-ka (har-ra-an-še₃-mu-ene-ak-a) „ჩემი ძმების გზით“, სიტყვ. „გზა-ძმა-ჩემი-მრ.რ. (-ene) - ნათ.ბრ. (-ak) - ადგილობითი ბრ. (-a)“; guda₂-e₃-didli-ke₄-ne (guda₂-e₃-didli-ak-ene) „გუდა-(ქურუმები) თითოეული ტაძრისა“, სიტყვ. „ქურუმი-ტაძარი-თითოეული - ნათ.ბრ. (-ak) - მრ.რ. (-ene)“; ninda-kaskal-la-ka-ni (ninda-kaskal-ak-ani) „მისი პური საღვთლად (სიტყვ. „გზისა“)“, სიტყვ. „პური-გზა - ნათ.ბრ. (-ak) - მისი (-ani)“.

4) მიცემით (დატივი) ბრუნვა. იხმარება მხოლოდ სოციალურად აქტიური კლასის სახელებთან. ბრუნვის ნიშანია -ra: en-ra „ბატონს“; Nin-gir-su-ra Gir₂-su₃ ki-bi mu-na-gi₄ bad₃-uru-ku₃-ga mu-na-du₃ „ნინგირსუს (ქალაქი) გირსუ თავის ადგილას დაეუბრუნა“ (= აღუდგინა), წმინდა ქალაქში ედელი აუშუქა“.

წინამაღალი ხმონის გავლენით ბრუნვის ნიშანში -ra ხმოვანი a იკარგება; მაგალითად: lugal-a-ni-ir<lugal-ani-ra „თავის ბატონს“; ama-zu-ur<ama-zu-ra „შენს ძედას“.

მიცემით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელი აღნიშნავს იმ პირს, რომლის სასარგებლოდაც, ვისი გულისთვისაც ან ვის მიმართაც ხორციელდება ზმნიით გამოხატული მოქმედება: E₂-an-na-ia₂-ra a₂ e-na-ag „ეანათუმს მან მისცა მითითება“; ma₂-a-ra lu₂-min nu-u-sa₂-e „ჩემი გულისთვის არ შეიძლება მოკვდეს სხვა (სიტყვ. „მეორე“) კაცი“; dumu ama-ni-ir hu₂-gi₂-ga „შვილი, (რომელიც) თავის ღვდაზეა გაბრაზებული“; lu₂-lu₂-ra ba-an-kar-ka₂ „კაცმა კაცს მოჰპარა (რამიმ)“.

5) ადგილობითი ბრუნვა (ლოკატივი). მისი ნიშანია -a, რომელიც წინამაღალ a ხმოვანის შეერწყმის ყოველთვის. გვიანშუმერულში -a გადადის e ხმოვანში, რითაც

იშლება ფორმალური განსხვავების ზღვარი ადგილობითსა და ადგილობით-მიმართულებით (იხ.) ბრუნების შორის.

ადგილობითი ბრუნვა მიუთითებს მოქმედების ადგილს, საგნის მდებარეობას ან ამა თუ იმ პირისადმი მოქმედების მიმართულებას როგორც სივრცითი, ასევე დროითი გაგებით. იგი აკეთებს მინიშნებას მოქმედების მასალაზე ან იმ საშუალებაზე, რითაც ხორციელდება მოქმედება: e-ba (e-bi-a) na-ra-z-a e-me-sar-sar „მან დაწერა (ტექსტი) ამ არხთან (მდგარ) სტელაზე“; su-har-ra e-z-su-ka (e-z-su-ak-a) nu-ku-a „მოვალე ვინმეს სახლში არ შედიოდა“; e-z-a du-z-ba (e-z-ak du-z-bi-a) mul-ku-z-ba gu-z ma-ra-a-de-z „ბრწყინვალე ვარსკვლავის მეშვეობით მან შენ გათხარა ტაძრის აგების შესახებ“; na-gal-gal-bi lagab-ba (lagab-a) mi-ni-tum-z „მათ მოიტანეს ბლოკება (მოტეხილი) დიდლორი ქვები“; garza-maz (garza-mu-a) mul-an-ku-z-ba (mul-an-ku-z-bi-a) gu-z ga-mu-ra-a-de-z „მოდი, გეტყვი შენ ჩემი რიტუალების შესახებ მოწმენდილი ცის ვარსკვლავის მეშვეობით“; su-ra „ქალაქში“; a-a „დღის განმავლობაში“ (სიტყვ. „დღეში“), „ყოველ დღოს“; sipa-de-z e-z ku-z-ga (ku-z-a) mu-du-z-e „მწყემსი (= გუდეა) ტაძარს აშენებს ევრცხლისაგან“.

6) ადგილობით-მიმართულებითი (ლოკატიურ-ტერმინატიული) ბრუნვა. მისი ნიშანია -e, რომელიც ფორმალურად იგივეა, რაც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი -e; გრამატიკულად კი ისინი, რა თქმა უნდა, განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ეს ორი ნიშანი ერთმანეთს ემსგავსება იმაშიც, რომ ორივე ერთნაირ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის – წარმავალ ხმოვანთან ყოველთვის ასიმილირდებიან: zag-mu mu-su-z „ის ჩემს გვერდით დგას“, zag-mu<zag-mu-e.

ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვა გვიჩვენებს:

1) მოქმედების, მოძრაობის მიმართულებას საგნისაკენ, იშვიათად კი პირისაკენ: na-ra-z-a ki-be-z (ki-bi-e) bi-gi-a „მან სტელა აღადგინა“, სიტყვ. „თავის ადგილზე დააბრუნა“. gal-z-la-e-ne-ku-z-^dInanna-ke⁴ (ku-z-^dInanna-ak-e) mu-na-de-z-e „დემონები ეუბნებიან წმინდა ინანას“.

2) მოქმედების მიმდინარეობას, საგნის მდებარეობას ან პირის არსებობას ამა თუ იმ ადგილის ახლოს: ki-a-nag-e ha-ba-gub „ზედაშეს (დასადგერელ) ადგილთან დაე, იდგეს იგი“. su-z-hur-sag-ga-z-ke⁴ (su-z-hur-sag-ak-e) mu-ni-ib-nu-z-a³-ne „ისინი აწყობენ მას (= ტოტებს) მთის ძირში“.

3) მონობრივ ან მიზნობრივ გარემოებას: ug ka⁴-e pad³-da „ცლომი სირბილისთვისაა გამორჩეული“. Gu-z-de-z-a inim-e mi-ni-ku⁴-u „გუდეა საქმის გამო წუხის“.

4) მოქმედების საშუალებას: Gu-z-de-z-a en-^dNin-gir²-su-ke⁴ ³ga³-ku³-ge (ga³-ku³-e) bi-pad³ „მეუფე ნინგირსუმ გუდეა წმინდა გულით გამოარჩია“.

7) მიმართულებითი (ტერმინატივი) ბრუნვა. მისი ნიშანია -e⁴e. იგი უფრო მეტად გადმოიცემა KU გრაფემით, რომელიც იკითხება როგორც -⁴ze. ფორმანტი -e⁴e განიცდის ხშირ ფონეტიკურ ცვლელადობას – სცილდება ბოლო ხმოვანი, ხოლო წინამავალი ხმოვნის გაუღებელი წარმოგვიდგება შემდეგი სახით: -a⁴z, -e⁴z, -i⁴z, -u⁴z.

აღნიშნული ბრუნვა მიუთითებს, რომ მოქმედება, მოძრაობა მიმართულია (სივრცითი და დროითი გაგებით) რაიმესაკენ ან ვინმესაკენ; მოქმედება ხდება რაიმესთან, ვრცელდება რაღაცამდე, რაღაც ფარგლებში, გამიზნულია რაღაცისათვის, მიმდინარეობს რაიმე სახით ან რაიმეს დახმარებით და ა.შ. ზმნებთან ag „აკეთება“, di-mu „დამზადება“, sud „გამოქანდადება“ და მისთ. მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა მიგვანიშნებს საგნის, ნივთის გადასვლაზე ერთი მდგომარეობიდან მეორეში. ამ დროს შემუერული არსებითი სახელი ქართული ვითარებითი ბრუნვის შინაარსს იღებს.

ერთ ამოცანასაც ასრულებს მიმართულებითი ბრუნვა – იგი ხაზს უსვამს პირის ან საგნის დანიშნულებას და რაიმე ნიშნით მის გამორჩეულობას. ყოველივე აღნიშნულის საიდუმლოტრაცოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს: nam-til³-la-ni-⁴ze „En-

li2-lugal-ki-agz-ni a-mu-na-ra-ru2 „(ლეგალზაცემს) მისი სიცოცხლისათვის ეწლილს, მის საყვარელ მეუფეს მიუძღვნა ეს (თასი)“; ⁴En-li2-e en-⁴Nin-gir2-su-3e3 igi-zi mu-3i-bar „ენლილმა მეუფე ნინგირსუსს მოწყალებდ შებნდა“; ud-imin-ne2-e3 geme2 nin-a-ni mu-da-sa2-am3 „შეიდი დღის განმავლობაში მხეველი თავის ქალბატონთან იყო გატოლებული“; ⁵eren-bi ig-gal-3e3 mu-dim2 „ეს კედარი მან დიდ კარად დაამზადა (= კედრისაგან მან დიდი კარი დაამზადა); u4 ⁴Nin-gir2-su-ke4 Gu2-de2-a sipa-zi-3e3 kalam-ma ba-ni-pa2-da „როცა ნინგირსუმ გუდუა კეთილ მწყემსად გამოარჩია ქვეყანაში“; a-gi9-sag-ga2-ni-3e3 dingir-ra-am3 a2-ni-3e3 ⁴An2ud^{masen}-dam „თავისი თავსამაჟულით იგი ღვთაებაა, თავისი ფრთებით (კი) – ანზუდ ფრინველი“.

8) თანაობითი (კომიტატიური) ბრუნვა. მისი მაჩვენებელია ფორმანტი -da (შინაარსობრივად უკავშირდება არსებით სახელს da „მხარე, გვერდი“), რომელიც გრაფიკულად გადმოიცემა შემდეგი ფორმით: -de3, da3, -ta. იგი იხმარება ორივე კლასის არსებით სახელებთან.

თანაობითი ბრუნვა მიუთითებს, რომ მოქმედება ხდება ან ვითარებას აქვს ადგილი ვიღაცის ან რაღაცის გვერდით, ახლო (სივრცითი და დროითი გაგებით) ან მოქმედება მიმდინარეობს ვინმეს ან რაიმეს დახმარებით, მეშვეობით. თანაობითი ბრუნვა ზოგჯერ გამოხატავს მოქმედების დაშორებასაც კი რაიმესაგან, მიუთითებს გრძნობის გამოხატვის ობიექტს, ლოცვის მიზანს და ა.შ.: u3 si2a-da „კრავიანი ნერბი“; ⁴Nin-gir2-su-ar-sag²-En-li2-la2-ke4 inim-si-sa2-ni-ta Umma¹-da dam-ha-ra e-da-ag „ნინგირსუმ, ენლილის გმირმა, თავისი სამართლიანი მითითებით ბრძოლა გამართა უმასთან“; gir2-pad-du-bi eden-da e-da-ta2a-ta2a „მათი ძელები მან ევლზე დატოვა“; di-da inim-erem2-gal2 nu-mu-ni-ib-be2 „სასამართლოში იგი ბოროტ სიტყვებს არ ამბობს“. tukumbi id2-da bal-da gud ba-a2a „უკეთუ მდინარეში გადაცურვისას ხარი დაიღუპა“; ⁴Nin-zag-ga-da a2 mu-da-ag „იგი მითითებას აძლევს (ქალღვთაება) ნინსაგს“; am-da kar-ra-mu-de3 „როცა მე გავექციე გარეულ ხარს“; e2-da lugal im-da-hu2 „მეფე ტაძრის გამო ხარობს“; nam-ti2-sipa-zi Gu2-de2-a-da kir4 su gal2-la-da „გამო ილოცოს კეთილი მწყემსის გუდუას სიცოცხლისათვის“; ⁴En-li2-da kalam-e he2-gal2-la 3a mu-un-da-am-pe3-e „ქვეყანა სიმდიდრეს ზრდის ენლილის (შემწეობით)“; Amar-girid3 su2-happir-da ba-da-lal „(ეს) აწონილ იქნა ღუდის მხარეზე ამარგირიდის დროს“.

9) გამოსვლითი (აბლატივი) ბრუნვა. მაჩვენებელია ფორმანტი -ta. იგი იხმარება მხოლოდ სოციალურად პასიური კლასის არსებით სახელებთან.

გამოსვლითი ბრუნვა მიუთითებს იმაზე, რომ მოქმედება ხდება აქედან იქით და პირიქით განსაზღვრული სივრცისა და დროის ფარგლებში. იგი გამოხატავს აგრეთვე რაიმეზე გადაშეტების შინაარსს, განაწილების გაგებას, გეოქვეყნებს მოქმედების მიზეზსა და საშუალებას: Elam Elam-ta mu-na-gin „ელამიდან მოვიდნენ ელამელები“; e2-ingar-ta ba-ra-e3-de2 „ის უნდა გაეიდეს სახლიდან (და) კედლიდან“ (= სახლსა და კედელს უნდა გაეცალოს); ki-sur-ra-⁴Nin-gir2-su-ka-ta a-ab-3e3 maškim su2 mu-e „ნინგირსუს საზღვრებიდან ზღვამდე არაეინ იყო კომისრად“; ud-ul-li-a-ta „ძველი დროიდან“; mu-da-20-ta „20 წლის წინ“; E2-an-na-lum2 ensi2-Lagaš¹-ra ⁴Inanna-ke4 nam-ensi2-Lagaš¹-ta nam-lugal-Ki3² mu-na-ta-sum „ინანამ ეანათუმს, ლაგაშის მმართველს, ლაგაშის მმართველობაზე (დამატებით) ქიშის მეფობაც მისცა“; ita-ta a2-22 ba-ta-ra-zal „თვითდან (= თვის დასაწყისიდან) 22 დღე გაეიდა“; 3 ma-na sig2-ta i2-ba-e-ne „ისინი სამ-სამ მინა მატყლს გასცემდნენ“; 3a2-ta ur-sag-me-en „გულით გმირი ეარ“; ni2-bi-ta am-e kur-ur2-3e3 ni2-bi im-sar-e „შეშინებულმა (სიტყე „შიშისაგან“) გარეულმა ხარმა მთის ძირამდე ირბინა“; ⁵lukul-ta he2-bi-in-dab3-dab3 „მან ისინი იარაღით გაანადგურა“.

ეპკატივი

10) შედარებითი (აეპატივი) ბრუნვა. მისი ნიშანია -gim „-ვით, როგორც, მსგავსად“, რომელიც ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე სხვადასხვა ფორმით კური ფლერადობით გადმოიცემოდა. ძველი შუმერული ენის დონეზე იგი გამოე-

ლინდება როგორც -gim, gi_{is} და გვ. ზმნურ ენკლიტიკურ ნაწილაკთან -am₃ „არის“ (მე-3 პ. მხ.რ.) გაერთიანებით გრაფიკულად აისახება როგორც -gim₃-nam. ძველბაბილონური ხანის შუმერულ ტექსტებში გვხვდება სილაბური დაწერილობით -gi₄-in, -gi₄-im, მოგვიანებით კი ასე: -gi₄-im იგი აწარმოებს ორივე კლასის არსებით სახელებს.

შედარებითი ბრუნვა გამოხატავს მიმსგავსებას ან შედარებას. აღნიშნულ ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელი ვითარების გარემოების შინაარსს გადმოიცემს: nim-gim ga-gir₂ „მე, დაე, ელვასავით გაებრწყინდე“; a-ba-še₃-ma-gē₂ „ეინ არის (ისეთი), როგორც ჩემი ძმაა?“, e₂ ħar-sag-gim im-ma₂-ma₂-ne „მათ ტაძარი მთასავით აღმართეს“; gaba-gur₃-a gi-gim ħe₂-ra-ra „ახალგაზრდა კაცის გულმკერდი მან ლერწამით გააიო“.

აქვე მოვიყვანთ ორივე კლასის არსებითი სახელების ბრუნების ცხრილს ბრუნვის ნიშნების ძირითად მნიშვნელობათა გამოყენებით:

	სოც. აქტ.	სოც. პას.
წრფელობითი	lugal „მეფე“	kur „მთა“
ერგატიული	lugal-e „მეფეშ“	kur-e „მთაშ“
ნათესაობითი	lugal-ak „მეფის“	kur-ak „მთის“
მიცემითი	lugal-ra „მეფეს“	
ადგილობითი	lugal-a „მეფეში“	kur-a „მთაში“
ადგილობით-მიმართულებითი	lugal-c „მეფესთან“	kur-c „მთასთან“
მიმართულებითი	lugal-še ₃ „მეფისკენ“	kur-še ₃ „მთისაკენ“
თანაობითი	lugal-da „მეფის გვერდით“	kur-da „მთის გვერდით“
გამოსვლითი	lugal-ta „მეფისგან“	kur-ta „მთიდან“
შედარებითი	lugal-gim „მეფესავით“	kur-gim „მთასავით“

ქ 12. არსებითი სახელები თანდებულების როლში

შუმერულში არსებითი სახელების ერთი ჯგუფი, უფრო მეტად, ადამიანის სხეულის ნაწილებისა და სივრცობრივი ორიენტაციის აღმნიშვნელი სახელები ქმნიან რა სხვა სახელებთან ნათესაობითი ბრუნვის შინაარსის მქონე კავშირებს, გამოხატავენ თანდებულების ტიპის გრამატიკულ კატეგორიას. მათი დახმარებით გადმოიცემა სივრცობრივი, დროითი, მიზეზობრივი, მიზნობრივი და სხვა შინაარსის ურთიერთობები ობიექტებს შორის.

თანდებულის ფუნქციით ნახშირი არსებითი სახელი ფორმდება ერთ-ერთი სივრცობრივი შინაარსის გამომხატველი ბრუნვის ნიშნით და ნათესაობითი კონსტრუქციის შემადგენლობაში გამოდის საზღვრულის როლში; მაგალითად: e₂ger-nu-mu₃-na-še₃ „თესვის შემდეგ“, სიტყვ. „თესვის ზურგში“; bar-še₃-ba-ka (bar-še₃-bi-ak-a) „ამ მარცვლის გამო“, სიტყვ. „ამ მარცვლის მხარეს“ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტ -ak ყოველთვის არ გამოისახება გრაფიკულად.

ნათესაობითი ბრუნვის სახელების ნაცვლად ზოგჯერ იხმარება ენკლიტიკური კუთვნილებითი ან ჩვენებითი ნაცვალსახელები: bar-mu-a „ჩემს მაგიერად“; mu-bi-še₃ „ამის გამო“, სიტყვ. „ამ სახელის გამო“.

თანდებულების ფუნქციის შესასრულებლად ზემოთ დასახელებული ჯგუფის არსებითი სახელების გაფორმება წარმოებს შემდეგი ბრუნვის ნიშნებით: ადგილობითის -a, ადგილობით-მიმართულებითის -c, მიმართულებითის -še₃ და გამოსვლითის -ta, ე.ი. -a, -c, -še₃ (თითქმის ყოველთვის გრაფიკულად აისახება როგორც -še₃), -ta.

განვიხილოთ სათანადო თანდებულების გაფორმებისა და გამოყენების შემთხვევები შესაბამისი მაგალითების ჩვენებით:

1) a-ga „უკანა მხარე, უკანა არე“. იგი თანდებულად ფორმდება მხოლოდ სამი ბრუნვის ნიშნით:

a-ga — a „უკან“

a-ga — ჰე „უკან, უკანა მხარეს“

a-ga — ta „უკანა მხრიდან, უკნიდან“

თანდებულის სიტყვით ნაწილსა და ბრუნვის ნიშანს შორის გავლებული ხაზის ადგილას იწერება წინადადების კონტექსტში გამოყენებული ნაცვალსახელები, სახელები და ზოგჯერ მთელი ფრაზაც კი, რომლის შინაარსობრივ მდგომარეობას აზუსტებს ესა თუ ის თანდებული.

განვიხილოთ თანდებულების ხმარების შემთხვევები: ⁴Nin-urta sag-kalag usu-mah-tuku kur a-ga-na (a-ga-ani-a) laḫ-laḫ „ნინურთა, ძლიერი ბელადი, უდიდესი ძალის მქონე, (აძიულებს) ქვეყანას მის უკან იაროს“; igi-zu-ḫe-ḫe-gal-ḫe-em a-ga-zu-ḫe-ḫe kirī-zal ḫe-em „შენს წინ დაე, იყოს სიმდიდრე, შენს უკან (კი) დაე, იყოს სიდიადე“; eren2-bi al-tur a-ga-bi-ta al-bir-re „მისი ჯარი მცირერიცხოვანია, მისი უკანა მწკრივები (სიტყვ. „უკანა მხრიდან“) გაიფანტება“.

2) bar „გარეთა მხარე“. ფორმდება სამი ბრუნვის ნიშნით:

bar — a „გამო, -თვის, ნაცვლად, მაგივრად, გარედან, უკან, -ზე“.

bar — ჰე „გამო“

bar — ta „გამო“

მაგალითები: lu2 igi-na sukkal nu-me-a ⁵gidru ḫa bi2-in-duḫ bar-ra-na (bar-ani-a) ra-gaba nu-me-a ⁵lukul ur2-ra bi2-in-la2 „მის წინ (მდგარი) კაცი ეეზირი არ იყო, (მაგრამ მაინც) სკიპტრა ეჭირა ხელში, მის უკან (მდგარი კაცი) მეომარი არ იყო, (მაგრამ მაინც) იარაღი თეძოზე ეიდა“.

3) da „ხელი; მხარე“. ფორმდება მხოლოდ ერთი ბრუნვის ნიშნით:

da — a „ახლოს“.

zid2-da-bi da-ba (da-bi-a) gub-ba-bi ⁶Idigna ⁷Buranun-bi-da „მისი (= ტაძრის) „ზიდა“ (ჭურჭელი), მის (= მეორე ჭურჭლის) ახლოს დადებული, არის ტიგროსი (და) ეეფრატი“.

4) eger „ზურგი“. ფორმდება ოთხივე ბრუნვის ნიშნით:

eger — a „უკან“

eger — e „შემდეგ, მომდევნოდ“

eger — ჰე „შემდეგ“

eger — ta „უკანა მხრიდან, უკნიდან“.

a-ra2-na-me-ka eger-gud-da-ka du-a3 ba-ra-ra-duḫ „ხარის უკან იარე!“ — არასდროს მე შენთვის არ მითქვამს“; eger-Zabar-dib4-Uṣug⁸ ga-ke4 Gilgameḫ bad3-ḫe im-me-eḫ-de3 „ზაბარდებუნის შემდეგ კედელზე გილგამეში ავიდა“; eger-numun-na-ḫe3 ruḫ2-ruḫ2 Lugāl-e2-mah-e in-ni-ga2-ra-mu ḫa-ba-ra-ab-dib-e „თესვის შემდეგ ჩემი ანაზღაურება, (რომელიც) მე ლუგალემახესთვის დაეწესე, დაე გადმომიგზავნონ“; eger-mu-ta ni3-na-me bi2-in-gub „ჩემს უკან რაიმე დგას?“.

5) en-na, მნიშვნელობა უცნობია. ფორმდება მხოლოდ ორი ბრუნვის ნიშნით:

en-na — e „-მდე, -მდის“

en-na — ჰე „-მდე, -მდის“.

ḫa-⁴I-din-⁴Da-gan-ta en-na-⁴En-lil2-ba-ni-lugal-e mu-117-kam ḫag4-i3-si-in-na-ka i3-saḫ-ge-eḫ-am3 „ილინდაგანიდან მეფე ენლილბანამდე 117 წლის (განმავლობაში) ისინი (ეს ქანდაკებები) იდგა“; en-na zu2-si-ḫe3 Lugāl-me3-a mu-udu-la2-ni-ḫe3 ka na-i3-ba-e „ცხვირის გაკრეჭამდე ლუგალმეა ნუ იტყვის (რაიმეს) დაკარგული ცხვირების შესახებ“.

6) igi „თვალი“. ფორმდება ოთხივე ბრუნვის ნიშნით:

igi — a „წინ“
 igi — e „წინ, წინაშე“
 igi — ჰე „წინ, წინაშე“
 igi — ta „-დან, -გან“

na igi-ša-ga-lam-ma-ka bi-ru-a „სტელა შუგალამის წინ აღმართა“; min-kam-ma-še₃ ⁴Gil-gameš en-Kul-aba^h-ke₄ igi-guruš-uru-na-ke₄ inim ba-an-gar „მორეუჯერ გილგამეში, ქულაბას ბატონი, თავისი ქალაქის მოქალაქეთა (კრების) წინაშე სიტყვით გამოვიდა“. igi-ensi₂-ka-še₃ ba-gi-in „მმართველის წინაშე (ეს) დადგენილი იყო“; lu₂ ni₂-su-ub-ba-gim igi-zu-ta ab-ta-kar-re-de₃-eš „შენგან, (როგორც) ნახევრად სულელი კაცისაგან, ისინი გაიტყუებინ“.

7) ki „მიწა, ადგილი“ (იხმარება მხოლოდ სოც. პას. კლასის სახელებთან). ფორმირდება საში ბრუნვის ნიშნით:

ki — a „-თან“
 ki — ჰე „-თან; -ს (მიც. ბრ. მნიშვნელობით)“
 ki — ta „-გან, -დან“

Ur-^hLama-ke₄ šeš-kal-la ir₁₁ ki-Ur-^hŠahar-^hBa-ba₆-ka-am₃ i₃-tud-da Lu₂-du₃-ga Du-du-mu nam-erim₇-am₃ „(რომ) ურლამას შინაყმა შეშქალა ურსახარბაბასთან (შინაყმობისას) შეეძინა (სიტყ. „დაებადა“), ლუდუგამ (და) ლუდუმუმ ფიცით (დაადასტურეს)“; dub-bi ki-di-ku₃-ne-še₃ Dingir-šag-ga mu-suam₂ „ამის შესახებ დოკუმენტი მოსამართლეებს დინგიროშაგამ მიუტანა“; 2 gin₂ ku₃-babbar šam₃ šag-ga₂-be₇ ir₁₁ Lu₂-ka-zal-še₃ ki Ama-ŠIMxPI-ta Lu₂-ka-zal šu ba-ti „2 სიკლი ვერცხლი (როგორც) ფასი ლუქაზალის მონის შაგუბესი, ამაშიმფისგან ლუქაზალმა მიიღო“.

8) lum, მნიშვნელობა უცნობია. ფორმდება მხოლოდ ერთი ბრუნვის ნიშნით:

lum — ta „შემდეგ“
 lum-ni-ta šid-ma ma-a-du₄ „მან მითხრა მე, (რომ) მისი (სიკედილის) შემდეგ (ეს იქნება) ჩემს ანგარიშზე“.

9) mu „სახელი“. ფორმდება მხოლოდ ერთი ბრუნვის ნიშნით:

mu — ჰე „გამო, მაგივრად“

Amar-subara₈ šitim mu-kín-še₃ na-ba-du₃ „დურგალი ამარსუბარა საქმის გამო ნუ დაუოენდება“.

10) murub₄, mu-ru, mu-ru-ub „წელი (აღმდინის), შუა ნაწილი“. ფორმდება მხოლოდ ორი ბრუნვის ნიშნით:

murub₄ — a, mu-ru — a, mu-ru-ub — a „შუა, შორის“
 murub₄ — ta, mu-ru — ta, mu-ru-ub — ta „შუა, შორის“

Lugal-ban₃-da KA-keš₂-gar-ra-šeš-a-ne-ne-ka murub₄-ba ba-an-gub „ლუგალბანდა თავისი ძმების რაზმს შორის დადგა“; nam-bi-še₃ ^hInanna nin-an-ki-ke₄ nam-lugal da-ri₂-še₃ ag-de₃ mu-ru-ub-dingir-gal-gal-e-ne-ta nam hu₂-en-ne-eb₂-tar-re „ამის გამო ინანამ, ცისა (და) მიწის მეფეებმ, რომ მეფობა მუდამ იყოს, უდიდეს ღვთაებათა შორის მათ ბედი განუსაზღვრა“.

11) nam, „სუსტი მნიშვნელობა უცნობია. ფორმდება მხოლოდ ორი ბრუნვის ნიშნით:

nam — a „გამო, გულისთვის“
 nam — ჰე „გამო, გულისთვის“

nam-e₂-hu₂-a-na mu-na-ic er₂-gig i₃-šeš-šeš „მისი განადგურებული ტაძრის გამო იგი მას მიუახლოვდა (და) მწარედ ტირის“; nam-E₂-kur-ra-še₃ ^hmu-sir₂-ra ba-an-mu₄ „(ტაძარ) ექურის გამო მან სამგლოვიარო ტანსაცმელი ჩაიცვა“; nam-ku₃-babbar-še₃ ba-an-sum-mu „ვერცხლის გულისთვის მან შეიძლება მისცეს იგი“.

12) šag₄, ჰე „გუდი“. ფორმდება ოთხივე ბრუნვის ნიშნით:

ჭაგ, ჳაჳ — a „ში, შორის“

ჭაგა, ჳაჳ — e „ზე“

ჭაგა, ჳაჳ — ჳეჳ „ში“

ჭაგა, ჳაჳ — ia „დან, -გან“

ჭაგა-სუ-ნა-ka (ჭაგა-სუ-ანი-აკ-ა) ხა-ნი-გა-ე „დაე, მის ქალაქში მოკლან იგი“; Nu-ur-^dAdad a-a-tud-da-mu ჳაგ-უსუ-ჭარ-რა-ნა ხე-იბ-ია-ან-დებ „ნურადადი, ჩემი მშობელი მამა მრავალ-რიცხოვან ხალხს შორის დაე, გამოარჩიოს მან“; ჳაჳ-sila-dagal-la-ke⁴ te⁵-bi tag-tag-d⁶ kug-⁴Inanna აჳ nu-um-ჳი-ku-ku „(იმის გამო, რომ) ფართე ქუჩაზე სივიწროვე შეიქმნა, წმინდა ინანას არ უძინია“; sardu-alan- Iru¹ „Suen lugal ჳაგ-ე-გალ-ბარ-რა-ჳეჳ იჳ-ნი-in-ka-re „მეფე ეარადსუენის სპილენძის ქანდაკება (ტაძარ) ევალბარში შეიტანეს“; 2 sudu ჳაგ-10-ia ka⁵-ra heჳ-na-ab-sun-მუ „ათი ცხვირიდან 2 ცხვირი მან დაე, ელს მისცეს“.

13) სუგ „თავის ქალა“. ფორმდება მხოლოდ ორი ბრუნვის ნიშნით:

სუგ — a „ზე“

სუგ — ჳეჳ „თან“

di³ აჳ-nam-ti³-ia di³ a-nam-ti³-ia სუგ-na (სუგ-ანი-a) ბიჳ-in-ჳაბ-bu-ს³ „ერთი უკედავების ბაღახი (და) ერთი უკედავების წყალი მას (სიტყვ. „მასზე“) ესროლეს“ სუგ-მუ-ჳეჳ nam-ma-ჳი-du-un „ნუთუ შენ ჩემთან არ მოხეიდოდი?“.

14) ჳაგ, ჳაჳ „მხარი; გულმკერდი“. ფორმდება მხოლოდ ორი ბრუნვის ნიშნით:

ჳაგ, ჳაჳ — a „თან, -ზე, ახლოს“

ჳაგ, ჳაჳ — ჳეჳ „მდე, -მდის“

^dEn-bi²-lu-lu ku³-gal-id²-da-ke⁴ ^dEn-ki-ke⁴ ჳაგ-ba (ჳაგ-bi-a) nam-mi-in-gub „ენქიმ არხების ზედამხედველი ენბილულუ ამ (საქმეზე) დააყენა“; mu i⁷-Laga⁵ ჳაგ-a-ab-ba-ჳეჳ mu-un-ba-al-la² „წელი, (როცა) ლაგაშის არხი მან ზღვამდე გათხარა“.

§ 13. ჰაგმური ბმა

აგლუტინაციური ხასიათის შესაბამისად შემერული ენისათვის დამახასიათებელია ერთი ამგვარი თავისებურება: გრამატიკულად ერთმანეთთან დაკავშირებული სახელების ჯგუფი გარკვეული თანამიმდევრობითა და წესით განლაგდებიან ერთმანეთის მიყოლებით, რის შედეგადაც იქმნება ერთგვარი ჯაჭვური ბმა, სიტყვათა კომპლექსი, რომელშიაც შემავალი წევრები ჩვეულებრივ სუფითა ფუძით არიან წარმოდგენილი, ხოლო მათ შორის არსებული გრამატიკული კავშირების გამომხატველი ფორმანტები — ბრუნვის ნიშნები, მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი სუფიქსები და ა.შ. ჩვეულებრივ ჯაჭვური ბმის ბოლოს იყრიან თავს.

ჯაჭვური ბმის ცალკეულ რგოლთა თანამიმდევრობა ამ სახით წარმოგვიდგება: 1) არსებითი სახელი + 2) განსაზღვრებითი ზედსართავი + 3) ნათესაობითი ბრუნვითი გამოსატყუი განსაზღვრება + 4) ნაცევლასახელი + 5) მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი სუფიქსი + 6) ბრუნვის ნიშანი. ეს ჯაჭვი ზოგჯერ კიდევ უფრო გრძელდება — მასში შეიძლება ჩაერთოს სახელზმნა მისი მაწარმოებელი -a ნიშნით, ნათესაობითი ბრუნვის ორი ან მეტი ნიშანი და ა.შ.

ჯაჭვური ბმის აგებულების საერთო სურათი და მასში შემავალი სიტყვებისა ოუ გრამატიკული მარჯვენალების ურთიერთკავშირი თვალნათლივ ჩანს შემდეგი მაგალითებიდან¹ lugal-kalag-ga (<lugal-kalag-ak) „ძლიერი მეფის“ (= არს. სახ. + განსაზღვ.

სუელსართ. + ნათ. ბრ.); hur-sag-gal-gim „დიდი მთის მსგავსად“ (= არს. სახ. + განსაზღვ.

სუელ + შედ. ბრ.); dingir-gal-gal-e-ne (<dingir-gal-gal-ene) „უდიდესი ღვთაებები“ (= არს. სახ. +

განსაზღვ. სუელა. + ბრ.); lugal-Kalam-ak-² „შუმერის ქვეყნის მეფე“ (= არს. სახ. + გან-

უარყოფითი მნიშვნელობით: nu-ku-a „უკმელი“. (ზმნიდან ku „ჭამა“); nu-gi-a „მოუბრუნებელი“ (gi „უკან მობრუნება, უკან დაბრუნება“); nu-gar-a „გაუკეთებელი; შეუფერებელი“ (gar „გაკეთება; დიდგმა“).

გ) ზემოთ წარმოდგენილ ფუძეებზე უარყოფის აღმნიშვნელი nu- პრეფიქსისა და მომავალი დროის გამომხატველი -ed, -id სუფიქსების დართვით მიღებული ზედსართავი სახელი: nu-kam-ed-a „განუწყვეტელი, შეუჩერებელი“; nu-til-id-a „დაუსრულებელი, დაუმთავრებელი“.

დ) შერწყმული ზედსართავი, რომელიც მიღებულია ზმნასთან არსებითი სახელის მიერთების შედეგად: dumu-nu-tuku „უშვილო“ (სიტყვ. „ის, ვისაც შვილი არა აქვს“); gaba-ri-nu-tuku „შეუღარებელი, უსწორო“ (სიტყვ. „ის, ვისაც თავისი ტოლი, სწორი არ გააჩნია“); gaba-ša-gar-nu-tuku „დამუშავებელი“ (სიტყვ. „ის, ვისაც მოწინააღმდეგე არ გააჩნია“); sag-an-še-ilz-la „აღზევებული“ (სიტყვ. „ცისკენ თავაწეული“); ħal-gal „ბოროტი“ (სიტყვ. „ის, (რომელშიაც) ბოროტება არსებობს“).

შუმერულში ზედსართავ სახელს გააჩნია მხოლოდ ერთი – აღმატებითი ხარისხი, რომელიც იწარმოება როგორც აღწერით, ასევე აფიქსაციის გზით.

აღწერითი გზით ზედსართავი სახელის აღმატებითი ხარისხის წარმოება გულისხმობს არსებით სახელზე სიდიდის გამომხატველი ზედსართავი სახელებისა და შესაბამისი ზმნიზედების დართვას. სიდიდის გამომხატველი ზედსართავი სახელება gal „დიდი“ და maħ „უფრო დიდი, უდიდესი“: dumu-gal „უფროსი შვილი, პირმშო“ (სიტყვ. „დიდი შვილი“); še-š-gal „უფროსი ძმა“; dub-sar-gal „უფროსი მდივან-მწერალი“ და dub-sar-maħ „მდივან-მწერალთა უფროსი“ (სიტყვ. „უფრო დიდი, უდიდესი მდივან-მწერალი“); sukkal-gal „დიდი სუქალი“ (= ელჩი, კურიერი) და sukkal-maħ „ელჩ-კურიერთა უფროსი“ = სახელმწიფოს საგარეო უწყების ხელმძღვანელი (სიტყვ. „უფრო დიდი, უდიდესი ელჩი“).

აღმატებითი ხარისხის მაწარმოებელი ზმნიზედებია: diri „ზედმეტად“, diri — še „მეტად, ვიდრე“, diri — a „აღმატებულად, გადამეტებულად“ და ullia (იწერება ul-li-a) „ძალიან შორს“: diri-u-bi-ta-še e-š-a-sig-a-bi nu-un-da-gal „მისი სრულყოფილი ტაძარი უფრო მეტად გაეფართოვე, ვიდრე იგი ადრე იყო“; diri-a-bi-da-ka e-š-a-sig-bi nu-un-da-gal „მისი ტაძარი უფრო გაედიდებ, ვიდრე იგი ადრე იყო“; a-ul-li-z-a-ta „შორეული დროიდან, ადრეული ხანიდან“ (სიტყვ. „ძალზე შორეულ დღიდან“).

აღმატებითი ხარისხი იწარმოება აგრეთვე სიდიდის გამომხატველ ზედსართავ სახელებზე ენკლიტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელის -bi „მისი“ (მე-3 პ., სოც. პას.) დართვით: gal-bi „გრანდიოზული, ძალზე დიდი“; maħ-bi „ზედმეტად დიდი“.

§ 15. ნაცვალსახელი და მისი ჯგუფები

ნაცვალსახელები შუმერულში მნიშვნელობის მიხედვით ექვს ჯგუფად იყოფიან: პირის, კუთვნილებითი, ჩვენებითი, კითხვითი, განუსაზღვრელობითი და მიმართებითი. მათი უმეტესი ნაწილი დამოუკიდებლად იხმარება, კერძოდ, პირის, კითხვითი, განუსაზღვრელობითი და ზოგიერთი ჩვენებითი ნაცვალსახელი. შედარებით მცირე ნაწილი კი სუფიქსების მსგავსად დაერთიან სახელს ან სახელზმნას. ასეთებია: კუთვნილებითი, მიმართებითი და ზოგიერთი ჩვენებითი ნაცვალსახელი. მათ ენკლიტიკურ ანუ სიტყვასთან მარჯვნივად მიერთებულ ნაცვალსახელებს ვუძახით.

ნაცვალსახელისათვის დამახასიათებელია პირის, ბრუნვის, რიცხვისა და კლასის გრამატიკული კატეგორიები. თუმცა ამ კატეგორიებიდან ყველას სრულად ვერ გამოხატავს რამდენიმე ნაცვალსახელი. მაგალითად, ენკლიტიკური ნაცვალსახელები – კუთვნილებითი და ჩვენებითი თავისთავად არ დაირთავენ ბრუნვის მაჩვენებლებს – ისინი იმ ბრუნვის ნიშანს ღებულობენ, რომელსაც მოცემულ კონკრეტულ

ტულ შემთხვევაში საჭიროებენ სასაღერულო არსებითი სახელები: za-e-ra „შენ, შენოის“, e-ne-da „მასთან“, lugal-mu-ra „ჩემს მეფეს“, lu-bi-da „ამ კაცთან“ და ა.შ.

ასევე რიცხვის კატეგორია დამახასიათებელია მხოლოდ პირის და ენკლიტიკური ნაცვალსახელებისათვის. კლასებს კი განასხვავებენ მხ. და მრ. რ. მე-3 პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელები და აგრეთვე კითხვითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები.

1) პირის ნაცვალსახელები. ისინი ყველა პირსა და ორივე რიცხვში დამოუკიდებლად იხმარებიან. ენის განვითარების ეტაპების მიხედვით გარეგნულად ოდნავ იცვლებოდნენ კიდევ, მაგრამ შინაარსობრივად მაინც უცვლელნი რჩებოდნენ:

ბე. შუმ.	აბ. შუმ.	ბეელბაბილ. შუმ და შემდეგ	ემესალ დიალექტი
მხ. რ. 1. ma ₃ -e	ma ₃	ma ₃ -e	me „მე“
2. za-e	za	za-e<ze ₂	ze ₂ „შენ“
3. a-ne	a-ne	e-ne	e-ne „ის“
მრ. რ. 1. me-de	me-de ₃ -en	me-en-de ₃ -en	me-en-de ₃ -en „ჩვენ“
2. me-ze ₂	me-ze ₂ -en	me-en-ze ₂ -en	me-en-ze ₂ -en „თქვენ“
3. a-ne-ne	a-ne-ne	e-ne-ne	e-ne-ne „ისინი“

დამოუკიდებელი პირის ნაცვალსახელები იბრუნვიან კიდევ; ოღონდ, ესაა – მათ მხოლოდ რამდენიმე ბრუნვა გააჩნიათ, კერძოდ, საწყისი (იგივე სახელობითი ანუ აბსოლუტური), ნათესაობითი, მიცემითი და ადგილობითი. საწყის ბრუნვაში პირის ნაცვალსახელები ჩვეულებრივ უნიშნოდ წარმოგვიდგებიან. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივია ასახული გრაფიკულად ჩვენთვის ცნობილი ფონეტიკური მოვლენების გამო (იხ. § 11, 8), ხოლო მიცემითსა და ადგილობრივ ბრუნვაში ნიშნები გარკვევითაა გამოხატული:

საწყისი

მხ. რ.	მრ. რ.
ma ₃ -e „მე“	me-en-de ₃ -en „ჩვენ“
za-e „შენ, შე“	me-en-ze ₂ -en „თქვენ, თქვე“
a-ne „ის“	a-ne-ne „ისინი“

ნათესაობითი

ma ₃ -e (k) „ჩემ“	me-en-de ₃ -en-ak „ჩვენ“
za-e (k) „შენ“	me-en-ze ₂ -en-ak „თქვენ“
a-ne (k) „მას“	a-ne-ne „მათ“

მიცემითი

ma ₃ -e-ra „მე“	me-en-de ₃ -en-ra „ჩვენ“
za-e-ra „შენ“	me-en-ze ₂ -en-ra „თქვენ“
a-ne-ra „მას“	a-ne-ne-ra „მათ“

ადგილობითი

ma ₃ -e-a „ჩემში“	me-en-de ₃ -en-a „ჩვენში“
------------------------------	--------------------------------------

za-e-a „შენში“
a-ne-a „მასში“

me-en-ze-en-a „თქვენში“
a-ne-ne-a „მათში“

აქვე მოვიყვანთ პირის ნაცვალსახელების პრაქტიკულად ხმარების რამდენიმე ტიპიურ მაგალითს: ma-mu-zu ma₃ ga-mu-ra-bur₃-bur₃ „მე მინდა ავხსნა შენი სიზმარი“; ma₃ ⁴Nin-gir₂-sa „მე, ნინგირსუ“; en ⁴Nin-gir₂-sa ma₃ a-na mu-u-da-zu „მეუფეო ნინგირსუ, რა ვიცი მე შენს შესახებ?“.

ხშირად ხდება ისე, რომ პირის ნაცვალსახელებს დაემატება ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -me „ყოფნა, არსებობა“ (მხ. რ. პირველი და მეორე პირის ფორმა არის i₃-me-en->men; ამ ზმნის უღლების სრული ფორმა იხ. § 19). ამ დროს მიიღება პირის ნაცვალსახელთა მახვილიანი ანუ გაძლიერებული აქცენტის მქონე ფორმები ამგვარი სახით: ma₃-e-me-en>ma₃-e-men „მე ვარ“, za-e-me-en>za-e-men „შენ ხარ“, a-ne-am₃ (me ზმნის მხ.რ. მე-3 პ.) „ის არის“, me-en-de₃-en-am₃>me-en-da-nam „ჩვენ ვართ“, me-en-ze-en-am₃>me-en-ze-nam „თქვენ ხართ“, a-ne-ne-me-ē „ისინი არიან“: ama-mu ze₂-me (za-e-me-en) „ჩემი დედა ხარ შენ“; ze₂-e-me maškim-a-ni he₂-me (he₂-i₃-me-en) „მისი სასამართლოს ზედამხედველი სახელდობრ შენ იქნები“; ma₃-a-še₃-am₃ „სახელდობრ ჩემთვის“; an-na a-ba ma₃-am₃ za-e aš₃-zu ma₃-men „ეინ არის ცაში ამალღებული? (ეს მხოლოდ) შენ ხარ ერთადერთი ამალღებული“; ⁴Nanna-za-me-en „ნანა! მე შენი ვარ“ (საკუთარი სახელი); ო-ბა En-mete-na ensi₂-Lagaš^{ki}-am₃ „იმი დროს ლაგაშის მმართველი იყო ენმეტენა“; dingir-hul-a-me-ē „გაბრაზებული ღვთაებები არიან ისინი“.

ზოგჯერ პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -am₃ „არის“, (ამ ზმნური ფორმის შესახებ იხ. აქვე ზემოთ), რის შედეგადაც მთელი ფრაზა გადაიქცევა ფლობის, კუთვნილების გამომხატველ ცნებად: ma₃-e-(k)-am₃ (იწერება: ma₃-kam) „ჩემთვის არსებულია“ > „მე მეკუთვინს“; e-ki-sur-ra ⁴Nin-gir₂-su-ra ma₃-kam i₃-mi-in-du₁ „ნინგირსუს (კუთვნილი) სა-სახლდორო თხილი მე მეკუთვინს“ - თქვა მან“; an-ki-bi-da za-kam „ცა (და) დედამიწა შენ გეკუთვინს“.

2) კუთვნილებითი ნაცვალსახელები. როგორც აღვნიშნეთ, კუთვნილებითი ნაცვალსახელებს ენკლიტიკურ (ზოგჯერ „სუფიქსალურ“) ნაცვალსახელებსაც ემახიან, რადგანაც ისინი სახელებს ბოლოსართის სახით ემატებიან. პირებისა და რიცხვებში კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ამგვარად წარმოგვიდგება:

მხ. რ.

1. -mu „ჩემი“
2. -zu „შენი“
3. სოც. აქტ. ძე. და ახალშემ. -a-ne, გვიანშემ. -a-ni „მისი, იმისი“
3. სოც. პას. -bi „მისი, იმისი“.

მრ.რ.

1. -me „ჩემნი“
2. ძველბაბილ. შემ. -zu-e-ne-ne, -zu-ne-ne, -zu-ne „თქვენი“
3. სოც. აქტ. -a-ne-ne, -bi „მათი, იმათი“
3. სოც. პას. -bi-ne, -bi-ne-ne, -bi-e-ne, -bi-e-ne-ne „იმათი“

ენკლიტიკური ნაცვალსახელი -bi ზოგჯერ გამოდის მრ.რ. მე-3 პ. სოც. აქტ. კლასის კუთვნილებითი ნაცვალსახელის როლშიც. ეს ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა შესაუთრედ (= იმათ) გვევლინება სიციალურად აქტიური კლასის წარმომადგენელთა კოლექტივი, ადამიანთა ჯგუფი.

რამდენიმე მაგალითი კუთენილებითი ნაცვალსახელების ხმარებისა: a-a-mu „ჩემი მამა“; e-zu „შენი სახლი“; dumu-a-ni „მისი შეილი“; ša3-bi „მისი (= სიზმრის) ჯარი“; nin-me „ჩვენი ქალბატონი“; uzu-ni3-sig3-ga ni3-ga-ša-an-zu-ne-ka „(ეს) სხეული არის თქვენი ქალბატონის სხეული“; e2-ki-ga-ne-ne „მათი (= ღვთაებების) საყვარელი ტაძარი“; nin-bi „მათი (= ხალხის) ქალბატონი“; u2-du-bi „მათი (= ვირებისა და ცხერების) მწყემსი“.

სიტყვებზე თანდართვის შემთხვევაში კუთენილებითი ნაცვალსახელები რიგ ფონეტიკურ ცვლილებებს განიცდიან, რომელთაგან ყველაზე დამახასიათებელი და აუცილებლად გასათვალისწინებელია შემდეგი:

ა) როცა ორივე რიცხვის მე-3 პირის კუთენილებითი ნაცვალსახელები -a-ni/-a-ni და -a-ne-ne დაერთვიან ხმოვანზე დაბოლოებულ სიტყვებს, მაშინ ამ ნაცვალსახელთა თავიღური ა ხმოვანი ჩვეულებრივ იკარგება: mu-ni < mu-a-ni „მისი სახელი“; ama-ni < ama-a-ni „მისი ღედა, ღედამისი“; gu-za-ni „მისი ტახტი, ტახტრევიანი“; ki-ni-ta < ki-a-ni-ta „მისგან“ (სიტყვ. „მისი ადგილიდან“); e2-ne-ne < e2-a-ne-ne „მათი სახლი“; dumu-ne-ne < dumu-a-ne-ne „მათი შეილები“.

არც თუ ისე ხშირად, მაგრამ მაინც და, როგორც ჩანს, მხოლოდ გარკვეულ სიტყვებთან აღნიშნული ნაცვალსახელები წინაშეა a ხმოვანს ინარჩუნებენ ხმოვნის შემდეგაც: e2-a-ni „მისი სახლი“; gi3-ħur-e2-a-ni < gi3-ħur-e2-a-ni-ak „მისი ტახტის გუგამი“; ad-da-a-ni „მისი მამა, მამამისი“; ama-a-ni „მისი ღედა, ღედამისი“ (გვაქვს დაკარგულხმოვნიანი ფორმაც — ama-ni, იხ. ზემოთ); nam-dumu-a-ni „მისი ბავშვობა“; ibi1a-a-ne-ne „მათი მემკვიდრე“.

ბ) მითითებული ა ხმოვანი ზოგჯერ იკარგება თანხმოვანზე დამთავრებული სიტყვების შემდეგაც: e2-lugal-na < e2-lugal-a-ni-ak „მისი მეუფის სახლი“; sag-ne-ne < sag-a-ne-ne „მათი თავები“.

გ) გვიანდელ შუმერულ ტექსტებში გვხვდება შემთხვევები იმისა, როცა აღნიშნული ა ხმოვანი, პირიქით, ფართოვდება კიდევ და -a-ni-ს წინ გამოდის: dingir-ra-a-ni „მისი ღვთაება“; sag-ga2-a-ni-še „მის თავზე“; ša3a-ga2-a-ni „მისი გული“.

დ) ნაცვალსახელები -mu, -zu, -a-ni და -bi კარგავენ u და i ბოლო ხმოვნებს იმ შემთხვევაში, თუ ამ ნაცვალსახელებს მოჰყვებათ ხმოვანზე დაწყებული დანართები, როგორიცაა ნათესაობითი და ადგილობითი ბრუნვის ნიშნები -ak და -a: a2-zi-da-lugal-ma3-ke4 < a2-zi-da-lugal-mu-ak-e „ჩემი მეუფის მარჯვენა მხარეს“; a2-zi-da-lugal-za3-ke4 < a2-zi-da-lugal-zu-ak-e „შენი მეუფის მარჯვენა მხარეს“; ša-ma < ša-mu-a „ჩემს ხელში“; e2-lugal-na < e2-lugal-a-ni-ak „მისი მეუფის ტაძარი“; uru-nam-nin-a-ka-na < uru-nam-nin-ak-a-ni-a „მის სამეფო ქალაქში“; ša3-ba < ša3-bi-a „მის გულში“.

ე) დასახელებული u და i ხმოვნები შენარჩუნდებიან ხმოვნის წინაც კი იმ შემთხვევაში, თუ მათ მოსდევს ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -am3 ან ადგილობითი ბრუნვის ნიშანი -a: mu-bi-am3 „მისი სახელი არის“; bar-mu-a „ჩემოვლის“ (თანდებულ bar — a-ში ა ხმოვნის შინაარსის შესახებ იხ. § 12,2); e2-maḫ-ni-a < e2-maḫ-a-ni-a „მის უდიდეს ტაძარში“.

3) ჩვენებითი ნაცვალსახელები. შუმერულში ჩვენებითი ნაცვალსახელები საკმაოდ სუსტად არიან გამოხატულნი. ზოგიერთი მათგანი დამოუკიდებლად იხმარება, ზოგიერთი კი ენკლიტიკის სახით წარმოგიდგება:

ne, ne-e, ne-en > nen „ეს, ვე, ის, იგი“. იგი ენკლიტიკური ნაწილაკის მსგავსად დაერთვის როგორც სოციალურად აქტიურ, ასევე პასიურ არსებით სახელებს. გვხვდება დამოუკიდებლადაც: u-e-ne „ეს დღე“; ba23-ne-e „ეს კედელი“; u4-sar-ne-e „ეს ახალმთვარეობა“; lu2-ne „ეს კაცი“; ne-en ba-e-ak-a „ეს შენ ჩაიძინე, ეს შენი გააკეთებულისა“; ud-ne-na (ne-en-a) ḫe2-gaz „ამ დღეს ის დაე, მოიკლას“; a-da-al ne-e ta-am3 mu-da-an-ku4 „ახლა ეს რატომ შემემოხება მე?“.

შერწყმული სახით სუ-ნე „ეს კაცი“ (გააზრებით: „ეს, ეგ“) იხმარება არსებითის მნიშვნელობით. იგი იბრუნვის კიდევ: სუ-ნე-რა „ამას“, სუ-ნე-ა „ამაში, ამაზე“, სუ-ნე-და „ამასთან“, ki-სუ-ნე-რა „ამისგან“, სუ-ნე-ჰე „ამისკენ“, di-რ-სუ-ნე-ა „ამაზე მეტი“.

-ე „ეს, ეგ, აქ, იქ“. ყოველთვის სუფიქსის სახით გეხედება: ზე-ე-სუგა-ბი „ამ სახლის მეუღე“; alan-na-e მუ-სამო „ეს (წარწერიანი) ქანდაკება მოიტანა“; alan-e za-ginო მუ-გა-ამო „ეს ქანდაკება ლილაქისაგან არაა (დამზადებული)“.

შერწყმული სახით სუ-ე „ეს, ეგ“ იხმარება არსებითის მნიშვნელობით: სუ-ე-bi-და „ამასთან ერთად“; სუ-ე-რა „ამას“; სუ-ე-მეჰ-რა „ამათ“; სუ-ე-bi-და-მეჰ „ამათთან ერთად“.

როცა ჩვენებითი ნაცვალსახელი -ე მოსდევს ხმოვანზე დამთავრებულ სახელს, იგი არ უპირისპირდება მის წინამდებელ ხმოვანს. მისგან განსხვავდება იმით, რომ ამ შემთხვევაში იგი გაძლიერებული აქცენტით მიემართება სუბიექტს და ამით თითქოსდა ხაზს უსვამს მის ქმედითუნარიანობას: im-sar-ra-e „ეს დაწერილი ფირფიტა“; alan-na-e „ეს ქანდაკება“; სუ-ე „ეს კაცი“.

-bi „ის, ის, ეგ, იგი, იგივე, ერთი და იგივე“. საკმაოდ ხშირად ხმარებული სუფიქსალური ჩვენებითი ნაცვალსახელია (ფორმალურად იგი ემთხვევა მხ.რ. მე-3 პირის სოც. პასიურ კუთვნილებით ნაცვალსახელს -bi „მისი, იმისი“): ა-ბი „ის დღე“; სუ-ბი ku-li-მუ ჰე-ამო „ის კაცი დაე, ჩემი მეგობარი გახდეს“; მუ-ბი ჰე-პა-ე „მისი სახელი დაე, წარმოთქმულ იქნას (ღვთაების მიერ)“; e-bi „Idigna-ta i-nun-ჰე-ე-გე „(მდინარე) ტიგროსიდან (გამოყვანილი) ეს პატარა არხი დიდ არხს მიუერთა“.

აღნიშნული ნაცვალსახელის ბოლო ხმოვანი i იკარგება მომდევნო ხმოვნის გაყვანიტით: ა-ბა < ა-ბი-ა „იმ დღეს (სიტყე „იმ დღეში“), იმ დღის განმავლობაში“; bur-ba < bur-bi-ak „ამ ქვის ტურტლის, ამ ქვის თასის“; alan-ba < alan-bi-ak „ამ ქანდაკების“.

გვაქვს დამოწმებული ამ წესიდან გამონაკლისი შემთხვევებიც, როცა i ხმოვანი არ იკარგება: ა-ბი-ა „იმ დღეს“; ki-ბი-ა „იმ ადგილას, იქ“.

-ri „ის, იგი“. საკმაოდ ხშირად ხმარებული ენკლიტიკური ჩვენებითი ნაცვალსახელია: ა-რი „ის, დღე“ (გაიზარება, როგორც შორეული დღე) – ა-რი-ა ა-სუ-დ-რა-ზ-რი-ა (ა-სუ-დ-ა-რი-ა) გი-რ-ა გი-ბად-რა-ზ-რი-ა მუ-რი-ა მუ-სუ-დ-რა-ზ-რი-ა „ის დღეები, ის შორეული დღეები, ის ღამეები, ის შორეული ღამეები, ის წლები, ის შორეული წლები“ (ამ წინადადებაში ხშირად (ყველგან) არის წარმოდგენილი ადგილობითი ბრუნვის ნიშანი -ა. ამის გამო სიტყვასიტყვითი თარგმანი იქნება „იმ დღეში, იმ დღეებში“ და ა.შ.); e-ნე გუ-რი-ა მუ-სუ-ნა-ნი-ი-ბ-გი-გი „ის (ცხვარი) იმ მხრიდან (სიტყე „ნაპირიდან“) პასუხობს“.

hur „ეს, ეგ“. სხვა ჩვენებით ნაცვალსახელებთან შედარებით იგი უფრო ნათლად და კონკრეტულად გამოხატავს თავის ფუნქციას – მიუთითებს მხოლოდითი რიცხვის მე-3 პირის სოციალურად პასიური კლასის არსებით სახელებზე: hur-გიმ „როგორც ეს, ამგვარი, ასეთი“; hur ჰე-ნა-ნამ „ეს სწორია, ჭეშმარიტებაა, ჭეშმარიტად ასეა“; hur-ჰე-ამო „ამიტომ, ამის გამო, ამის შესახებ, ამაზე“.

4) კითხვითი ნაცვალსახელები. შუმერულში ორი ძირითადი კითხვითი ნაცვალსახელია, რომლებიც დამოუკიდებლად იხმარებიან და არსებით სახელს მიემართებიან – a-ba „ეინ?“ და a-na „რა?“ მოსალოდნელია, რომ ამ ნაცვალსახელებს შერბუნებული მნიშვნელობები ჰქონოდათ, რადგანაც ხ თანხმოვანი შუმერულში სოციალურად პასიური კლასის სახელებს შეესაბამება, ხოლო თანხმოვანი ი, პირიქით, სოციალურად აქტიური კლასის სახელებს გამოხატავს. ამ შემთხვევაში ეს წესი შებრუნებულია.

კითხვითი ნაცვალსახელები, როგორც აღვნიშნეთ, დამოუკიდებლად იხმარებიან: a-ba „En-lil-გიმ „ეინ არის ენლილის მსგავსი?“ an-na a-ba მაჰ-ამო za-e აზ-zu მაჰ-ამო(!) ki-a a-ba მაჰ-ამო za-e აზ-zu მაჰ-მენ „ეინ არის ცაში ამაღლებული? (ეს მხოლოდ) შენ ხარ ერთადერთი ამაღლებული! ეინ არის ამ ქვეყნად (სიტყე „მიწაზე“) ამაღლუ-

ბული? (ეს მხოლოდ) შენ ხარ ერთადერთი ამადლებული!" lu a-na bi₂-in-du₁₁-ga „კაცს, რომლის (წინააღმდეგაც) ის რაიმე ჩვენებას მისცემს“.

a-ba ნაცვალსახელი. ზოგჯერ გაძლიერებული აქცენტის მისანიჭებლად მას დაერთვის ეკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -am₃ (მხ.რ. მე-3 პ.): a-ba-am₃ „ვინ არის?“ a-ba-am₃ lugal a-ba-am₃ nu lugal „(ამ არეულობის დროს) ვინ იყო მეფედ, ვინ არ იყო მეფედ“.

კითხვითი ნაცვალსახელი a-ba იხმარება არსებითი სახელის თვისებაზე მიმანიშნებელი კითხვის „როგორი?“ მნიშვნელობითაც: dingir a-ba e-da-sa₂ „როგორი ღვთაება შეგედრება შენ?“ e-ne-e-me-gim kalam-ma dingir a-ba mu-u-ti₃ „იმათი მსგავსი (სხვა) როგორი (= რომელი) ღვთაება ცხოვრობს (შუმერის) ქვეყანაში?“

a-na ნაცვალსახელი. ემესალ დიალექტში მას შეესაბამება ta და te, რომელთაც ხშირად ეკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -am₃ დაერთოთ — ta-am₃, te-am₃ „რა?“ (სიტყვ. „რა არის?“): a-a-mu ta-am₃ e-ra-an-du₁₁ ta-am₃ e-ra-an-da₃ „მამაჩემმა რა გითხრა შენ, რა დაგიბატა?“

a-na ნაცვალსახელი a-ba-ს მსგავსად ხშირად ფორმდება -am₃ ზმნური ნაწილაკისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელების დართვით: e₂-dub-ba a-na-am₃ i₃-ak „რას აკეთებდი შენ სკოლაში?“ ჰა₂-mu a-na-zu a-ra-gig „ჩემო ძმაო, რა გტყია შენ?“ (სიტყვ. „რა არის შენი ტყივილი?“).

არის შემთხვევები, როცა -am₃ ნაწილაკის დართვით a-na იღებს კითხვითი ნაცვალსახელური ზმნიზელის „რისთვის?“ მნიშვნელობას: a-na-am₃ ba-du-u₁ kur-nu-gi₄-ha₂ „რისთვის მოხვედი შენ საიქიოს?“

ფიქრობენ, რომ აღნიშნული კონსტრუქციიდან უნდა იყოს მიღებული აბსტრაქტული ცნების გამოხატველი პრეფიქსი nam- — a-na-am₃ < nam: nam-lugal „ჩეფობა“ (სიტყვ. „რა არის მეფე?“); nam-ur-sag „გმირობა“.

a-na ნაცვალსახელი a-ba-ს მსგავსად ზოგჯერ იხმარება პიროვნების თვისებასა და ღირსებაზე მიმანიშნებელი კითხვის „როგორის?“ მნიშვნელობითაც: ^dNanna lugal-mu za-e-me-en ba-e-a-ag ma₂-e a-na-mu-me-en „ნანა, ჩემო მეფეო, სწორედ შენ გააკეთე (ეს), მე (კი) როგორი ვარ?“ (სიტყვ. „მე, ჩემი რა არის?“).

მან შეიძლება დაკარგოს კითხვის „რა?“ შინაარსი და გამოხატოს გაკვირვებული შეძახილის „რა!“ შინაარსი: dub-sar eme-gir₃ nu-mu-u₁-zu-a a-na-am₃ dub-sar-e-ne „შუმერული ენის არმცოდნე მწერალი რა მწერალია!“

a-na ნაცვალსახელი ხშირად სუფიქსაციის გზითაც იცვლის მნიშვნელობას:

a-na-e₂e. როცა a-na ნაცვალსახელს დაერთვის მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი -e₂e, იგი იძენს კითხვითი ნაცვალსახელური ზმნიზელის „რატომ“, „რისთვის?“ მნიშვნელობას: a-na-a₂-am₃ Ur-^dLama-ke₄ u₂-ku₂-de₃ nu-ub-še-g₂e „ურდამა რატომ არ აძლევს მათ (ცხვრის) ბალახობის უფლებას?“ a-na-a₂ nu-mu-ra-ab-gi₄-gi₄ „რატომ არ შეგიძლია, მიპასუხო?“

a-na-gim. შედარებითი ბრუნვის ნიშნით -gim, -gin₁ გაფორმების შემთხვევაში კი კითხვითი ნაცვალსახელი a-na უკვე გვევლინება კითხვითი ნაცვალსახელური ზმნიზელის „როგორ?“ რანგში: a-na-gim a₁-ag (a-na-ag) „როგორ არის ის?“ (სიტყვ. „რას შერება, რას აკეთებს ის?“); a-na-gin₁-nam (a-na-gin₁-am₃) za-e ma₂-da mu-da-ab-sa₂-en „როგორ (ბედავ) შენ ჩემთან გატოლებას?“

na-me. ეს კონსტრუქცია მიღებულია a-na ნაცვალსახელზე „ყოფნა, არსებობა“ შინაარსის მქონე ზმნის me-ს თანდართული ფორმიდან — a-na-me < na-me. ამ შემთხვევაში ჩვენ სახეზე გვაქვს განუსაზღვრელი ნაცვალსახელის მნიშვნელობის მქონე სიტყვა, რომელმაც შეიძლება გამოხატოს როგორც სოციალურად აქტიური კლასის სახელების კითხვა „ვიდაც“, ასევე სოციალურად პასიური კლასის სახელების კითხვა „რადაც“.

na-me კონსტრუქცია შეიძლება დამოუკიდებელი სიტყვაც იყოს, რომელიც უფრო მეტად გამოდის საზღვრული არსებითი სახელის შემდეგ მდგომი განსაზღვრების

როლში. ნათქვამს ისიც უნდა დაუმატოთ, რომ სიტყვათშეერთება na-me ზოგჯერ იღებს უარყოფითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობასაც: na-me sag nu-mu-e-sam „არაეინ არ ჩქარობდა“; ni3-na-me a2-bi la-ba-ra-ed2 su2-na-me a2-bi la-ba-an-ta-ga-ta-ga „არაფერი (სიტყვე „რაიმე ნივთი“) არ გასულა მისი ხელიდან, არაეის (სიტყვე „ეინმე კაცს“) დაუღწევია თავი მისი ხელიდან“.

5) განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი „ერთი“, მნიშვნელობით „ეილაც“, გადმოიცემა რიცხვითი სახელით აჭ. ხშირად მას ემატება -am3 ნაწილაკიც – აჭ-am3 „ერთი (ეილაც) არის“; geme-aჭ-am3 „ერთი ქალი“; su2-aჭ-am3 „ერთი კაცი“; ჯა3-ma-mu-da-ka su2-aჭ-am3 e2-a-ni du3-da ma-a-mu-du11 „სიზმარში ერთი კაცი (გამომეცხადა და) თავისი ტაძრის აგება მიბრძანა“.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი „ეინმე“ („უცნობის“ მნიშვნელობით) იწარმოება კითხვით ნაცვალსახელზე a-ba „ეინ?“ შედგენილი სუფიქსების -me-a-nu „არ არის“ და -me-a-ni „არის“ დამატებით: geme-aჭ-am3 a-ba-me-a-nu a-ba-me-a-ni „ერთი ქალი ეინმე“ (სიტყვე „ერთი ქალი ეინ არ იყო (და) ეინ იყო“).

ასევე კითხვითი ნაცვალსახელისაგანაა მიღებული კიდევ ერთი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი a-na-me-a-bi „ყველა“ (სიტყვე „ყველა მყოფი, რაც არსებულა, რაც ბევრი არის“). იგი უფრო მეტად მრავლობითობის, სიმრავლის აღმნიშვნელად იხმარება: Isin^{ki} uru-nam-lugal-a a-dam didli-bi-a-na-me-a-bi „ისინი, სამეფო ქალაქი ყველა მცხოვრებით“; dingir-an-ki-a a-na-me-a-bi šilam-gal-bi-me-en „შენ ხარ ცისა (და) მიწის ყველა ღვთაებათა შორის დიდი ძროხა“.

გეიანდელ შუმერულ ტექსტებში აღნიშნული ნაცვალსახელი მხოლოდობის შინაარსითაც გვხვდება მნიშვნელობით „რომელიც, რომელიმე“: ama-ne-ne u3 ibila a-ne-me-a-na-me-a-bi „მათი დედა და რომელიმე მათი მეგვიდრე“.

6) მიმართებითი ნაცვალსახელი. დამოუკიდებელ მიმართებით ნაცვალსახელს შუმერული არ იცნობს. მიმართების გამოხატვას იგი ახერხებს -a სუფიქსის მეშვეობით, რომელიც ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადების ზმნას დაერთვის და, როგორც წესი, მიემართება ზმნით გამოხატული მოქმედების შემსრულებელ სუბიექტს – სოციალურად აქტიური კლასისათვის ძირითადად su2 „კაცს“, ხოლო სოციალურად პასიური კლასისათვის ni3, ni-g2 „ნივთს“. აღნიშნული ნაცვალსახელითი სუფიქსი ზმნას ანიჭებს მიმდღობის შინაარსს: Gu3-de2-a ensi2-Lagaš^{ki} su2-E2-ninnu-⁴Nin-gir2-su-ka in-du3-a „გუდუა, ლაგაშის მმართველი, ნინგირის (ტაძრის) ენინუს აშშენებელი“; ni-g2 maš-gi6-ke4 ma-ab-tuam2-a-ga2 „ის, რაც მე სიზმარმა მომიტანა“ (სიტყვე „სიზმრის მიერ ჩემთვის მოტანილი რამ“).

§ 16. რიცხვითი სახელი და მისი ჯგუფები

შუმერულში არსებობს ხუთგვარი რიცხვითი სახელი – რაოდენობითი, რიგობითი, ჯგერობითი, გამანაწილებელი და წილობითი.

არსებითი სახელისაგან განსხვავებით რიცხვით სახელებს შუმერულში არ გააჩნიათ სხვადასხვა გრამატიკული ფორმები. მათ ახასიათებთ ბრუნვის კატეგორია (და ისიც არა ყველას). რიცხვითი სახელები შეიძლება გაფორმდნენ ენკლიტიკური კუთვნილებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელების, აგრეთვე ენკლიტიკური ზმნური -am3 ნაწილაკის დართვით.

1) რაოდენობითი რიცხვითი სახელი. რიცხვითი სისტემა შუმერულში შერეულია – გეაქვს ხუთობითი, ათობითი, ოცობითი და სამოცობითი (ანუ ექვსოვითი) თელა. ეს კარგად ჩანს ციფრებისა და რიცხვების სახელწოდებებში.

წულის აღმნიშვნელი ციფრი ან სახელწოდება შუმერებს საერთოდ არ გააჩნდათ. რაც შეეხება ციფრების სახელწოდებებს ერთიდან ხუთამდე, ისინი ძირითადად მარტივი ფუძით არიან წარმოდგენილი ანდა გავრცობილია -a სმოვნის დაძაბვით.

ციფრი „ერთი“ გადმოცემულია სხვადასხვა სიტყვიტ – აჭ, ძეჭ, dili, diჭ, ეჭ₄, გეჭ და აშუ, რომლებიც, როგორც ჩანს, იხმარებოდა იმისდა მიხედვით, თუ რა და რა სახის დასათულებლ საგნებთან გეჭონდა საქმე.

ექესიდან ცხრამდე თელა ზუთობითია, ციფრების სახელწოდებები კი – შედგენილი ანუ რთულფუძიანია. ისინი იწარმოება ამგვარად: $6=5+1(i+a\check{s})$; $7=5+2(i+min)$; $8=5+3(i+e\check{s}_3)$; $9=5+4(i+lim)$.

რიცხვის „ათის“ ფუძე კელაჲ მარტივია, თანაც რამდენიმე ფონეტიკური ჟღერადობის მქონე – ა₆, ხ_{ა2}, ხ_{ა3} და ა. 11-ისა და შემდგომი რიცხვების სახელწოდებები ცნობილი არაა. 20 აღინიშნებოდა მარტივფუძიანი სახელიტ – იეჭ, იიჭ. 30 და 40 დაფუძნებულია თელის ოცობით სისტემაზე: $30=20+10(ni\check{s}+u)$; $40=20\times 2(ni\check{s}\times min)$. 50-ისა და 36000-ის სახელწოდებებში ჩანს ათობით თელის კვალი – $50=20\times 2+10(ni\check{s}\times min+u)$; $36000=3600\times 10(sar\check{x}u)$.

რიცხვებისათვის 60 და 3600 შუმერებს გააჩნდატ ცალკე, მარტივფუძიანი სახელწოდებები – გეჭ₂, გიჭ₂ და ჯარ₂. ეს უკანასკნელი ნიშნავს „სიმრავლეს“.

ზემოტ ჩამოთვლილების გარდა, ყველა დანარჩენი რიცხვების სახელწოდებათა ფუძეები დამყარებულია თელის სამოცეულ სისტემაზე: $240=60\times 4(ge\check{s}_2\times lim)$; $300=60\times 5(ge\check{s}_2\times i)$; $360=60\times 6(ge\check{s}_2\times a\check{s}_3)$ და ა.შ.

შუმერულ წერილობით ძეგლებში რიცხვები არაპოზიციური ციფრებითაა წარმოდგენილი. შედარებით იშვიატად გვხვდება მათი სახელწოდებები, რის გამოც საკმაოდ ძნელდება რიცხვთა უმეტესი რაოდენობის ზუსტი სახელწოდების დადგენა. გვიანშუმერული ეპოქის დროინდელი შუმერული ლექსიკური ტექსტების მონაცემთა საფუძველზე ხერხდება ციფრებისა და მხოლოდ რამდენიმე რიცხვის შუმერული სახელწოდებების ფონეტიკური დაწერილობების აღდგენა:

1 – აჭ, ძეჭ, dili, diჭ, ეჭ ₄ , გეჭ, აშუ	9 – ilim, ilimmu
2 – min, min-a	10 – ა ₆ , ხ _{ა2} , ხ _{ა3} , u
3 – ეჭ ₃	20 – niჭ
4 – lim, lim-a, limmu	30 – აჭ _{ა3}
5 – i, ia ₂	40 – nimin, nin
6 – აჭ ₃	50 – ninnu
7 – imin	60 – გეჭ ₂ , გიჭ ₂
8 – ussu	3600 – ჯარ ₂

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ნეულებრივ არსებით სახელს ახლავს და იგი განსაზღვრებითი ზედსართავის როლს ასრულებს: dumu-meჭ-imin-^dBa-ba₄-meჭ „ბაბას შვიდი ტყუიტი ქალიშვილი“; u₄-imin-am₃ ჯე la-ba-ar₃ „შვიდი დღის (განმავლობაში) მარცვალს არ ფეკავდენე“; ჯა₃-su₂-ჯარ₂xგეჭ₂-ia ჯu-ni ba-ta-an-dab₃ „216000 კაციდან (ღვთაებამ) თავისი ხელი მოჰკიდა (გუდას)“.

სამეურნეო და ადმინისტრაციული შინაარსის დოკუმენტებში, სადაც ზშირადია წარმოდგენილი ადამიანების, ცხოველებისა თუ სხვადასხვა საგნების სია ზომიწონის ერთეულებთან ერთად, რაოდენობითი განსაზღვრების შინაარსით ნახმარი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები ყოველთვის დასმულია არსებითი სახელების წინ საერთო ჯამის ადვილად გამოანგარიშების მიზნით. სხვა ხასიათის ტექსტებში კი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები დგას გამოსაანგარიშებელი ობიექტების შემდეგ, რომელთაც ისინი განსაზღვრების სახით მიემართებოტ: 3 gu₄-niga 7 gu₄-u₂ 11 udu-niga 11 maჭ-niga 50 ia₂ 1 udu-u₂ 15 maჭ „3 ნასუქი ხარი, 7 ნაიალაღარი ხარი, 11 ნასუქი ცხვარი, 11 ნასუქი თხა, 49 ნაიალაღარი ცხვარი, 15 თხა“; 11 alan-ku₃-babbar u₂ 1 alan-guჭkin e₂-^dUu-ჭა₃ i-ni-in-tur₃-u „11 ვერცხლის ქანდაკება და 1 ოქროს ქანდაკება უთუჲ ტაძარში იქნა შეტანილი“; dumu-Adab^{ki}-a (dumu-Adab^{ki}-ak) min-am₃ „აბის ორი მოქალაქე“.

გამოსაანგარიშებელ ობიექტებად წარმოდგენილ არსებით სახელებთან ნახმარი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები ხშირად ფორმალურად არ უკავშირდებიან ერთმანეთს (მაგალითები იხ. ზემოთ). ასეთი კავშირების გამომხატველი გრამატიკული ფორმანტები ხმარების შემთხვევაში ყოველთვის მიემართებიან საზღვრულ არსებით სახელებს, იმავე გამოსაანგარიშებელ ობიექტებს: ki-5-a „ხუთ ადგილას“ (სიტყვ. „ხუთ ადგილში“); u-2-ba (u-2-bi-a) u-maš ba-an-daš „ამ ორ დღეს დაემატა ნახევარი დღეც“.

რაოდენობით რიცხვითი სახელებს შეიძლება დაერთოთ ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკი -am, ენკლიტიკური კუთვნილებითი (-bi, -a-ne-ne) და ჩვენებითი (-bi) ნაცვალსახელები: lu-60-am₃ gi-mu-un „წავიდა 60 კაცი“ (სიტყვ. „60 კაცი არის“); nind-bi 80-am₃ „მისთვის (გადადებულია) 80 (ცალკე) პური“; A-nun-na-Eridu¹ 50-bi „ერიდუს ანუნა ღვთაებები 50-ია“; 3-a-ne-ne ha-za-num₂ Nag-su¹-ke₄ udu-še₃ ib₂-ši-in-gi₄-eš „ნახსუს (დასახლების) მამასახლისმა ისინი სამივე ცხვრებისათვის გაგზავნა“.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელები იხმარებიან კრებითი მნიშვნელობითაც: min-na-ne-ne lu₂gal udu-da-me-eš „ორივე ისინი – მდინარეთა მფლობელებია“; imin-ba diš ka₂-a-am₃ „შვილთაგან ერთი არის მელა“;

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი „ერთი“ როცა იხმარება გამოსაანგარიშებელი ობიექტის გარეშე და გაფორმებულია ენკლიტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელების დართვით, იღებს შემდეგ მნიშვნელობებს: „ერთი/მხოლოდ მე“, „ერთი/მხოლოდ შენ“, „ერთი /მხოლოდ ის“: dili-mu-de₃ ga-gin „დამართეთ ნება, მე ერთი წავიდე“; dili-zu i₂-ma₂-me-en „შენ ერთი ხარ უდიდესი“; lu₂gal-ban₂-da dili-ni un-ga₂ mu-na-an-zi₂ „ლუგალბანდა, ხალხიდან ერთი, ავიდა მასთან“; ¹ukul-a-ni dili-bi šu im-ma-an-ti „თავისი იარაღი მხოლოდ მან აიღო“.

2) რიგობითი რიცხვითი სახელი. იგი იწარმოება რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ფუძეზე ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისა -ak და ენკლიტიკური ზმნური ნაწილაკის -am ერთდროული დართვით. ორივე ამ ფორმანტის ერთმანეთის გვერდიგვერდ აღმოჩენის შემთხვევაში ხდება ამგვარი ფონეტიკური პროცესი: -ak-am₃ < kam: u₄-min-kam „მეორე დღე“; 10 lu₂ 1 udu 13 sila₃ u₄-16-kam 31 udu-ni₂ga u₄-20-kam „9 ცხვარი (და) 13 კრავი (გამიზნულია თვის) მე-16 დღეს (დასაკლავად); 30 (sila₃) kaš-gin 18 sila₃ zi₂-ga₂-gin sa₂-du₁₁ u₄-1-kam „30 (სილა) ჩვეულებრივი ხარისხის ღუდო (და) 18 სილა ჩვეულებრივი ხარისხის ბარდას ფქვილი (როგორც) რეგულარული შესაწირი (გამიზნულია) თვის პირველი დღისათვის“.

ზოგჯერ -kam სუფიქსს კიდევ მიუერთდება ზედმეტი, ე.წ. პლეონასტური სართი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის -ak-ის სახით, რომელიც -kam სუფიქსს მნიშვნელობას არ უცვლის. მთელი ფორმის შინაარსიც უცვლელი რჩება: u₄-6-kam-ma-ka (u₄-6-kam-ak-a) e₂-e im-mi-da₃ „მეექვსე დღეს ის ტაძარს მიუახლოდა“; u₄-10-kam-ma-ka „მეათე დღეს“.

რიგობითი რიცხვითი სახელი წინადადებაში შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ცალკე საზღვრული არსებითი სახელის თანხლების გარეშე: min-kam ur-sag-ga-am₃ „მეორე – გმირია“; 4-kam-ma amaš-tur₂-še₃ ku₄-ra-ni „როცა მეოთხე ბაკთან მივიდა“.

ცალკე გამოყენების შემთხვევაში რიგობითი რიცხვითი სახელები შეიძლება დაითვითოს ენკლიტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელების მიერთებითაც: lu₂gal-ban₂-da 8-kam-ma-ne-ne „ლუგალბანდა მერვეა მათ შორის“.

3) ჯგერობითი რიცხვითი სახელი პრეფიქსული წარმოებისაა – რაოდენობით რიცხვითი სახელს წინ დაერთვის გრამატიკული ფორმის მაწარმოებელი სიტყვა a-ra₂ - „ჯერ“, „გზის“ (სიტყვ. „ბიჯი, ნაბიჯი“): a-ra₂-diš „ერთჯერ“, a-ra₂-min „ორჯერ“. a-ra₂-eš „სამჯერ“ და ა.შ. მაგალითად: a-ra₂-imin-am₃ kuš-lu₂-bi-ke₄ u-mu-ni-šā „ამ კაცის ტანი (სიტყვ. „ტყავი“) შეიდევჯერ იქნა დაზეული (ზეთით)“.

აღნიშნული ფორმამწარმოებელი სიტყვა ხშირადაა გამოყენებული მათემატიკურ ტექსტებში გამრავლებისა და რიცხვის კვადრატში ახარისხების გადმოსაცემად:

a-ra ₂ -1 18	„1×18=18“
a-ra ₂ -2 36	„2×18=36“
a-ra ₂ -3 54	„3×18=54“

რიცხვის რიცხვზე გამრავლების მათემატიკური მოქმედების სიტყვიერად გადმოცემის მაგალითია: imin-a-meš imin-a-meš imin-a-ra₂-imin-a-meš „შეიდი (და) შეიდი (იქნება) ორჯერ შეიდი“.

1 a-ra ₂ -1 1	„1 ² =1“
2 a-ra ₂ -2 4	„2 ² =4“
3 a-ra ₂ -3 9	„3 ² =9“ და ა.შ.

მაგალითი: imin-a-ra₂-imin gu₄-niga siskur igi-⁴Nin-tu-a-še₃ „შეიდჯერ შეიდი ნასუქი ხარი მსხვერპლად (იქნა მიყვანილი) ნინთუს წინაშე“.

ჯერობითი რიცხვითი სახელი მიიღება აგრეთვე რიგობითი რიცხვითი სახელის მაწარმოებელი სუფიქსების -kam, -kam-ma-ka გამოყენებითაც, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ აღნიშნული სუფიქსები დაერთვის რაოდენობით რიცხვით სახელს არსებითი სახელის თანხლების გარეშე: a₄-min-kam და a₄-min-kam-ma-ka იქნება „მეორე დღე“ (= რიგობითი რიცხვითი სახელი), ხოლო ფრაზა min-kam და min-kam-ma-ka ითარგმნება როგორც „მეორეჯერ“ (= ჯერობითი რიცხვითი სახელი). ამ უკანასკნელი მაგალითის მსგავსი შინაარსის მქონეა ფრაზები: imin-kam და imin-kam-ma-ka „მეშვიდეჯერ“; limmu kam-ma-še₃ „მეოთხეჯერ“.

4) გამანაწილებელი რიცხვითი სახელი. იგი სუფიქსური წარმოებისაა – მიიღება სიტყვათა კომპლექსზე (რაოდენობითი რიცხვითი სახელი + ზომა-წონის ერთეულის დასახელება + გამოსათვლელი ობიექტი) გამოსვლითი ბრუნვის ნიშნის -ta-ს დართვით: 7 gin₂-ku₃-ta „შეიდ-შეიდი სიკლი ეერცხლი“; 6 ħar-ku₃-babbar 7 gin₂-ta 7 ħar-ku₃-babbar 10 gin₂-ta 1 ħar-ku₃-babbar 7 gin₂ 1 ħar-ku₃-babbar 5 gin₂ „6 ეერცხლის (სამაჯური) რგოლი, თითოეული 7 სიკლის (წონისა), 7 ეერცხლის რგოლი, თითოეული 10 სიკლის (წონისა), 1 ეერცხლის რგოლი 7 სიკლის (წონისა), 1 ეერცხლის რგოლი 5 სიკლის (წონისა)“; 13 gur₅ 60 (sil₃ še)-ta 8 gur₅ 50-ta 14 gur₅ 40-ta 21 gur₅ 30-ta še-bi 7 27/30 gur „13 მუშა მამაკაცი, 60 (სილა მარცვალის) თითოეულს, 8 მუშა მამაკაცი – 50 თითოეულს, 14 მუშა მამაკაცი – 40 თითოეულს, 21 მუშა მამაკაცი – 30 თითოეულს; (სულ) მარცვალი იგი: 7 გური 270 (სილა)“.

5) წილობითი რიცხვითი სახელი. შუმერულში არსებობს წილობითი რიცხვითი სახელის აღმნიშვნელი რამდენიმე სპეციალური ტერმინი, როგორიცაა ჰა-რი-ა „ნახევარი“: ḫa-ri-a-šam₂-ma-kam₂ i₃-la₃-e „მან უნდა მიუწონოს ფასის ნახევარი“; sa₃ „ნახევარი“: za-e mu-sa₃-am₃ ni₁₀-zu mu-sa₃-am₃ „შენ (= დუმუზი, გაატარებ) ნახევარ წელს (და) შენი და ნახევარ წელს (გაატარებს საიქიოში)“; ḫaš „მეექვსედი“; ḫaš-an-a „მესამედი“; ḫa-na-bi „ორი მესამედი“; kin-gu-sil-la „ხუთი მეექვსედი“; ḫam „მეხუთედი“.

წილობით რიცხვებს კი გადმოსცემდნენ ამგვარი სქემით: igi-რიცხვი-გალ₂, რომელიც, თავის მხრივ, წარმოადგენს არსებით სახელს, რამდენადაც მას გააჩნია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა: igi-3-gal₂-šam₂-ma-kam₂ (igi-3-gal₂-šam₂-ak-am) i₃-la₃-e „მან უნდა მიუწონოს ფასის მესამედი“.

მოყვანილი სქემა igi—gal₂ წარმოადგენს რთულ ზმნას, რომელიც ითარგმნება ასე: „განსხევება; დაყოფა“ (სიტყვ. „თვალის არსებობა“ = მიპყრობა). მაგალითად:

igi-4-gal₂ „მეოთხედი“, igi-5-gal₂ „მეხუთედი“ და ა.შ.: ni₃-ga₂-na-e₂-e igi-4-gal₂ „ავეჯის მეოთხედი (ნაწილი)“.

აღნიშნული სქემა მათემატიკურ ტექსტებშიაც გამოიყენება რიცხვების ურთიერთზე გაყოფის გადმოსაცემად, მაგალითად, ასე:

šar₂ igi-1-gal₂-bi šar₂-am₃ „3600:1=3600“

šar₂ igi-2-gal₂-bi 1800-am₃ „3600:2=1800“

šar₂ igi-3-gal₂-bi 1200-am₃ „3600:3=1200“ და ა.შ.

წილადურ რიცხვით სახელებს საკმაოდ ხშირად ეხედებოთ სამეურნეო ხასიათის დოკუმენტებში ზომა-წონის ერთეულებთან ერთად შესაბამისი ნაწილების გადმოსაცემად: 51 1/2 ma-na gin₂ urudu „51 1/2 მინა 5 სიკლი სპილენძი“; 6 gin₂ igi-6-gal₂ 4 še ku₃ „6 სიკლი 1/6 (სიკლი) 4 1/2 მარცვალი (= წონის ერთეულია) ვერცხლი“ და მისთანა.

ზმნა

შუმერულში, როგორც ტიპიურ აგლუტინაციურ ენაში, ზმნური ფორმა შედგება ზმნის ფუძისა და მასთან მექანიკურად მიერთებული აფიქსებისაგან — პრეფიქსებისა და სუფიქსებისაგან. ზმნურ ფორმაში მთავარი დატვირთვა, რა თქმა უნდა, ყუქზე მოდის, რომელიც ჩვეულებრივ ემთხვევა ძირს, არის უცვლელი და როგორც ყველა ენაში, იგი აქაც გამოხატავს სუბიექტის მოქმედებას ან მდგომარეობას. აფიქსები კი ემსახურებიან სხვადასხვა კატეგორიის — კილოს, კლასის, პირის, რიცხვის, უღლებისა და ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის გამოხატვას.

§ 17. ზმნის შუბი

ზმნის ფუძე (ძირი) შუმერულში გარეგნულად არ განსხვავდება სახელის ფუძისაგან. ფორმალურად არც ზედსართავი სახელები უპირისპირდებიან ზმნას. ერთი და იმავე სტრუქტურის მქონე სიტყვას გააჩნია როგორც სახელითი, ასევე ზმნური მნიშვნელობაც: *duḡ* „სიტყვა“ და „ლაპარაკი“; *ḡin* „ფეხი“ და „სიარული, მგზავრობა“; *aš* „ერთი“ და „გაერთიანება“; *i* „ხუთი“ და „განდიდება“; *gal* „დიდი“ და „გადიდება, გაზრდა“; *sikil* „სუფთა“ და „სუფთად ყოფნა, გასუფთავება“; *gis* „შავი“ და „გაშავება“.

შუმერული ზმნა ერთობ ნეიტრალურია — მასში, როგორც ერგატიული წყობის ენათა უმცირესობაში, ფორმალურად არ გამოიხატება არა მარტო გრამატიკული გვარი, არამედ არანაირი ნიშნით არ გადმოიცემა გარდამავლობა თუ გარდაუქვლობა; ერთი და იმავე ფუძით შეიძლება გამოიხატოს როგორც გარდაუქვლი, ასევე გარდამავალი ზმნაც, მაგალითად: *gub* „დგომა, დადგმულად ყოფნა, არსებობა“ (გარდაუქვლი) და *gub* „დადგმა“ (გარდამავალი). მათ მხოლოდ უღლების მიხედვით თუ გავარსეუთ ერთმანეთისაგან.

შუმერულ ზმნათა უმეტესობა ერთფუძიანია, რომელთაც მარტივ ზმნებასაც ექცა ხით: *e* „თქმა, ლაპარაკი“; *u* „ძოვა, ძოება“; *gub* „დგომა“; *ku* „ჭრა“; *ma* „გაზრდა, გადიდება“; *nam* „მოტანა“ და ა.შ.

ამთ გვერდით საკმაოდ მრავლად გვხვდება სხვადასხვა მნიშვნელობისა და სტრუქტურის მქონე სახელითი და ზმნური მნიშვნელობის ფუძეების ურთიერთთან შეერთების შედეგად მიღებული რთული ზმნებიც, რომლებიც თავიანთი შინაარსით არსებითად, ხშირად დიამეტრულადაც კი, განსხვავდებიან მათი წარმომქმნელი ელემენტების მნიშვნელობათაგან; ანდა, სხვანაირად რომ ვთქვათ, რთული ზმნების მნიშვნელობა, იმეოათი გამონაკლისის გარდა, არასოდეს დაიყვანება მათი შემადგენელი ნაწილების მნიშვნელობამდე. ავიღოთ კომპოზიტი *ga—de*. მისი პირველი შემადგენელი ნაწილია არსებითი სახელი *ga* „სიტყვა“. კომპოზიტის მეორე ნაწილი ზმნა *de* ნიშნავს „გადმოფრქვევას, გადმოღვრას, დაღვრას“. მათი შეერთებით მიიღება სრულიად ახალი შინაარსის მქონე ზმნა „ლაპარაკი (ლაპარაკობს)“, რომელიც არ დადის ამ ზმნის შემადგენელი ნაწილების მნიშვნელობამდე.

ამავე ხერხითაა წარმოებული ანალოგიური ფორმის მქონე სხვა რთული ზმნებიც, რომლებიც მიიღება:

არსებითი სახელისა და გარდამავალი ზმნის შეერთებით: *igi—du* „თეოდის გახელა“ = „შეხედვა“; *ka—ti* „რაიმესათვის ხელის ჩაგდება“ = „აღება“.

არსებითი სახელთან ზედსართავისა და გარდამავალი ზმნის შეერთებით: *ga—nu*—*ti* „დიდი ხმის გამოცემა“ = „ხმამაღლა დაძახება, დაყვირება“.

ზედსართავი სახელისა და გარდამავალი ზმნის შეერთებით: *gal—di* „რაიმე დიდის ცოდნა“ = „ბრძნობა, ბრძნად ყოფნა“.

ობიექტის მნიშვნელობით ნახმარ არსებით სახელთან გარდამავალი ან გარდაუვალი ზმნის შეერთებით: *ki—tao* „მიწა(ში) მიტანა“, = „დამარხვა, დასაფლავება“; *ki—gar* „მიწა(ზე) დაჯდომა“ = „დაფუძნება, დაარსება“.

პირდაპირი და ირიბი ობიექტების მნიშვნელობით ნახმარ არსებით სახელებთან ზმნის შეერთებით: *ka-ki—su-sb* „მიწაზე პირის დადება“ = „თაყვანისცემა, დაქვემდებარება“; *sag-giā—ra* „თავზე კეტის დარტყმა“ = „მოკლა“.

ზმნიზედად ნახმარ არსებით სახელთან ზედსართავისა და ზმნის შეერთებით: *mi-zi—du* „ქალურად (და) კეთილად საუბარი“ = „მეგობრულად საუბარი“.

ზმნიზედად ნახმარ არსებით სახელთან ზმნის შეერთებით: *mi-z—du* „ქალურად საუბარი“ = „მეგობრულად საუბარი“.

რთული ზმნების პირველი ნაწილი — ჩვეულებრივ არსებითი (ზოგჯერ ზედსართავი) სახელი — ყოველთვის დგას ზმნის პრეფიქსების წინ. არსებით სახელს უშუალოდ მოსდევს განსაზღვრებითი ზედსართავი (თუკი ასეთი არსებობს რთული ზმნის პირველ ნაწილში), ხოლო პრეფიქსების შემდეგ დაისმის საკუთრივ ზმნა; მაგალითად, რთული ზმნა *igi—zi—bar* „კეთილად, მოწყალედ შეხედვა“ თავის პრეფიქსებიანად ამგვარი განლაგებით წარმოგიდგება: *igi—zi mu—xi—in-bar* „მან მას კეთილად შეხედა“.

რთული ზმნის ჩაწერას სხვადასხვანაირად ეახდნენ: მის ცალკეულ ნაწილებს 'მორის' უმეტესწილად ეატარებთ მოგრძო ხაზს, რომლის ადგილასაც ზმნის პრეფიქსები იგულისხმება (*igi—zi—bar*). ზოგჯერ მოგრძო ხაზის მაგიერად მრავალწერტილს სვამენ (*igi—zi . . . bar*), ანდა რთული ზმნის ნაწილებს, უბრალოდ, ერთმანეთისაგან დაშორებულად წერენ (*igi—zi bar*).

§ 18. ზმნის ფუძის გამეორება

შუემერულში ხშირად ხდება სახელთა მსგავსად მარტივი ზმნებისა თუ რთული ზმნის ზმნური ნაწილების გამეორება, უფრო სწორად კი გაორმაგება, რასაც გარკვეული გრამატიკული დატვირთვა ეძლევა. ზმნის გაორმაგებული ფუძე, იშვიათად კი გასამაგებელი და ზოგჯერ გათხმაგებულიც კი, გარკვეულწილად ყოველთვის შეიცავს მრავლობითის გაგებას: ამ ხერხით ზმნა ცდილობს ასახოს მასთან თაემოყრილი სუბიექტებისა და ობიექტების სიმრავლე, ანდა გადმოსცეს ზმნით გამოხატული მოქმედების განმეორებადობა ან მდგომარეობის ხანგრძლივობა.

ზმნის ფუძის გამეორების დროს შეიძლება შემდეგ შემთხვევებთან გეჰქონდეს საკმე:

ა) ზმნით გამოხატულ მოქმედებას ერთდროულად რამდენიმე სუბიექტი ასრულებს: *zi-da-gubax-na pirig i-y-na-z* „მის მარჯვნივ (და) მარცხნივ ღომები იწერენ“; *mu-bez-e-an-zax-ta kur-kur-re im-ma-si-si* „მისი სახელის ირგვლივ ცის (ყველა) კიდიდან შემოკრებებიან ქვეყნები“; *u ba-zal-zal itu ba-sud-sud* „ღლეები გავიდნენ (სწრაფად), თევები გაგრძელდნენ“.

ბ) ზმნით გამოხატული მოქმედება მიემართება რამდენიმე ობიექტს ანუ აისახება ობიექტების სიმრავლე: *Sam-su-i-lu-na badz-didli-ma-da-Wa-ru-um-ak-e mu-un-gul-gul-a bi-in-duz-duz-a* „სამსუილუნამ ვარუმის ქვეყნის ყველა სიმაგრე, (რომელიც) მან დააქცია, (ხელახლა) ააშენა“; *dur^ლ - bipirig kaṣṣ-e paṣ-da im-ma-ṣi-la-z-la-z* „მან შეაბა მასში (= ეტლში) ეირები (წოდებულნი): „ლომები, რობლაში გამორჩეულნი“.

გ) ზმნით გამოხატული მოქმედება სუბიექტის მიერ მეორდება მრავალჯერ — საკმე გეჰქვს მოქმედების ინტენსივობასთან: *nam-ti-la^ა Nanna-gim itu-a mu-z-mu-z-ed-a* „სიცოცხლე, (რასაც) ნანას მსგავსად (ყველა) თევს განუახლებს“.

დ) ზმნით გამოხატული მოქმედება არასრულია, დაუსრულებელია: $lu_2\ h_2\text{-}\dot{z}e_2\text{-}g_{i4}\text{-}g_{i4}\ a$ „კაცს აგზავნიდა მასთან (ხშირად)“; $g_{ur}\dot{u}\text{-}dab_2\text{-}ba\ ur_2\text{-}ama\text{-}na\text{-}\dot{z}e_2\ h_2\text{-}g_{i4}\text{-}g_{i4}$ „დატყერილ ახალგაზრდას შეუძლია დაბრუნდეს თავის დედასთან“.

§ 19. მაპაჟშირებაელი ზმნა შუამერულში

მთელ რიგ ენებში, მათ შორის შუამერულშიაც, ზოგჯერ საგანგებო დანიშნულებას იძენს ზმნა „ყოფნა, არსებობა, არის“ (me), რომელსაც შეუძლია აწარმოოს არა მარტო თავისთავადი პირიანი ზმნური ფორმები, არამედ შეასრულოს საკმაოდ პროდუქტიული და მრავალმხრივად მნიშვნელოვანი ენკლიტიკური ნაწილაკის როლიც.

me ზმნას შუამერულში არ გააჩნია ასპექტი და დრო. მისი უღლება ასე წარმოგიდგება:

მზ. რ.	მრ. რ.
1. $-me\text{-}en$ „ვარ“	$-me\text{-}en\text{-}de_3\text{-}en$ „ერთ“
2. $-me\text{-}en$ „ხარ“	$-me\text{-}en\text{-}ze_2\text{-}en$ „ხართ“
3. $-am_3$ „არის“	$-me\text{-}e\dot{z}$ „არიან“

მზ. რ. მე-3 პირში იგი შეიძლება გრაფიკულად გამოიხატოს როგორც $-am_6$ ან $-am_3$.

აღნიშნული ზმნა ასრულებს ზედსართავის როლს და არსებით სახელს, ნაცვალსახელს, რიცხვით სახელსა და ზმნის ფუძეს ყოველთვის უერთდება მარჯვნიდან. ამიტომაც ვეძახით მას ენკლიტიკურ ნაწილაკს.

1) იგი უერთდება არსებით სახელს. თუ არსებით სახელთან ერთად განსაზღვრებაც არის წარმოდგენილი, მაშინ $-me$ თავსდება წინადადების ბოლოს: $ud\text{-}ba\ l_2\ sanga\text{-}Zabalam^k\text{-}kam$ ($sanga\text{-}Zabalam^k\text{-}ak\text{-}am$) „მაშინ ილი ზაბალამის ქურუმი იყო“; $\dot{z}a_2\text{-}ki\text{-}ag_2\ n_ig_2\ e_2\ du_3\text{-}du_3\text{-}a\text{-}dam$ ($du_3\text{-}du_3\text{-}ed\text{-}am$) „გულითადი სიყვარული არის (ისეთი) რაში, (რომელიც) ამტკიცებს ოჯახს“.

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი არსებითი სახელი აღნიშნულ ნაწილაკთან შეერთებით გამოხატავს სახელზმნური კუთვნილების შინაარსს: $kur\text{-}ra\ di_2\text{-}ma\text{-}bi$ $^k\text{Si}\text{-}kam$ ($^k\text{Si}\text{-}ak\text{-}am$) „ქვეყნ(ებ)ის შექმნა უთუხ (საქმეა)“.

დამოუკიდებლად პირის ნაცვალსახელები შუამერულში შედარებით იშვიათად იხმარება. წინადადებაში მათ სუბიექტის როლის გამოხატვა შეუძლიათ მხოლოდ სახელთან მდგარი $-me$ ზმნის ფორმებთან კაჟშირში: $ma_3\text{-}e\ u\text{-}ma\text{-}me\text{-}en$ „მე მოხუცი ქალი ვარ“; $sipa\text{-}me$ ($sipa\text{-}men$) „მწყემსი ვარ“; $ens_2\text{-}ku_3\text{-}zu\text{-}am_3$ „(ის) ბრძენი მმართველი“.

2) ნაწილაკი უერთდება ნაცვალსახელს:

ა) პირის ნაცვალსახელს: $a\text{-}mu\ ze_2\text{-}me$ ($za\text{-}e\text{-}me\text{-}en$) „ჩემი მამა ხარ შენ“; $gan_2\text{-}gar\text{-}ra\text{-}ma\ nu\text{-}ur_2\text{-}ru\text{-}bi\ ma_3\text{-}e\text{-}me\text{-}en$ „ჩემს მიერ მოწესრიგებულ მინდვრებზე მიწისმოქმედიც მე ვარ“.

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი პირის ნაცვალსახელი აღნიშნულ ნაწილაკთან შეერთებით გამოხატავს სახელზმნური კუთვნილების შინაარსს: $^k\text{Si}\text{-}n_ig_2\text{-}gi\text{-}na\ za\text{-}a\text{-}kam$ ($za\text{-}e\text{-}ak\text{-}am$) „უთუ, სამართლიანობა შენი (საქმეა)“; $An\text{-}ta\text{-}sur\text{-}ra\ ma_3\text{-}kam$ ($ma_3\text{-}e\text{-}ak\text{-}am$) „ანთასურა ჩემია“.

ბ) კითხვით ნაცვალსახელს: $a\text{-}ba\text{-}me\text{-}en$ „შენ ვინა ხარ?“

გ) ჩვენებით ნაცვალსახელს: $tukumbi\ gu_2\text{-}u\text{-}mu\ da\text{-}r_2\text{-}\dot{z}e_2\ ne\text{-}en\text{-}nam$ ($ne\text{-}en\text{-}ain$) $al\text{-}sig\text{-}en\text{-}e\text{-}\dot{z}e_2$ „თუ კი ჩემი ტეირთი ყოველთვის ასეთი იქნება, ხომ დავსუსტდები მე?“

3) ნაწილაკი უერთდება რიცხვით სახელს: ninda-ni 80-ამ „მისი პური 80 (ცალია)“; a 10-gur-ამ „წყალი 10 გურია“ (გური არის საწყაო ერთეული = 300 ლ).

4) ნაწილაკი უერთდება ზმნის ფუძეს, სუფთას ან -a სუფიქსიანს: badj-bi sig-sag-zig-bi ხაჯ-ამ „მისი კედლები (და) მისი ქონგურები მეწამულია“.

დასასრულს ორიოდ სიტყვით შეეხებით me ზმნის ფორმების ხმარებისას განვითარებულ ფონეტიკურ მოვლენებს.

თუ -ამ უშუალოდ მოსდევს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს -ak, მაშინ ისინი შეერთებულად დაიწერება როგორც -kam < ak-amy: ensi s₂ dɛstɔ-dagal-kam (dagal-ak-am) „(ის) კაცი ფართე გონების (მქონე) მმართველია“. ამის მსგავს ფონეტიკურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე შემდეგ მაგალითშიც: Anzud^{მუხან}-dam (Anzud^{მუხან}-da-am) „ანსუდის ფრინველია“; ud-dam „ქარიშხალია“.

მხოლოდითი რიცხვის მე-3 პირში me ზმნამ შეიძლება მიიღოს შეკუმშული ფორმა -m. წინამდებელი ხმოვნის გავლენით, კერძოდ, კუთენილებითი ნაცვალსახელების -mu, -zu, -a-ne და -bi-ს შემდეგ მესამე პირის ფორმას -ამ ჩამოშორდება თავიერი a ხმოვანი და დარჩება მხოლოდ m, რომელიც, ჩვეულებრივ, არც აისახება გრაფიკულად: ni₂-me-lam₂-nam-lugal-a-mu(-m) za₂-an-ki he₂-dai „(ეს) ჩემი მეფური შემადრწუნებელი ბრწყინვალეაა, (რომელმაც) დაე, დაფაროს ცისა (და) მიწის კიდე“; kišib-ba mu-bi(-m) „ამ ბეჭდის სახელია“; alan-ba mu-bi(-m) „ამ ქანდაკების სახელია“.

§ 20. შუმერული ზმნის აზიძაცია

ზემოთ, მეტყველების ნაწილებზე საუბრისას ენახეთ, რომ შუმერულში არსებით სახელს ბრუნვის მაჩვენებლების კარგად განვითარებული და ჩამოყალიბებული სისტემა გააჩნია. საკმაოდ რთული აგებულებით ხასიათდება შუმერული ზმნური ფორმებიც, რომელშიაც აფიქსების მთელი წყება წარმოდგენილი ზმნით გამოხატული მოქმედების სხვადასხვა კუთხით დახასიათებისათვის. აფიქსთა ერთი რიგი გვიჩვენებს იმას, თუ როგორია თავისი ხასიათით ზმნით გამოხატული მოქმედება – უკვე განხორციელებული, რეალური ფაქტია იგი, თუ უნდა გაეიაზროთ იგი, როგორც შესაძლებელი ან მომავალში შესასრულებელი. ნაწილი აფიქსებისა მიუთითებს მოქმედების მიმართულებას; ნაწილი კიდევ ბრუნვის ნიშნების სახით წარმოგვიდგენს ბრუნვებით გამოხატულ ურთიერთობებს სუბიექტსა და ობიექტებს შორის. ზმნის ფორმაში ასევე აფიქსებითაა გამოხატული სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნები. სათანადო აფიქსითაა წარმოდგენილი დროის, კერძოდ, მყოფადის გაგებაც და ა.შ.

ზმნის ფუძის ირგვლივ განლაგების მიხედვით ეს აფიქსები იყოფიან პრეფიქსებად და სუფიქსებად. პრეფიქსები, იგულისხმება, ზმნის ძირის წინ, მისგან მარცხნივ განლაგებით, გარკვეული თანამიმდევრობით იკავებენ პოზიციებს, ხოლო სუფიქსები ჩვეულებრივ ზმნის ფუძის შემდეგ, მისგან მარჯვნივ ასევე გარკვეული თანამიმდევრობით განეწყობიან.

შუმერულ ზმნურ ფორმაში გამოიყოფა სულ ექვსი პრეფიქსული პოზიცია, რომელთა ათეულა – პირეული, მეორე და ა.შ. წარმოებს მარცხნიდან მარჯვნივ ზმნის ფუძის მიმართულებით. გარდა ამისა, გვაქვს ორი სუფიქსური პოზიციაც, რომელთაც ავითენს ზმნის ფუძიდან მარჯვნივ მიმართულებით. გამოდის, რომ შუმერული ზმნის ფორმაში სულ რვა პოზიციაა წარმოდგენილი, რომლებზედაც მუდამ უცვლელი, მკაცრი თანამიმდევრობით ლაგდებიან აფიქსები. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თითოეულ აფიქსს ყოველთვის გარკვეული, მხოლოდ მისთვის განკუთვნილი პოზიცია უკავია (შეადარეთ ქართული ზმნა, რომელსაც ოთხი პრეფიქსული და ექვსი სუფიქსური პოზიცია გააჩნია. პრეფიქსული პოზიციებიდან პირ-

ველზე მოდის ზმნისწინი, მეორეზე – პირის ნიშანი, მესამეზე – გვარის ფორმანტი, მეოთხეზე კი ქცევის მაჩვენებელი. სუფიქსური პოზიციებიდან – ზმნის ფუძიდან მარჯვნივ პირველ პოზიციაზე დგას ენებითი გვარის ნიშანი, მეორეზე – ეონტაქტის მაწარმოებელი, მესამეზე – თემის ნიშანი, მეოთხე პოზიციას იკავებენ მწკრივთა სავტრობები; მეხუთე არის მწკრივისა და რიცხვის ნიშნების პოზიცია, ხოლო მეექვსე პოზიციაზე გვხვდება მეშველი ზმნა).

როგორც ქართულში, ასევე შუმერულშიც არ არსებობს ზმნის ისეთი ფორმა, რომელშიაც რვავე პოზიცია ერთდროულად იყოს შევსებული. მსგავსი რამ არც ერთ შუმერულ წერილობით ძეგლში არ არის დადასტურებული, რაც სავსებით მოსალოდნელი და ბუნებრივია. მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში რომელი პოზიციებიც იქნება დაკავებული, მათზე არსებული აფიქსები მუდამ მკაცრად განსაზღვრული თანამიმდევრობით არიან განლაგებულნი – არასოდეს არ მოხდება ისე, რომ, ეთქვამთ, მეორე პრეფიქსული პოზიციის აფიქსმა დაიკავოს პირველი ან მესამე პოზიცია, თუნდაც ეს პოზიციები მოცემულ მომენტში თავისუფალნი იყვნენ საკუთარი აფიქსებისაგან. მეორე პოზიციის აფიქსი ასეთ შემთხვევაში მაინც მეორე პოზიციაზე მოთავსდება, ხოლო მისი მეზობელი პირველი და მესამე პოზიციები ისევ თავისუფალი დარჩება.

პოზიციებისდა მიხედვით შუმერული აფიქსები ზმნის ფუძის ირგვლივ ასე ლაგდება:

პრეფიქსული პოზიციები						R	სუფიქსური პოზიციები	
1	2	3	4	5	6		1	2
კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსები	მოქმედების ზოგადი მიმართულების განმსაზღვრელი პრეფიქსები	სიყცობრივი პრეფიქსები			სუბიექტურ-ობიექტური პირის მაჩვენებლები	ზმნის ფუძე	მომავლის დროისა და მოდალურობის გამოხატველი -ed სუფიქსი	სუბიექტურ-ობიექტური პირის მაჩვენებლები

განვიხილოთ ეს აფიქსები ცალ-ცალკე.

§ 21. პირველი პოზიციის აფიქსები **ანუ კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსები**

შუმერულში ძალზე ფართო გაგებით იხმარება კილო, რომელიც გადმოსცემს სუბიექტის დამოკიდებულებას ზმნით გამოხატული მოქმედებისადმი. კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსები, ჩვეულებრივ, ზმნური ფორმის პირველ პრეფიქსულ პოზიციაზე ნაწილდებიან. ისინი რამდენიმე ჯგუფად ერთიანდებიან.

1) დადასტურებითი პრეფიქსები.

na - ადასტურებს ან ხაზს უსვამს ზმნით გამოხატულ მოქმედებას. როგორც წესი, იხმარება სრული ასპექტის ზმნებთან, იშვიათად გვხვდება უსრულ ასპექტიანებთანაც: en-e kur-lu-til-x-la-šex gešux-gu-ni na-an-gub „მეუფემ თავისი ასრი უკეცა მთისკენ მიმართა“; ur-sag ¹Nin-urta Eridu²-šex na-gin „კმირი ჩინკრთა ნამდვილად გაემართა ერიდუსაკენ“.

პრეფიქსების na-, im-ma- და im-mi-ს წინ დადგომის შემთხვევაში na- პრეფიქსმა შეიძლება მიიღოს ნამ- ფორმა: ¹Nanše ma-gur-ra-na girix nam-mi-gub „ნანშე თავის ღვთაებრივ ნაეში ჩაჯდა“; nun-gal-e uš ki nam-mi-in-tag „დიდმა ბატონმა ფუნდამენტი ნამდილად ჩადო“; Gu-de-a eš E-ninnu-ta nam-ta-š „გუდეა ენინუს ტაძრიდან გამოვიდა“.

ša- თავისი მნიშვნელობით საესეპით იდენტურია na- პრეფიქსისა. იგი მხოლოდ ლიტერატურულ ტექსტებში გვხვდება და უნდა მომდინარეობდეს ემესალ დიალექტიდან. მომდევნო მარცვლის გახმოვანების გავლენით ša- პრეფიქსი სხვადასხვა ნაირი დაწერილობითაა დადასტურებული - šex-, ši-, šu- (შეადარეთ: ša-ba-, ši-im-mi, šu-mu-); ša-ba-na-gam-e-deš-en e-ne nam-mah-a-ni ši-im-ma-an-zu-zu-si „მე უეჭველად თავი ეანს ეცემ მას (და) მის სიდიადეს აუცილებლად ეცნობ“; dumu-ei-gar-ra-ra niš nam-mu-ra-ra-an e-paš-zu šex-im-ra „მიწისმოქმედის შეილს არაფერი დაარტყა. (თორემ) შენი არხი აუცილებლად განადგურებულ (იქნება)“.

i-ga- დადასტურებასთან ერთად იგი ორი წინადადების ურთიერთთან დაშლაც შირობელი (მავრთებელი კავშირის) ფუნქციასაც ითავსებს. ტექსტებში იშვიათად გვხვდება და ყოველთვის მის მოსაზღვრედ მდგარ, მოქმედების სოგადი მიმართულების გამომხატველ i- და mu- პრეფიქსებთანაა გაერთიანებული: Gu-de-a gal mu-zu gal i-ga-tu-mu-mu „გუდეამ ბერი (რამ) გაიგო (და) ბერიც გააკეთა“.

2) სურვილის გამომხატველი პრეფიქსები.

he- (ემესალ დიალექტში da-, de-, du-). იგი გამოხატავს სურვილს მე-2 და მე-3 პირების მიმართ. გადმოსცემს აგრეთვე განზრახულობასა და დადასტურებას. იშვიათი გამონაკლისის გარდა იხმარება მხოლოდ უსრული ასპექტის ზმნებთან. ამ პრეფიქსით წარმოებული ზმნური ფორმა ყოველთვის მომავალი დროის გაგებას შეიცავს: am-gim aš-haš-na he-dabš „თავისი ძლიერების (პერიოდში) იგი დაე, გარეული ხარივით შეიპყრონ“; gu-gim u-deš-na he-gaz „მისი დღეები დაე, ხარივით გაანადგურონ“.

დადასტურებითი მნიშვნელობით he- პრეფიქსი გვხვდება ყველა პირის მხოლოდ ბითი და მრავლობითი რიცხვისა და ორივე ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში: maš-e-mo ha-na-sam „მე ნამდვილად მივეცი მას“; hu-mu-un-tum-ei „მან ნამდვილად მომიტანა მე“; ¹U² nam-ba-gul-lu he-mo-ne-du¹ „ური არ დაინგრევა“ - მე ნამდვილად ეუთხარი მათ“.

he- პრეფიქსის გახმოვანება ხშირად იცვლება მისი მომდევნო მარცვლის გახმოვანების გავლენით და იგი გვხვდება როგორც ha- ან hu-: alai-e ki-a-naš ha-ba-gub „ეს ქანდაკება დაე, იდგას ზედაშეს შესაწირ ადგილას“; ¹En-ki hu-mu-e-da-hu-l-a „ენქის (სურს), შენთან ერთად გაიხაროს“.

ga- (ემესალ დიალექტში da-, du-). იგი გამოხატავს სურვილს და დამაჯერებლობას იმის შესახებ, რომ სუბიექტს ნამდვილად სურს და შეუძლია ამისა და ამის გაკეთება. იხმარება სრული ასპექტის მქონე როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნასთან. ga- პრეფიქსით ნაწარმოები ზმნური ფორმით გამოხატული მოქმედების შესრულების მსურველი ყოველთვის მხოლოდბითი და მრავლობითი რიცხვის პირივლი პირია, თვითონ შესასრულებელი მოქმედება კი გამიზნულია მეორე პირისათვის და შეიცავს მომავალი დროის გაგებას. მრავლობითი რიცხვის ზმნურ ფორმაში მას მოუდის მრავლობითის მაწარმოებელი სუფიქსი -enden: silim-ma ga-na-ab-beš-en „მე მსურს მას სალაში ეუთხარა“; ga-šex-šam² „მე მინდა შენგან ვიყიდო“;

“Nin-gir-su e-zu ga-mu-ra-du, „ნინგირსუ, მე (მსურს) შენი ტაძარი აგიშენო შენ“; šu-zi ga-mu-ra-ab-gar „სე (მსურს) შენ (ჩემი) კუთილი ხელი დაგადო“. ga-an-ši-er-e-en-de-e-en „მარი, წაიღეთ მასთან“.

არის დამოწმებული შემთხვევა იმისა, რომ ga- პრეფიქსი არაა წარმოდგენილი ზუსტად თავისი ფუნქციით. ერთგან იგი დაახლოებით ხე- პრეფიქსის კრო-ერო მნიშვნელობას, კერძოდ, დადასტურების შინაარსს იძენს: šeš-mu “Nin-gir-su ga-nam-mo-am, „(ის) ჭეშმარიტად ჩემი ძმა ნინგირსუ არის“.

აუ- გამოსატყვის სურვილს, თხოვნას, მოწოდებას, დაშვებას იმის შესახებ, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება სასურველია ან შესაძლებელია და დასაშვებია მო- მაგალი დროის წინაშე პერიოდში განახორციელოს მეორე ან მესამე პირმა, ან განხორციელებულიყო ადრე, წარსულში, რათა ამით საფუძველი შექმნილიყო შემდგომი მოქმედებისათვის. აღნიშნული პრეფიქსით გაფორმებული ზმნის შინაარსი უახლოდება ამგვარი გამოთქმის აზრს: „გთხოვ, ეს საქმე ხელაძეუ გააკეთო“, ან ასე: „კარგი იყო, რომ გაგეკეთებინა ეს საქმე“. ხშირად ამ ფორმაში ნაგულისხმევი მეორე პირი შერბილებული ბრძანების ქვეშ ექცევა: alan lugal-mu u3-na-du, „ქანდაკე- ბავ, ჩემს მეუფეს (როცა) ეტყვი (რაიმეს, მაშინ) უთხარი“; šu-nir ki-ag2-ne2 u3-mu-na-dim2 „(როცა) მის საყვარელ ქმედებას მას გაუუკეთებ“; e2-ni3-ga-za ki3-bi u3-mu-kur2 გჰ ა3-ma-ta-gar „(როცა) შენს ხაზინაში ბეჭედს გამოცვლი (და) საგდელს მიაშორებ“; lu2 li-du-ka-ke3-da2-mu mu-mu u3-ta-gar „თუ ვინმე ჩემი საგალობლების კრებულებიდან ჩემს სახელს მიაშორებს“; kin-gu4-a lugal-za en-Kul-aba4^{ki}-a-ra u3-na-du-ga „მალემსრბოლო, შენს მეუფეს, ქუდაბას ბატონს უთხარი“.

განხილული პრეფიქსი ზოგიერთ ფონეტიკურ ცვლილებასაც განიცდის, კერძოდ: ზოგჯერ აუ- პრეფიქსი ერწყმის მის მომდევნო პოზიციაზე მდგარ mu- პრეფიქსს. მაშინ აუი გრაფიკულად წარმოდგენილია როგორც u-: აა ša3-mu u-m-ši-mi-ri2-a „მაშინ, როცა ჩემი გული გაბრაზდება“. ანდა bi- პრეფიქსის წინ აუ- იწერება როგორც i3-: gir3-zu ki i3-bi2-u3 „როცა შენს ფეხს მიწას დაადგამ“.

3) უარყოფის გამომხატველი პრეფიქსები.

nu- იგი მარტივად უარყოფს ზმნური ფორმით გამომხატულ ქმედებას. იხმარება სახელებთან და სახელსმნებთანაც. ერთ რომელიმე დროს არ ირჩევს – გეხედება ეყილა დროისა და ორივე ასპექტის ზმნებთან: igi-ne2 u3-du3-ga nu-ši-tu-tu „მის თვა- ლებთან ტკბალი ძილი არ მოდის“; anš2 a-nag-nag nu-ba-sam-mu „ვირს სასიყლ წყალს არ აძლევს“; nin-a-ne2 igi-na ni2-gu nu-mu-na-ni-ra „მისი ქალბატონი სახეში არ სცემდა მას“; di-kus-a-na šu nu-bal-e „მისი გადაწყვეტილება არ შეიცვალოს (ნუ შეიცვლება)“.

ახალშუშერულში ზოგჯერ, ხოლო ამის შემდეგდროინდელ ტექსტებში თითქმის ყოველთვის nu- პრეფიქსი მკვეთრ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის, კერძოდ, ba- და bi2- პრეფიქსების წინ იგი იწერება და გამოითქმის როგორც la — la-ba-, li-bi-. ახალშუშერულში გვაქვს: lu2 nu-ba-ga2-ga2 „ადამიანის მიერ არაა გაკეთებული“; ama-er2-ke2 er2 nu-bi2-mu „მოზარე ქალი არ მოთქვამდა“. ამის გვერდით გვხვდება ასეთი ფორმაც: u4 imin-am3 še la-ba-ar „შეიღო დღის განმავლობაში მარცვალი არ იფიქ- ბოდა“; a2-bad-a-mu lu2 la-ba-ta-e3 „ჩემს გაწედილ მკლავს ვერავინ წაუეცა“. ახალ- შუშერულის შემდეგდროინდელ ტექსტებში nu-ს მაგივრად la- ჩვეულებრივია: i7-tur-tur-e šu-si3 lu2 li-bi2-a2 sa3-bar nu-mu-da-zi-zi „პატარა არხების გაწმენდაში არავინ ეხ- მარება, მიწას (არხიდან) არავინ ამოყრის“; a-a-ne2 la-ba-zu-u3 „მის მამას არ იც- ნობს“.

na- გამოხატავს აკრძალვას; მიუთითებს იმაზე, რომ სუბიექტს არ სურს შეს- რუდღეს სათანადო ზმნით გადმოცემული მოქმედება. აკრძალვა ჩვეულებრივ მიუ- მართება როგორც მხოლოდითი, ასევე მრავლობითი რიცხვის მე-2 და მე-3 პირებს. შინაარსობრივად ეს პრეფიქსი უკავშირდება ხე- პრეფიქსს და ლებულობის ასეთ გაგებას: „დაე, არ; დაე, ნუ“. მოითხოვს მომავალ დროს.

ამთავითვე უნდა გავითვალისწინოთ შემდეგი: განხილული პრეფიქსი გარეგნულად იდენტურია დადასტურებითი კილოს გამომხატველი na- პრეფიქსისა. თითოეული მათგანი ერთმანეთისაგან შინაარსის მიხედვით უნდა გაეარჩიოს.

მოვიყვანოთ ამ პრეფიქსით ნაწარმოები ზმნური ფორმის შემცველ რამდენიმე წინადადებას: dingir-ra-ni სვჯ-გაჯ ra-a igi na-ši-bar-re „მისმა ღვთაებებმა (მისი) ზალხის დაღუპვას დაე, არ შეხედონ“; lu-bi šu na-ni-ba-re „ის კაცი (იქ) დაე, ნუ გათავისუფლდება“; ugula libi-ši na-na-ta-g-e „ზედამხედველი ამის გამო დაე, ნუ გაბრაზდება“; kaskal-gi-na-du (na-i-du-en) „ღამის გზით არ უნდა გველო!“

ზოგჯერ ხდება ისე, რომ na- პრეფიქსის მეზობელი, მეორე პრეფიქსული პოზიციის na- პრეფიქსის თანხმოდანი m- ორმაგდება და ორივე პრეფიქსი ასე ფიქსირდება გრაფიკულად: nam-mu-/nam-mi-: alan-e nam-mi-gul-e „ამ ქანდაკებას დაე, ნურავინ გაანადგურებს“.

ახალშუმერულის მომდევნო პერიოდის დროინდელ ტექსტებში ba-/bi- პრეფიქსის წინ na- პრეფიქსი nam- ფორმით გვხვდება: nam-ba-ka-ka-ne „დაე, ნუ შევლენ ისინი შიგ“; nam-bi-šub-ba „დაე, ნუ დადებ იქ (რაიმეს)“; mušen-gim gud-u-sa-bi-a nam-bi-ib-dal-en „როგორც ფრინველებს თავიანთი აგებული ბუდიდან ვერ გაეაძევენ“.

ba-ra- გამომხატავს კატეგორიულ უარყოფას ან ასეთივე სურვილს. ფაქტურად გადმოსცემს nu- პრეფიქსის გაძლიერებულ მნიშვნელობას. იხმარება ორივე ასპექტის ზმნებთან და შეიცავს მომავალი დროის გაგებას. ტექსტებში ეს პრეფიქსი შედარებით იშვიათად გვხვდება: da-ri-da-gal-la-še ki-sur-ra “Nin-gir-zu-sa-ke, ba-ra-mu-bal-e pa-g-bez šu-bal ba-ra-ak-e na-ra-a-bez ba-ra-pad-du „ნინგირსუს მუდამ ფართე საზღვარი (უმაღელმა) არასოდეს გაარღვიოს, მისი არხის (მიმართულება) არ შეცვალოს, მისი (სასაზღვრო) სტელა არავითარ შემთხვევაში არ გატეხოს“.

დაბოლოს კიდევ ორ პრეფიქსს განვიხილავთ, რომლებიც ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ზმნური ფორმის იმ პირველ პრეფიქსულ პოზიციაზე, რომელსაც ჩვეულებრივ ზემოთ განხილული კილოს გამომხატველი პრეფიქსები იკავებენ. ამდენად ნაგულისხმევი ორი პრეფიქსიც, ალბათ, კილოს შინაარსის შემცველი უნდა იყოს.

nu-uš- (ზოგჯერ გვხვდება ამგვარადაც: ni-iš- ან ni-is-). დადასტურებულია მხოლოდ გვიანშუმერული ეპოქის შუმერულ ლიტერატურულ ტექსტებში და იქაც იშვიათად; უნდა შეიცავდეს სურვილის შინაარსს. იხმარება ორივე ასპექტის ზმნებთან: a2-ag2-gaz-kur-ra igi bi-du-g-ama nu-uš-ma-ab-bez-en „საიქოს კანონები ნახე? აი, რომ მოგეყოლა მათ შესახებ ჩემთვის!“; liru šu-zu nu-uš-bi-in-tuku BAR-zu ni-iš-mi-ni-gal2 „რომ პქონოდა შენს ხელებს ძალა, აი მაშინ იქნებოდა მათში სიცოცხლის ძალაც“.

i-ri- (გვხვდება ამგვარადაც: i-ri2- ან iri(URU). იკავებს ზმნური ფორმის პირველ პრეფიქსულ პოზიციას. ამიტომაც აერთიანებენ მკვლევარები მას კილოს პრეფიქსების რიგში. მნიშვნელობა დაუდგენელია. ძალზე იშვიათად დასტურდება მხოლოდ გვიანშუმერული ეპოქის ლიტერატურულ ტექსტებში. ჩვეულებრივ წარმოდგენილია პირიან ზმნურ ფორმებში, რომელიც ნაწარმოებია რთული ზმნებისაგან mi2-e „მეგობრულად, ტკბილად საუბარი“ და silim-še2-e „ჯანმრთელობაზე საუბარი“; ni-te-ne2 mi2-zi iri-in-ga-ama-ne „იგი თავისთავად ტკბილად საუბრობს“; mušen-e ni2-be2 silim-e-še2 iri-in-ga-ama-ne „ფრინველი თავისთავად ლაპარაკობს ჯანმრთელობაზე“.

ჩვენი თხრობის ამ განყოფილებაში კილოს მაწარმოებელი აფიქსების დახასიათებისას საერთოდ კილოზე საუბარიც გამოგვივიდა და ამდენად უპირიანი იქნება აქვე განვიხილოთ ბრძანებითი კილოც, თუმცა მას არავითარი ისეთი აფიქსი არ გააჩნია, რომელიც ზმნური ფორმის აფიქსაციის პროცესში ლუბულობდეს რაიმე მონაწილეობას.

§ 22. ბრძანებითი კილო – იმპერატივი

პროგორც საერთოდ ყველა ენაში, ასევე შუმერულშიც, ბრძანებითი კილო გამოხატავს თხოვნას ან ბრძანებას, რომელიც მიემართება ორივე რიცხვის მეორე პირს. იმპერატივის წარმოება ამგვარად ხდება: ზმნური ფორმის ფუძე დადგება პირველ ადგილზე, ხოლო პრეფიქსები გადადიან სუფიქსების პოზიციაზე, სადაც ისინი მათთვის ჩვეული თანამიმდევრობით განლაგდებიან ერთმანეთის მიმართ; საკუთრივ სუფიქსები კი გაქრებიან. ჩვეულებრივი, თხრობითი ზმნური ფორმის აგებულება ასეთია – პოზიციები 1-2-3-4-5-6-R (= ფუძე)-1-2, ბრძანებითი ფორმის სტრუქტურა კი ამგვარი იქნება: R-2-3-4-5-6 (კილოს მაწარმოებელი ანუ პირველი პოზიციის ზემოთ განხილული პრეფიქსები ბრძანებითი ფორმის წარმოქმნაში არ მონაწილეობენ. ამ პრეფიქსებიდან იმპერატივის შინაარსს მე-2 პირისადმი გადმოსცემს მხოლოდ ერთი, კერძოდ, აკრძალვის გამომხატველი na- ფორმანტი. იხ. § 23, 3).

თხრობითი ზმნური ფორმიდან იმპერატივის წარმოების ტიპური მაგალითებია: mu-na-ab-du_{II}, „მან მას ეს უთხრა“ < du_{II}-mu-na-ab „უთხარი მას ეს“; e-gin „ის წაიღო“ < gin-a „წადი“; i-zig-en „ის წამოდგარია“ < zig-a „წამოდექი“; al-gub „ის დგება“ < gub-a „ადექი“.

აქვე წარმოდგენილი მაგალითებიდანაც კარგად ჩანს, რომ შუმერულში, და საერთოდ ყველა ენაში, ერთობ გაერცხლებულია იმპერატივის ფორმა, რომელიც მიიღება ზმნის ძირზე მოქმედების ზოგადი მიმართულების მაწარმოებელი აფიქსების, იმავე ზმნური ფორმის მეორე პრეფიქსული პოზიციის აფიქსების (იხ. ქვემოთ), ადრთვე სიტყვობრივი პრეფიქსებისა და ობიექტური პირის -ი და -ხ ნიშნების გამოთვით: še si-ma-ni „მარცვალნი ჩემთვის იქ დაეარეთ“; gin₃-zu gub-bi₂-ib „გაემაართე იქეთკენ“; gin₃-mu su₃-ha-ze₂-en „დამბანეთ ფეხი“.

მრავლობითი რიცხვის მეორე პირისადმი მიმართულ ბრძანებით ფორმას დაერთვის -en-zen სუფიქსი იმ შემთხვევაში, თუ ზმნური ფორმა ბოლოვდება ხმოვანზე, ხოლო თუ დაბოლოებად თანხმოვანია, მაშინ ბოლოსართად მოდის -zen: ემესალი – mar-ma-an-ze₂-en „მოდიო ჩემთან“ e₂-ta-ab-ze₂-en „გამოიყვანეთ“ ემეგირი – g₂z₂-nam-ma-an-ze₂-en „წადიო!“ < gin-im-ma-en-zen.

იმპერატივის უარყოფითი ფორმები დადასტურებული არაა. მის მაგივრად, ალბათ, იხმარებოდა პირიანი ზმნური ფორმები კილოს პრეფიქსის na-ს დართვით, რომელიც, როგორც ზემოთ ვთქვით, გამოხატავს განზრახვას, თხოვნას, რჩევას იმაზე, რომ არ შესრულდეს ზმნით გამოხატული მოქმედება: a₂-tuku na-an-bad-e-en „დაე, შენ ნუ გააძეევბ ძლიერს!“ kaskal-gi₃na-du „ლამის გზით არ უნდა გეელო!“

§ 23. პრეზენტსი INGA-

დღეისათვის შუმერული ენის გრამატიკაში ერთ-ერთ გადაუჭრელ პრობლემად რჩება ზმნური ფორმის პრეფიქსულ პოზიციებს შორის, შეიძლება ითქვას, მოხეტიალე პრეფიქსის inga-ს შინაარსის, დანიშნულებისა და მით უმეტეს მისი ადგილის გარკვევა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პრეფიქსი სხვადასხვა გრაფიკული ფორმით საკმაოდ ხშირად გვხვდება შუმერული ენის განვითარების ყველა ეტაპის ტექსტებში, მის შესახებ დასმული ბევრი კითხვა ჯერ კიდევ პასუხგაუცემელია. მეკვლევარები საერაოდ მიიჩნევენ, რომ inga- პრეფიქსი შეიძლება ასრულებდეს წინადადებებს შორის შემართებული დამატებითი კავშირის ფუნქციას დაახლოებით ამგვარი მნიშვნელობით: „და აგრეთვე“, და „მასთან ერთად“. თითქოს უფრო ნათელია მისი დანიშნულება იმ შემთხვევაში, როცა წინადადება inga- პრეფიქსიანი ულულებად ზმნური ფორმით დგას თხრობის ან ცალკე ნაწყვეტის დასაწყისში. ამ დროს inga-ს საშუალებით აისახება გაძლიერებული შემაკავშირებელი ვითარება წინადადებებს შორის ასეთი შინაარსისა: „და ესეც“, „და მაშინ“.

როგორც აღენიშნეთ, inga- პრეფიქსს ზმნური ფორმის პრეფიქსულ პოზიციებს შორის გარეკეული ადგილი არ გააჩნია. იგი სხვადასხვა დროს შეიძლება სხვადასხვა პოზიციის სიახლოვეს დაფიქსირდეს.

1) გეხედება პირველ და მეორე პოზიციებს შორის: ni₃-du₁₀-ge ni₃-du₁₀-ge na-an-ga-am₃.mi-in-du₁₁ (na-inga-im-mi-n-du₁₁) „და მაშინ მან სიკეთე, (სწორედ) სიკეთე ჩაიფიქრა“; u₄-bi-a nin-e u₄-da-a-ne₂ sa₂ nam-ga-mu-ni-ib-du₁₁ (na-inga-mu-ni-b-du₁₁) „და აი მაშინ ქალბატონმა თავის ბოლო დღეებს მიაღწია“.

2) პირველი პოზიციის სიცარიელის დროს აღნიშნული პრეფიქსი ადგილს იკავებს მეორე პოზიციის პრეფიქსების წინ: Laga^{xi} bar-nig₂-ni₂-ba-ka-ka gaba-be₂ ša e-ga-ma-us₂ (inga-im-ma-n-us₂) „(უმაღს კაცის) ლაგაშის წინააღმდეგ გამოვიდა მისი (=ლაგაშის) საკუთარი სამფლობელოების (მისაკუთრებისათვის)“; igi-du₈-dingir-ra-na-ka nam-su₂-su₂ in-ga-mu-na-ab-be₂-ne (inga-mu-na-b-e-ene) „მისი ღვთაების დანახვისას ხალხმა მიმართა მას“.

3) ზმნურ ფორმაში ზოგჯერ იგი დაფიქსირებულია ან უშუალოდ ზმნის ფუძის წინ, ანდა სივრცობრივი პრეფიქსების, იგივე მე-3-5 პოზიციების აფიქსების დასაწყისში: lugal-mu za-gim a-ba an-ga-kalag a-ba an-ga-a-da-sa₂ „ჩემი მეუფე, ეინც შენსავეთ ძლიერია, (იგივეა), ეინც შეგედრება შენ?“

პრეფიქსი inga- გვეყვლება სხვადასხვა გრაფიკული ფორმით:

1) ძველი შუმერული ენის ეპოქის დროინდელ ტექსტებში იგი უდლებადი ზმნური ფორმის დასაწყისში წარმოგვიდგება როგორც e-ga-: ša e-ga-ma-us₂ „მან ხელები მიაღო (მას)“; lu₂-Umma^{ku}-ke₄ ša-u₈-ra₂ e-ma-da-du₁₁ Laga^{xi} bar-nig₂-ni₂-ba-ka-ka gaba-be₂ ša e-ga-ma-us₂ „უმაღს კაცმა გაბრაზებით (დაიწყო) მასთან ლაპარაკი, (შემდეგ კი) ლაგაშის საკუთარი სამფლობელოების (მისაბატცებლად) გამოვიდა მის წინააღმდეგ“ (სიტყვ. „მის გულმკერდს ხელები მიაღო“).

2) კილოს პრეფიქსების შემდეგ იგი ღებულობს -ga- ფორმას: gal na-ga-mu-zu „ნამდვილად მან ბევრი რამ გაიფიქრა“; al_{an}-e u₃ ku₃ nu za-gin₃ nu-ga-am₃ „ეს ქანდაკება არაა ევრცხლისგან (დამზადებული), არც ლილაქისა“.

3) ახალშუმერული ეპოქის დროინდელ ტექსტებში ზმნური ფორმის დასაწყისში გეხედება როგორც i₃-ga-: sipa-zi Gu₃-de₂-a gal mu-zu gal i₃-ga-tam₂-mu „კეთილმა მწყემსმა გუდემ ბევრი რამ გაიფიქრა, ბევრიც გააკეთა“.

4) in-ga-, an-ga- დადასტურებულია გვიანშუმერული ეპოქის ტექსტებში: e-ne in-ga-mu-ni-in-laga-tag₄-an „მან უარი მითხრა (შეჯიბრზე)“; gu₂-bi ni₂-bi an-ga-mu₂-a „(კერცეი, (რომელიც) თავისთავად გაიზარდა“.

ამ ფორმით გეხედება იგი არა მარტო უდლებადი ზმნური ფორმის დასაწყისში, არამედ კილოს პრეფიქსების შემდეგაც: a-a-mu „En-lil₂-le mi-zi in-in-ga-am₃-me "ის კიდევ ტბილად ამბობს: „ჩემი მამაა ენლილი“

5) კილოს მაწარმოებელი na- პრეფიქსის შემდეგ inga- წარმოგვიდგება როგორც -mga-: u₄-7 u₄-10-am₃ ba-zal-la-ba lugal-mu i-si-iš-Ki-en-gi-ra-ke₄ sa₂ nam-ga-ni-ib-du₁₁ „მაშინ, იმის შემდეგ, როცა 10-დან 7 დღე გავიდა, ჩემს მეუფეს შუმერის გოდება მიეწია“.

§ 24. მეორე პოზიციის აზითხები ანუ მოქმედების ზოგადი მიმართულების მაწარმოებელი პრეფიქსები

მოქმედების ზოგადი მიმართულების ანუ ორიენტაციის მაჩვენებლის როლში გამოდიან შემდეგი პრეფიქსები mu-, i/-e-, ba-, bi-, im-ma-, -im-mi-, al-. რომლებიც მეორე პრეფიქსულ პოზიციაზე თავსდებიან. საერთოდ ამ პოზიციის პრეფიქსები ზმნის ყველა უდლებადი ფორმისთვისაა დამახასიათებელი, რის გამოც მათ „ზმნის უდ-

ლებადი ფორმის პრეფიქსებსაც“ ეძახიან. იმ შემთხვევაში, როცა პირველი პოზიცია თავისუფალია, მაშინ ზმნური ფორმა სწორედ ამ პრეფიქსებით იქნება დაწყებული.

თავიანთი კონკრეტული დანიშნულებით აღნიშნული პრეფიქსები ორ ჯგუფად იყოფიან. პრეფიქსი *mu-*, *im-ma-* და *im-mi-* გამოხატავენ მოქმედების მიმართულებას მოლაპარაკისაკენ – აქეთ, ხოლო პრეფიქსები *ba-* და *bi-* – მოლაპარაკისაგან იქით. პრეფიქსებს შორის ფუნქციურ დაპირისპირებას ადგილი აქვს თვითონ ჯგუფებს შიგნითაც – *mu-* გამოხატავს არა მარტო სიერცობრივი სიახლოვის გაგებას, არამედ ხაზს უსვამს ემოციურ მომენტსაც, კერძოდ იმას, თუ რამდენად ახლოს მიმდინარეობს მოქმედება მოლაპარაკესთან, რამდენად ჩართულია იგი ზმნით გამოხატულ მოქმედებაში, რამდენად იჩენს იგი დაინტერესებას მოვლენისადმი და მისთ. ამ მხრივ პრეფიქსები *im-ma-* და *im-mi-* უფრო მოკრძალებული ფუნქციის შემსრულებელნი არიან – ისინი მოლაპარაკისაკენ მიმართული მოქმედების მხოლოდ დისტანციურობაზე მიუთითებენ.

სიერცეში მოქმედების მიმართულების ხასიათის გარკვევის საკითხშიც უპირისპირდებათ ზემოთ ჩამოთვლილი პრეფიქსები ერთმანეთს – ამ მხრივ *im-ma-* განსხვავდება *im-mi-*საგან, ხოლო *ba-* კი – *bi-*საგან.

აღნიშნული ორი ჯგუფისაგან რამდენადმე ცალკე დგანან *i-* და *ai-* პრეფიქსები. ისინი უფრო ნეიტრალური შინაარსის მქონე ფორმანტების ნიშნებს ამჟღავნებენ. დაწერილებით ამ გარემოებებზე თითოეული მათგანის შესახებ საუბრისას შეეჩერდებით.

1) პრეფიქსი *mu-*. როგორც აღნიშნული იყო, ამ პრეფიქსის მთავარი ფუნქცია არის მიუთითოს მოქმედების მიმართულებაზე მოლაპარაკისაკენ. თავისი ფუნქციის შესრულებისას იგი არ ირჩევს ერთ რომელიმე დროს – თავისუფლად შედის კონტაქტში ნებისმიერი დროის ზმნასთან. გარდა ამისა, იგი ერთობ პროდუქტიულობდა როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებთანაც: *“Nin-gir-zu ur-sag-En-iliz-laz mu-še mu-sa „ნინგირსუმ, ენლილის გმირმა სახელით მომიწოდა (= გამოიხმო)“; ensi-z-Ez-ninnu-duz-ra ni3-gal-gal-e šu mu-na-ab-il2 „ენინუს ამწმენებელ მმართველს ყველა დიდი ძალა დაეხმარა“; 4ig-alima-ke4 giriz mu-na-ga2-ga2 „იგალიმა მას გზას განუშლადებს“; še-mu ha-mu-lum2 „ჩემი (კუთვნილი) მარცვალი მან დაე, მომიტანოს!“; 5gi2r-zal-mu-ne za3-mu mu-us2 „ჩემი დიდი ხმალი ჩემს გვერდით ძევს“.*

mu- პრეფიქსიანი ზმნური ფორმა ზოგჯერ გამოყენებულია ისეთი ვითარების ასახვაგადაც, როცა მოქმედება მიმდინარეობს მოლაპარაკისაგან დაშორებით. ამაზე მეტყველებს სათანადო წინადადებაში მოქმედების ადგილზე მიმანიშნებელი ირიბი ობიექტის არსებობა. როგორც ჩანს, ამგვარ შემთხვევებშიაც *mu-* პრეფიქსი მიგვიითხებს მოქმედების მიმართულებაზე საუბრის სუბიექტისაკენ: *hu3r-sag-ki-maš-ka urudu mu-ni-bal „ქიმაშის მთებში სპილენძი ამოთხარა“ (= თავისთვის); urudu-bi gi-usub-ba mu-ni-bal-ai „იგი სპილენძი მან კალათებში ჩატვირთა“ (= თავისთვის).*

ზემოთ ნათქვამი იყო იმის შესახებაც, რომ *mu-* პრეფიქსი თავისი ძირითადი ფუნქციის შესრულებასთან ერთად მიუთითებს მოქმედებისადმი მოლაპარაკის და მოკიდებულების ემოციურ მომენტებსაც. უეჭველია, ამ გარემოებაზეა გამაზვილებული ყურადღება *mu-* პრეფიქსიანი ზმნური ფორმის შემცველ შემდეგ წინადადებაში: *6eren-bi ig-gal-še3 mu-dim2 „ეს კედარი მან დიდ კარებად დაამუშავა“.* აქ *mu-* პრეფიქსი მიუთითებს მოქმედებისადმი სუბიექტის დამოკიდებულებაზე, კერძოდ იმაზე, რომ სუბიექტმა კედრის მიმართ სწორედ ამგვარი მოქმედება ჩაიდინა. ზმნით „დამუშავება“ (*dim2*) ყურადღება რომ მიმართული ყოფილიყო პირდაპირი ობიექტისაკენ ანუ იმისაკენ, რაც იქნა დამზადებული, მაშინ წარმოდგენილ ზმნურ ფორმაში გამოყენებულ იქნებოდა სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატული პირდაპირი ობიექტის, მოცემულ შემთხვევაში „კარების“ შინაარსის გამოჩენილი ნიშანი *b* (გრავიკული ფორმით *ba-*), როგორც ეს სხვა შემთხვევაში იმავე

შენასთან გვაქვს კიდევ კანონზომიერად დადასტურებული: pa-bi ¹⁴E-KID-ma-ni-šez ba-ab-dim₂-e „ეს ტოტები თავის „ექილად“ დაამზადა“.

პრეფიქსი ma- გამოხატავს აგრეთვე მოლაპარაკის ემოციურ დამოკიდებულებას პირდაპირი ობიექტისადმიც: ¹⁵Nin-gir₂-su-ra Gir₂-su¹⁶ ki-be₂ mu-na-gi₄ bad₃ su-ku₃-ga mu-na-du₃ „წინგირსუს გირსუ აღუდგინა, წმინდა ქალაქის კედელი ააშენა“; nam-ti₃ lu₂gal-ni En-an-na-tum₂ ma-šez a mu-na-šez₂-ra „თავისი ბატონის ენანათუმის სიცოცხლისათვის მან (ღუთაებას) შესწირა (ეს ნივთი)“; eš₃-E₂-ni₁₀nu-na du₃-ba za-ra ma-ra-an-du₁₁ „სამლოცველო ენინუს მშენებლობის შესახებ შენ გითხრა მან“.

მთელ რიგ შემთხვევებში ma- პრეფიქსი სხვადასხვა გახმოვანებით წარმოვადგება მის მეზობლად მდგარი პრეფიქსების გახმოვანებათა გავლენით: ma-ra-la-e₃-a „მზე შენთვის ამოვიდა (პორიზონტზე)“; ur-sag ma-a-du₁₁ „გმირო, შენ მე მოთხარი“; Kalam-ma igi mi-ni-ib₂-gal „თავისი მზერა შუმერის ქვეყნისაკენ მიმართა“; dumu-mi₂-bi i₃-bil-la-ba mi-ni-ku₄ „მისი ქალიშვილი მის მემკვიდრეობაში შევიყვანე“ (= „მემკვიდრედ დაემატა“).

-e- ნაცვალსახელითი ელემენტის შემცველი სიერცობრივი პრეფიქსის წინ ma- პრეფიქსი წარმოვადგება ma- ან me-ს სახით: za-ra ma-ra-an-du₁₁ (mu-era-n-du₁₁) „მან შენ გითხრა“; igi me-ši-kar₂-kar₂ (mu-eši-kar₂-kar₂) „ის გიმერს შენ“; nu-me-da-sa₂ (nu-me-cda-sa₂) „ის ვერ შეგედრება შენ“. ამათ გვევრდით დამოწმებულია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მსგავს პოზიციაში ma- პრეფიქსი ინარჩუნებს თავის ჩვეულ გახმოვანებას: e₂-zu ga-mu-ra-du₃ (ga-mu-era-du₃) „შენი ტაძარი აგიშენო შენ“; lu₂ nu-mu-e-da-du₃ „არავინ გამოგყვება შენ“.

ma- ფორმით წარმოდგენილი ma- პრეფიქსი უნდა გავარჩიოთ im-ma- პრეფიქსისაგან, რომელიც ასევე ma- ფორმით გვევლინება კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსების შემდეგ. ასეთ შემთხვევაში გარჩევის კრიტერიუმი არის მხოლოდ კონტექსტის შინაარსი: gir₂-bi ha-ma-ga₂-ga₂ (he-mu-a-ga₂-ga₂) „ამისი გზა დაე, მან მიჩვენოს“; šu nu-ma-gid₂-de₃-ne (šu nu-im-ma-gid₂-ene) „ისინი (წყალს) არ იღებენ“.

2) პრეფიქსი i- მას გააჩნია ორი ვარიანტი - e- და a-. ვარიანტი e- გვხვდება მხოლოდ ძველი და გვიანშუმერული ეპოქის ტექსტებში: E₂-an-na-tum₂-ra a₂ e-na-a₂ „მან ეანათუმს ურჩია“; e-ra-an-gi₄ „მან დაგიბრუნა შენ (იგი)“.

რაც შეეხება a- ვარიანტს, იგი დასტურდება ყველა ეპოქაში, თუმცა არც თუ ისე ხშირად. ზოგიერთი მკვლევარი მას თელის არა i- პრეფიქსის გრაფიკულ ვარიანტად, არამედ დამოუკიდებელ ფორმანტად. ჩვენ აქ არ შეუდგებით ამის თაობაზე გამოთქმული მოსაზრებების ანალიზს და დაეკმაყოფილებით მხოლოდ a- პრეფიქსისაღნიშნულ ფორმის შემცველი რამდენიმე მაგალითის მოყვანით: e₂-mu E₂-ni₁₀nu e₂-en kur-ra ab-di₁i (a-b-di₁i) „ჩემი ტაძარი ენინუ გვირგვინა, (სიდიადით) მთებს რომ აღემატება“; ab-dim₂-en „მე ეაკეთებ“; ab-dum₂ „ის დამკვიდრებულია“; an-da-ti (a-n-da-ti) „ის მის სიახლოესაა“ და სხვა.

i- პრეფიქსი წარმომდგარი უნდა იყოს ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან -e „ეს, ეგ“. დროის მიმართ იგი ინდიფერენტულია - თავისუფლად იხმარება ყველა დროის გარდამავალ თუ გარდაუვალ ზნებთან: ¹⁷Ga₂-tum₃-du₁₀ i₃-tud-e „გათუმდე, შენ დამბადე მე“; Gu₃-de₂-a a-šez₂ i₃-de₂ „გუდეამ ცივი წყალს დაღვარა“; Gu₃-de₂-a i₃-zi₂ „გუდეა წამოდგა“; maš₂-a šu i₃-gid₂ maš₂-a-ne₂ i₃-šag „მან სამსხვერპლო ცხოველი დაათავალიერა, მისი მსხვერპლი მან მოიწონა“; ur-sag-sag₃-ga i₃-me-š₂-ke₄-eš₂ „ისინი მკვლარი გამრები არიან“.

თავისი დანიშნულებით i- პრეფიქსი ნეიტრალური ხასიათისაა. იგი გამოხატავს მოლაპარაკის ნეიტრალურ დამოკიდებულებას როგორც ზმნით გამოხატული მოქმედების, ასევე ობიექტისადმი. i- პრეფიქსის ამგვარი ფუნქციური შინაარსის ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს არა ერთი მაგალითი, რომელიც დაფიქსირებულია უმეტესად იურიდიული შინაარსის დოკუმენტებში და ლიტერატურული ხასი-

ათის ტექსტებშიც: tukumbi su₂ su₂-a₃ kirir₆ gi³ xub-bu-de₃ kislah³ in-na-an-sum „უკეთუ კაცმა კაცს ბალის გასაშენებლად ყამირი მისცა“; mu-bi-³xe₃ Ur-³lg-alim-ra igi-ni in-³xi-gar³ „ამის გამო ურიგალიმს (საჩივრით) მიმართა“; tukumbi su₂-a₃ kirir₆-su₂-ka i₃-in-ed₂ nam-im-zuh-³xe₃ ba-dab₃ 10 gin₂ su₃-babb³ar i₃-lal-e „უკეთუ კაცი მეორე კაცის ბაღში შეყა (და) ქურდობისათვის დაიჭერენ, (მაშინ) მან 10 სიკლი ვერცხლი უნდა მიუწონოს (ბალის პატრონს)“; mi₂-a₃-bi-ta-ke₄-ne nitah³-2-ta i₃-tuku-am₆ „უწინდელ ქალებს ორ-ორი ქმარი ჰყავდათ“; ³Nin-gi³-zi-da dingir Gu₃-de₂-a ensi₂-Laga³ su₂ E₂-an-na in-du₃-a-kam „ნინგიზიდა არის ღვთაება ლაგაშის მმართველ გუდასი, რომელმაც (ტაძარი) ენინუ ააგო“; uku₂ ha-ba-u³g nam-ba-da-ti₃-i ninda i₃-pad₃ mu³n nu-pad₃ ninda nu-pad₃ gazi i₃-pad₃ zu³n nu-pad₃ u³z i₃-pad₃ gazi nu-pad₃ „თუ ღარიბი (კაცი) მოკვდება, დაე, ნულარ გააცოცხლებენ მას. (მან სიცოცხლეში) პური იშოვა, მარილი ვერ ოშოვა; მარილი იშოვა, პური ვერ იშოვა; მდოგვი იშოვა, ხორცი ვერ იშოვა; ხორცი იშოვა, მდოგვი კერ იშოვა“.

i- პრეფიქსი ზოგიერთ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის, კერძოდ, შემდეგს: იგი ხშირად გაერთიანებულია მის მომდევნო პოზიციაზე გახმოვანების გარეშე მდგარ m-, n- და b- პრეფიქსებთან: su₂ E₂-ninu³-ta im-ta-ab-³xe₂-a „(თუ) ვინმე ენინუდან გამოიტანს“; ensi₂ su₂ E₂-ninu³ in-du₃-a „მმართველი, (რომელმაც) ენინუ ააშენა“ (სიტყვ. „ენინუს ამშენებელი მმართველი“); alan Gu₃-de₂-a su₂ ib₂-zi-³re-a „(თუ) ვინმე გუდასს ქანდაკებას გაანადგურებს“.

პირველ პოზიციაზე მდგარი ხმოვანზე დამთავრებული პრეფიქსების შემდეგ i- პრეფიქსი ჩვეულებრივ სუსტდება და მთლიანად ქრება კიდევ ანდა შეერწყმის მის წინამდებელ ხმოვანს: ga-ra-ab-du₁₁ (ga-i-³era-b-du₁₁) „ნება მომეცი, გითხრა!“

ზოგჯერ n- და b-ს წინ იგი გარდაიქმნება a ხმოვნად: an-da-ti „ის მასთან იმყოფება“; ab-du₂ „ის ცხოვრობს“.

ახალშემერულის შემდგომიდან ტექსტებში i- პრეფიქსი ზოგჯერ მოგვევლინება როგორც u, განსაკუთრებით m-ის წინ: am-ta-³xe-na-zu-³xe „როცა შენ იქედან გამოხედალ“.

საგანგებოდ უნდა შეეხებოდ i- პრეფიქსთან დაკავშირებულ ზემოთ მითითებულ ერთ ფონეტიკურ ცვლილებას, სადაც აღნიშნული პრეფიქსი შერწყმულადაა წარმოდგენილი n და b (ზოგჯერ კი b-ს ფონემურ ვარიანტთან m) თანხმოვნებთან. მსგავსი შემთხვევების დროს ორ ვარიანტულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე: პირველი, შერწყმა ხდება მე-3 პოზიციების აფიქსების, იმავე სიერცობრივი პრეფიქსების წინ და მეორე, შერწყმული წყვილი წარმოდგენილია უშუალოდ ზმნის ფუძის წინ. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ მე-3 პოზიციები თავისი უფალია.

პირველი ვარიანტის დროს ასეთ ზმნურ ფორმებში – in-na-an-sum (in-a-n-sum) „მან მას მისცა“ და ib-ta-an-ku₃ (ib-ta-n-ku₃) „მან მოჭრა (რქა ხარს)“ n და b წარმოდგენს ნაცვალსახელით ელემენტებს, რომლებიც შედიან სიერცობრივი პრეფიქსების შემადგენლობაში (ამასე დაწერილებით იხ. § 25). ამდენად აქ მოყვანილი ზმნური ფორმები ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: i-na-n-sum და i-bta-n-ku₃.

მეორე ვარიანტთან გვაქვს საქმე მაშინ, როცა აღნიშნული შერწყმა ხდება უშუალოდ ზმნის ფუძის წინ ამგვარი მოდელით: in-R და ib-R ან ib-R-e.

in-R. ამ მოდელში -n- წარმოდგენს მოქმედების გამოხატველ სრული ასპექტის უდლებად ზმნურ ფორმაში სოც. აქტ. კლასის სახელით გამოხატული მოქმედების სუბიექტის მხრ. მე-3 პირის მანერებელს: in-du₃-a (i-n-du₃-a) „ამშენებელი; ის, ვინც ააშენა“.

ვითარების გამოხატველ უდლებად ზმნურ ფორმაში კი -n- გვევლინება ადგილობრივი სიერცობრივი პრეფიქსის -ni-ს გრაფიკულ ვარიანტად: 1 e₂ sar aru-bar-ah³u³la-tur-ra-ka an-gal₂ (a-ni-gal₂) „1 სარი (ფართობის მქონე) სახლი დაბაში მდებარეობს ქალაქის მცირე ჭიშკართან“.

ib-R. ამ მოდელში მოქმედების გამოხატველ უღლებად ზმნურ ფორმებში **-b** წარმოადგენს : ა) სრული ასპექტის ზმნურ ფორმებში არსებულ სოც. პას. კლასის სახელით გამოხატული მოქმედების სუბიექტის მხ. რ. მე-3 პირის მანერებელს ანდა კრებითი რიცხვის მე-3 პირის ნიშანს: *su-inim-ma-bi-me nam-erem-bi ibz-kaz* (1-b-kaz) „მე (საქმესთან დაკავშირებით) მოქმედებმა დაიფიცეს“. ბ) უსრული ასპექტის ზმნური ფორმის შემთხვევაში (მოდელი **ib-R-e**) იგი გვევლინება სოც. პას. კლასის სახელით გამოხატული პირდაპირი ობიექტის მხ. რ. მე-3 პირის მანერებლად: *su ibz-zi-ri-a* (1-b-zi-ir-e-a) „ის, ვინც მის (ქანდაკებას) გაანადგურებს“.

კითარების გამოხატველ უღლებად ზმნურ ფორმებში (მოდელი **ib-R**) დაფიქსირებული შერწყმული მორფემა **ib** შეიძლება წარმოივლინოს როგორც მოქმედების ზოგადი მიმართულების ანუ უღლებადი ფორმის პრეფიქსის **i-სა** და **bi-** პრეფიქსის გრაფიკული ვარიანტის **ib-ის** ნაერთი – **i + ib > ib**. მაგალითად: **Nin-giz-zi-da eger-bez* (*eger-bi-e*) *ibz-usz* (*i-bi-usz*) „ნინგიშიდა მასთან ღვას“ (სიტყვ. „იმის უკან ღვას“).

3) პრეფიქსი **ba-**. საკმაოდ ხშირად გვხვდება ზმნის უღლებად ფორმებში. მის შემადგენლობაში შედის ნაცვალსახელითი ელემენტი **-b** (მე-3 პ. მხ. რ. სოც. პას.) და ადვილობითი ბრუნვის ნიშანი **-a**. იხმარება ყველა დროის ზმნურ ფორმებში. ფუნქციურად იგი ორ მთავარ დანიშნულებას ასრულებს: პირველი, პრეფიქსი **ba-** გვიჩვენებს, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება მიმართულია მოლაპარაკისაგან იქით ან იგი ხდება სუბიექტისაგან შორს და მეორე, აღნიშნული პრეფიქსი გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატულ ირიბი ობიექტისაკენ.

პირველი ფუნქციის შესრულებით **ba-** პრეფიქსი მკვეთრად უპირისპირდება **mu-** პრეფიქსს: თუ **mu-** პრეფიქსი გვიჩვენებს მოქმედების მიმართულებას სუბიექტისაკენ, ე.ი. აქეთ, **ba-** პრეფიქსი საპირისპირო მომენტს უსვამს ხაზს. ამ ორი პრეფიქსის აღნიშნული ფუნქციები ნათლადაა გამოხატული შემდეგ წინადადებაში. სადაც ერთმანეთს ენაცვლება **mu-** და **ba-** პრეფიქსიანი ზმნური ფორმები: *1 ma-na kaz-lax-ba igi-nu-duz kamz-kamz-dez Ur-ez-musz dam-gar-amaz-kez ba-tumz kaz-bi-ta 1 igi-nu-daz kaz-14-gin-kam mu-tumz* „ერთი მინა სუფთა ვერცხლი მუშაკის საყიდლად წაიღო ქალთა სახლის ვაჭარმა ურემუშმა. ამ (თანხის ანგარიშში) მან მოიყვანა 14 სიკლად (ნაყიდი) ერთი მუშაკი“.

ba- პრეფიქსით ხაზგასმული მოქმედების აქედან იქით მიმართულება, უკურო ზუსტად, მოლაპარაკისაგან შორს მისი განხორციელება კარგად დასტურდება ქველთა ეპოქის შემერუღენოვანი ტექსტების მონაცემებით: *šub-lugal-keš sag-gan-za-na-ka pu-ni i3-duš igi-nu-duš ba-dabš* „შუბლუგალმა მინდერის თავში ჭა ამოთხარა (სიტყვ. „გააკეთა“), (სამუშაოს შესასრულებლად) მუშაკი აიყვანა“; *dam-dumu-Ku-li dumu-Ba-ba-mu-keš-ne ba-an-da-zahš-zahš-eš* „ქულის ცოლი (და) შეილი ბაბამუს შეილებისაგან გაიქცენ“; *lugal-mu dumu-ni-ir ba-an-na-sum* „ჩემმა ბატონმა თავის შეილს მისცა“.

როგორც აღენიშნეთ, **ba-** პრეფიქსის მეორე ფუნქციას წარმოადგენს მოქმედების მიმართულების ჩვენება ირიბი ობიექტისაკენ, რომელიც სუბიექტისაგან შორს იმყოფება. ტექსტების მონაცემებით ყოველთვის არ ხერხდება მოლაპარაკისაგან ირიბი ობიექტის დაშორების ხარისხის დადგენა: *iu ez-ba ba-ni-kaš* „თუე თავის სახლში შევიდა“; *maš-e ki-gar-ra-bi-šeš kur-šeš ba-ab-sum-mu-deš* „მას უნდა, (რომ) სანაცვლოდ მე გამაგზავნოს (სიტყვ. „მიმცეს“) საიქიოს“; **Nin-girz-su-keš ešz-Numun-i-a šaz-gc ba-ni-padš* „ნინგირსუმ ნუმუნიას სალოცავეში გულისთ გამოარჩია იგი“.

როცა წინადადებაში ორი ირიბი ობიექტია, რომელთაგან ერთი გამოხატულია სოც. აქტ. კლასის სახელით, ხოლო მეორე – სოც. პას. კლასის სახელით, მაშინ **ba-** პრეფიქსი მოქმედების მიმართულებისათვის იმ ირიბ ობიექტს ირჩევს, რომელიც სოც. პას. კლასის სახელითაა წარმოდგენილი: **lanna a-a-ni-En-ki-ru ez-ba-šin-kaš*

„ინანა თავის მამასთან ენქისთან ტაძარში შევიდა“. ma_3-e $^{4}Utu-ra an-še_3$ $š_u-ni$ $ba-an-na-ziz_3$ „მე უთეს ცისკენ ხელები აღეუყარი“.

ბა- პრეფიქსი თავისი მეორე ფუნქციის ასრულების დროსაც უპირისპირდება მუ-პრეფიქსს. ოუ მუ- გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას სოციალურად აქტიური კლასის სახელით გამოხატული ირიბი ობიექტისაკენ, ბა- პრეფიქსი, როგორც უკვე ვიცით, მსგავს შემთხვევებში თითქმის ყოველთვის სოციალურად პასიური კლასის სახელით წარმოდგენილ ირიბ ობიექტზე იღებს ორიენტაციას: $^{4}En-lil_2-e$ $en-^{4}Nin-gir_2-su-še_3$ $igi-zid$ $mu-š_i-bar$ „ენლილმა მეუფე ნინგირსუს მოწყალედ შეხედა“; შეადარეთ: $KA-AL-bi-še_3$ $igi-zid$ $ba-si-bar$ „დაღს მან ყურადგებით შეხედა“. $ku_3-^{4}Ga_2-tum_3-du_10-ra$ $mu-na-gin$ „წმინდა გათუმდუსთან მივიდა იგი“; შეადარეთ: $ensiz_2-ke_4$ $e_2-^{4}Ga_2-tum_3-du_10-še_3$ $ki-na_2-a-ne_2$ $ba-gin$ „მმართველი გათუმდუს ტაძრისაკენ, მისი (= გათუმდუს) მოსასიყვრელი ადგილისაკენ წავიდა“.

ტექსტებში რამდენიმე იმგვარი შემთხვევააა დადასტურებული, როცა ბა- პრეფიქსიანი ზმნური ფორმით გამოხატული მოქმედება მიმართულია ისეთი ირიბი ობიექტისაკენ, რომელიც სოციალურად აქტიური კლასის სახელითაა წარმოდგენილი. ეს უკვე იმას ნიშნავს, რომ ირიბი ობიექტის კლასის გარჩევაში ბა- პრეფიქსი მუ- პრეფიქსს ყოველთვის ვერ უპირისპირდება: $siskur-ra_2-zu-ni$ $G_3_3-de_2-a-a_š_3$ $en-^{4}Nin-gir_2-su-ke_4$ $š_u$ $ba-š_i-ti$ „ლოცვა (და) ღალადისი გუდესაგან მეუფე ნინგირსუმ მიიღო“; $ki-nin_0-^{4}Gešlin-an-na-še_3$ $zi-mu$ $ga-ba-an-š_i-in-tum_2$ ($ga-ba-nš_i-ni-tum_2$) „მე მინდოდა ჩემი სიცოცხლე გეშთინანას დისთვის მიმეტანა“; gal_3-la_2 mu $ga-ba-da-kar$ „მე მინდოდა ჩემი „გალა“ (დემონებისგან) გაგვეუფლებინა“.

ფონეტიკურ ცვლილებას ბა- პრეფიქსი თითქმის არ განიცდის. მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაა დადასტურებული, როცა წინამავალი a და u ხმოვნების გაყვანით აღნიშნული პრეფიქსი $ab-$ და $ub-$ გრაფიკული ნაირსახეობებით წარმოგვიდგება: $ba-ra-ab-gi_4-gi_4-de_3$ ($bara-ba-gi_4-gi_4-ed-e$) „ის არაერთარ შემთხვევაში არ დაუბრუნდება (ამ საქმეს)“; $ku_3-^{4}Inanna-ke_4$ $e_2-Eridu^{11}$ „გა-še_3 $danna$ $nu-ub-te-e-a-a_š$ ($nu-ba-te-a-še_3$) „წმინდა ინანა ერიდუს ტაძარს ჯერ კიდევ არ მიახლოებია (ერთი) დანას (=სიგრძის ერთეულია) მანძილზე“.

4) პრეფიქსი $bi-$ წინამავალ ბა- პრეფიქსთან შედარებით უფრო იშვიათად გვხვდება ზმნის უღლებად ფორმებში. მის შემადგენლობაში შედის ნაცეალსახეულითი ელემენტი $-b-$ (მე-3 პ. მხ. რ. სოც. პას.) და ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი $e > i$. იხმარება ყველა დროის ზმნურ ფორმებში.

პრეფიქსი $bi-$ გამოხატავს ზმნურ ფორმაში წარმოდგენილ სოციალურად პასიური კლასის არსებით სახელს, რომელიც შეიძლება იდგას ადგილობით, ადგილობით-მიმართულებით ან მიმართულებით ბრუნვაში. მოვიყვანთ აღნიშნულის მაილუსტრირებელ რამდენიმე მაგალითს: $mu-sar-ra-ba$ $š_u$ $bi_2-i_2-u_3-a_3$ „ვინც ამ წარწერას წაშლი“; აქ $bi-$ პრეფიქსი მიუთითებს არსებით სახელზე $mu-sar-a$, რომელიც დგას ადგილობით ბრუნვაში – $mu-sar-ra-ba < mu-sar-a-bi-a$. ამ წინადადებაში $kar-Siraran-na-ke_4$ ($kar-Siraran-ak-e$) ma_2 bi_2-u_2 „სირარანის ნაემისადგომს ნავი მიაყენა“ $bi-$ პრეფიქსი შეესაბამება ადგილობით-მიმართულებით ბრუნვაში მდგარ არსებით სახელს – $kar-Siraran-ak-e$. ხოლო წინადადებაში $hur-sag-Zubi-še_3$ $he-bi_2.in-ed_3-de_3$ „ზუბის მთაზე დაე, იგი ავიდეს“ $bi-$ პრეფიქსი გამოხატავს მიმართულებით ბრუნვაში მდგარ არსებით სახელს – $hur-sag-Zubi-še_3$.

$bi-$ პრეფიქსი ზემოთ განხილული ბა- პრეფიქსის მსგავსი ფუნქციების მატარებელია – იგი მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ მოქმედება მიმდინარეობს მოლაპარაკისაგან გარკვეულ მანძილზე, რომელიც სხვა ადგილზე, იქ, სადაც არ იმყოფება სუბიექტი. გარდა ამისა $bi-$ გვიჩვენებს მოქმედების მიმართულებას სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატული ირიბი ობიექტისაკენ.

როგორც ეხედავთ, ფუნქციური განსხვავება *ba-* და *bi-* პრეფიქსებს შორის არ არსებობს, მაგრამ გარკვეული დაპირისპირება მათ შორის მაინც შეიმჩნევა, კერძოდ: თუ *ba-* პრეფიქსის სმარების შემთხვევაში არ ხერხდება სუბიექტისაგან ზმნით გამოხატული მოქმედების დაშორების ხარისხი, *bi-* პრეფიქსი ამ მხრივ რამდენადმე უფრო კონკრეტულია – ბევრ შემთხვევაში იგი გარკვეულწილად ზუსტად მიუთითებს მოქმედების ლოკალიზაციის ადგილს, რომ ეს ადგილი კარგა მანძილითაა დაშორებული სუბიექტისაგან: *en-Aralta^{ki}-ke4* გიგ-ე იგი *bi2-in-du4* „არათას მფლობელმა ხორბალს დახედა“; *en-Kul-abaa^{ki}-a-ke4* im-e ზუ *bi-in-ra* inim-dub-gim *bi2-in-gub* „ქუდაბას მფლობელი თიხას შეეხო (და) სიტყვა (დაწერილი) თიხის ფორფიტის მსგავსად დასვა ზედ“; *An-ta-sur-ra ma4-kam* ki-sur-ra-mu *bi2-du4* „ანთასურა ჩემია, (იგი) ჩემი სასაღვრო მიწაა“ – თქვა“; *tir-Ambar^{ki}-ka* na *bi2-ri* „ამბარის (დასახლების) ტყეში მან (ხეები) მოჭრა“; *gissu-zu* mah-am3 *Kalam-ma* *bi2-lal* „შენი დამცველი ჩრდილი უდიდესია, იგი (შენ შემერის) ქვეყანას გადააფარე“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, *bi-* პრეფიქსის ერთ-ერთი მთავარი ფუნქციაა გეიგენოს სუბიექტისაგან გარკვეული მანძილით მოშორებული სოც. პას. კლასის და თანაც უსულო საგნით გამოხატული ირიბი ობიექტისაქნ მოქმედების მიმართულება: *na-ra2-a-bi* *ki-be2* *bi2-gi4* „ეს სტელა მან აღადგინა“ (სიტყვ. „თავის ადგილას დაბარუნა“); *lu2* *ni3-du4-e* *pa* *bi2-ed2-a* „ის, (ვინც) აუცილებელი რამ მშვენივრად გააკეთა“.

თუმცა ისეთი შემთხვევებიცაა დამოწმებული, როცა *bi-* პრეფიქსი მიემართება არა სოციალურად პასიური, არამედ სოციალურად აქტიური კლასის არსებით სახელს: *lu2* *du4-mu-ni* 2-am3 იგი *bi2-du4-am3* „კაცი, რომელსაც ორი შეილი ჰყავს, ნახე შენ?“

ფონეტიკური ცვალებადობის მხრივაც *bi-* პრეფიქსი ისევე *ba-* პრეფიქსს ემსგავსება – იგი არ გამოირჩევა ნაირნაირი გრაფიკული ვარიანტებით. აქედან მხოლოდ ორია დადასტურებული და ისიც შემდეგი გარემოების გამო: საჩქე ისაა, რომ ეოთარების გამომხატველ ზმნურ ფორმაში *bi-* პრეფიქსსა და ზმნის ფუძეს შორის რაიმე მაჩვენებლის არსებობა გამორიცხულია. ასეთ შემთხვევაში სუბიექტის მაჩვენებელი მოდის ზმნური ფორმის ბოლო მეორე პოზიციაზე, ხოლო სიერცობრივი პრეფიქსების, იგივე მე-3 პოზიციების აფიქსების შერწყმა *bi-*-სთან არ დასტურდება, ამის გამო პრეფიქსი *bi-* აქ იღებს ასეთ ფორმას – ხმოვანი + *b*, მაგალითად: *e2-lu2-gu-la-ke4* *e2-3ub-lugal-ka* *ab-us-sa* „თუკი დიდი კაცის სახლი ღარიბი კაცის (სიტყვ. „შებლუგალის“) სახლის მეზობლად (აღმოჩნდება)“; **Nin-gi3-zi-da eger-be2* *ib2-us2* „ნინგინზიდა მის უკან მიუყვება“.

5) პრეფიქსი *im-ma-*. გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას მოლაპარაკისაკენ. ამასთან ერთად იგი გეიგენებს მოქმედების კონკრეტულ განვითარებასაც სოციალურად პასიური კლასის ირიბი ობიექტისაქნ, რომელიც არის მოლაპარაკის ახლოს. ამ მხრივ აღნიშნული პრეფიქსი ფუნქციურად უპირისპირდება *ba-* და *bi-* პრეფიქსებს.

პირველ ფუნქციას, რომ გამოხატოს მოქმედების მიმართულება აქეთკენ, *im-ma-* პრეფიქსი გარკვევით ავლენს ყველა სახისა და ეპოქის წერილობით დოკუმენტებში. მისი გამოყენების უმეტეს შემთხვევებში მითითებულია მოქმედების განვითარების ლოკალური გარემოც, საიდანაც ეს მოქმედება მომდინარეობს სუბიექტისაქნ: *Ma4-gan* *Me-lu3-ha* *kur-bi-ta* *im-ma-ta-ed3-de3* „მაგანისა (და) მელუხას (მცხოვრებნი) თავიანთი მთებიდან ჩამოვლენ“; *su-u* *3* *3* *Su-gim* *ki-3a-ra* (*ki-3ar2-ta*) *im-ma-ta-ed2* „ქალაქის (თავზე ტაძარი აღიმართა ისე, როგორც) უთუ ამოვიდა პორიზონტიდან“.

ზოგჯერ არაა მითითებული არა მარტო ის ადგილი, საითკენაც მიმართულია მოქმედება და არც ის, საიდანაც ხდება მოქმედების განვითარება, მაგრამ კონტექსტის შინაარსის გათვალისწინებით მაინც შეიძლება იმის გარკვევა, რომ *im-ma-* პრეფიქსის გამოყენების შემთხვევაში მოქმედება მიემართება მოლაპარაკისაკენ, სუ-

ბიექტისაქენ: mu-gibil an-na im-ma-gin „ახალი წელი ცაში შემოვიდა“; ⁴A-nun-na u₆-di-de₃ im-ma-sa₆-sa₆-ge-č₃ „ანუა ღვთაებები აღფრთოვანების (გამოსახატავად) მოვიდნენ“.

im-ma- პრეფიქსი, როცა სუბიექტისაქენ მოქმედების განეითარებას უსვამს ხაზს, ხშირად აკონკრეტებს იმასაც, რომ მოქმედება მიემართება სუბიექტთან ახლო მყოფი ირიბი ობიექტისაქენ, რომელიც უმეტეს შემთხვევებში სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატება: Gu₃-de₂-a alan-e inim im-ma-sum-mu „გულდამ ქანდაკებას სიტყვა გადასცა“. Šu-ga-lam ka₂-me-lam₂-ba sšum-šag-bi im-ma-ab-dab₅-be₂ „მის (= ტაძრის) ბრწყინვალე ჭიშკარ შუგალამთან მან კეთილი დრაკონი განაღლა“.

დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა წინადადებაში ერთმანეთს ენაცვლება პრეფიქსები im-ma- და mu-. ამ დროს mu- პრეფიქსი შეესაბამება სოციალურად აქტიური კლასის ირიბ ობიექტს, ხოლო im-ma- ისევე თავისი ძირითადი ფუნქციის ერთგული რჩება – იგი სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატულ ირიბ ობიექტს ირწევს მოქმედების სამიზნედ: e₂-Ba-gara₂ ki-banšur-ra-mu dingir-gal-gal-Lagaš⁴¹-a-ke₄-ne gu₂ ma-si-si-ne (mu-a-si-si-e-ne) „ტაძარ ბაგარაში, სადაც ჩემი (სამსხვერპლო) მაგიდაა, ლაგაშის უდიდესი ღვთაებები შეიკრიბებიან“; mu-bi-e an-zag-ta kur-kur-re gu₂ im-ma-si-si „მასთან (სიტყვ. „მის სახელთან“) ცის კიდიდან (მოყოლებული) უცხო ქვეყნები გროვდებიან“.

დასასრულს შევხებით im-ma- პრეფიქსის ფონეტიკური ცვალებადობის რამდენიმე შემთხვევას.

კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსების შემდეგ იგი შეიძლება წარმოდგენილ იქნას რამდენიმე გრაფიკული ვარიანტის სახით: u₃-im-ma- > u₃-ma-, u₃-im-ma- > um-ma-; he₂-im-ma- > he₂-ma-; na-im-ma > nam-ma.

ახალშობილი ეპოქის ტექსტებში აღნიშნული პრეფიქსის პირველი ნახევარი im- წარმოგვიდგება, როგორც i₃-im. იგი დადასტურებულია ისეთ ზმნურ ფორმებში, რომელიც იწარმოება შემდეგი ზმნების ფუძეთაგან: gin „სვლა, სიარული“, re „სვლა, სიარული“, de₆ „მოტანა“.

6) პრეფიქსი im-mi-. თავისი დანიშნულებით პრეფიქსი im-mi- იდენტურია სემოთ განხილული პრეფიქსისა im-ma-. მათ შორის ფუნქციური განსხვავება, მით უფრო დაპირისპირება არ შეიძლება. im-mi- პრეფიქსიც გამოხატავს მოქმედების მიმართულებას ან მოლაპარაკისაქენ, სუბიექტისაქენ, ანდა სოციალურად პასიური კლასის სახელით გამოხატული ირიბი ობიექტისაქენ.

მოლაპარაკისაქენ ანუ აქეთ, აქეთენ მოქმედების მიმართულება დაფიქსირებულია რამდენიმე ამგვარ ტიპიურ მაგალითში: hur-sag Bar-me-ta ⁴²na-lu-a ma₂-gal-gal-la-a im-mi-si-si „ბარმეს მთიდან (გამოტანილი) „ნალუს“ ქვა დიდ ნაევებში ჩაეყრილა (და ლაგაშში (= აქეთ) გამოაგზავნა)“; kir₄-E₂-ku₆-ta En-ig-gal nu-banda₃ na i₃-mi-ri (im-mi-ri) „ნუბანდა ენიგალმა ექის ბაღში (ხეები) მოჭრა (და ლაგაშში (= აქეთ) გამოაგზავნა)“.

ირიბი ობიექტისაქენ მოქმედების მიმართულების შინაარსის გადმოცემის შემთხვევებში პრეფიქსი im-mi- ორნაირ სივრცობრივ ვითარებას ასახავს – იგი იხმარება როგორც იმ ირიბი ობიექტის გამოსახატავად, რომელიც არის მოლაპარაკის ახლოს; ასევე ისეთი ობიექტისთვისაც, რომელიც მოლაპარაკისაგან კარგა მანძილითაა დაშორებული: e-Gan₂-ambar-ta na i₃-mi-ri (im-mi-ri) „განამბართან (სიტყვ. „განამბართან“) (გამავალი) არხის (ახლოს) მან (ხეები) მოჭრა“; e₂ kur-gal-am₃ an-ne₂ im-us₂ (im-mi-us₂) „ტაძარი – დიდი მთა ცას წვდება“.

აღნიშნული პრეფიქსი სხვადასხვა პოზიციურ სიტუაციაში სხვადასხვანაირი გრაფიკული ვარიანტებით წარმოგვიდგება:

1) im-mi- პრეფიქსის ერთ-ერთ ვარიანტად გვევლინება ამგვარი გრაფიკული ფორმა – am₃-mi- ან am₃-. მაგალითად: lu₂-lil-e ni₂g₂ u₃-gu i₃-ib-de₂-e na-an-šer₃-šer₃-re-de₃ kir₄ šu am₃-mi-ni-in-gal₂ ga-til₂-la kir₄ šu am₃-mi-in-gal₂ „ბრიყვი (კაცი) ეველაფერს და-

კარგავს (და) ამაზე ლოცვას (იწყებს): „ნულარ გამომცდიან (ღვთაებები ამაში)“ ლოცულობს იმაზეც, (რომ): „მე (ხომ) მინდა სიცოცხლე“; *amāḥ lil-ḥay am-ḥay* „ფარეხი გაპარტახდა“.

2) *im-mi-* წარმოგვიდგება როგორც *im-* ან- *iz-im-*, თუ იგი უშუალოდ ზმნის ფუძის წინ დგას: *me-lamiz-ḥāḥ-bi an-nez im-usz* „მისი (= ტაძრის) შემადრწენებელი გამობრწყინება ცამდე აღწევს“; *kirā-Ez-kāḥ-ta En-ig-gal nu-bāndā; na iz-mi-ri* „ნებადდა ენიგადმა ექის ბაღში (ხეები) მოჭრა“.

3) კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსების შემდეგ შეიძლება დაფიქსირდეს ამგვარი გრაფიკული ვარიანტი: *u3-im-mi- > u3-mi-; ḥe2-im-mi- > ḥe2-mi-; na-im-mi- > nam-mi-; na-im- > nam-; nu-im- > nu-am-*.

7) პრეფიქსი *al-* იგი ყოველთვის ზმნის ფუძის წინ იკავებს ადგილს: *imim-bi al-til* „ეს სასამართლო საქმე დამთავრებულია“; *ki-gal-zu al-taḡ* „შენი ყამირი მიტოვებულია“.

al- პრეფიქსის წინ ზოგჯერ გვხვდება უარყოფითი კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსი *nu-* და განზრახვის კილოს გამომხატველი პრეფიქსი *u3-* (ამ უკანასკნელის შემდეგ *al-* პრეფიქსი ღებულობს *ul-* ფორმას): *di-bi nu-al-til* „ეს სასამართლო საქმე დაუთმავრებელია“; *kur-ḥi u3-ul-gid2* „როცა სარჩო (მარცვალი) იქნება მიწყულ“.

აღნიშნულ პრეფიქსს გააჩნია შემდეგი მნიშვნელობები:

გამოხატავს მოქმედების შედეგად მიღწეულ სტატიკურ მდგომარეობას, ვითარებას: *eren2-bi al-tur* „მათი ჯარი მცირერიცხოვანია“; *al-buḥḡ-e-en al-sal-e-en* „შენ გაიზარდე (და) გახუქდი“. თუმცა ეს პრეფიქსი იხმარება მოქმედების ცნების გადმოსაცემადაც: *ḥe al-ag2-e* „ის მიუწყავს მარცვალს“; *nu-e-buḡ-e-en ḡu3 al-de2-de2-e* „ის აჩბობს: „მე გაგათავისუფლებ შენ“; *ur-gi7 sag-us2-sa si-im-si-im al-ag-e* „თავდახრილი ძაღლი (რადაცას) ყნოსავს“.

არის დადასტურებული შემთხვევები იმისა, როცა *al-* პრეფიქსი მიუთითებს ირბო ბიექტზე, რომელიც იმ ადგილს გამოხატავს, საითკენაც მიმართულია მოქმედება: ⁴*En-lil2-gim ka-ta ed2-a-zu ki-bi-ḥe3 al-ga2-ga2* „ენილილის მსგავსად შენი განკარგულება (სიტყვ. „პირიდან ამოსული“) დასაბუთებულია“.

§ 25. მესამე-მეხუთე პოზიციების

აზრთხები ანუ სივრცობრივი პრეფიქსები

სივრცობრივი პრეფიქსები ზმნურ ფორმაში ჩვეულებრივ იკავებენ მე-3-5 პრეფიქსულ პოზიციებს. ეს პრეფიქსები იგივე არსებითი სახელის ბრუნვის ნიშნებია, რომლებიც კიდევ ერთხელ, უკვე ზმნის ფუძეზე ღართულნი განმეორებით, ამაჯერად ზმნურ ფორმაში დაფიქსირებით გამოხატავენ სუბიექტსა და ობიექტს შორის დამყარებულ იმ ბრუნვით გადმოცემულ სივრცობრივ დამოკიდებულებას, რომელიც მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში წინადადებაში იქნება წარმოდგენილი. გამოდის, რომ შემეგრულ წინადადებაში სუბიექტსა და ობიექტს შორის არსებულ ურთიერთობას ორჯერ უსვამენ ხაზს ბრუნვის ნიშნები ამგვარი აქტიურობით: ისინი ჯერ არსებით სახელს დაერთიან, ხოლო შემდეგ ზმნურ ფორმაში, კერძოდ, მე-3-5 პოზიციებზე გადაინაცვლებენ; ოღონდ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნები ეულად კი არ იქნებიან წარმოდგენილნი, არამედ მათ უკვე მიერთებული ყქნებათ შესაბამის ბრუნვაში ობიექტის პირის/კლასის გამომხატველი ნაცვალსახელითი ელემენტები.

სივრცობრივი ბრუნვის ნიშნები ანუ მე-3-5 პოზიციების პრეფიქსების განლაგების რიგი ერთმანეთის მიმართ შეიძლება შემდეგი სახისა იყოს: 1) მიცემითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში *-ra-*; 2) თანაობითი ბრუნვის ში-

ნაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში -da-; 3). მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში -eš- > -šē- > -šī-; 4) გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში -ta-; 5) ადგილობითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში -a-; 6) ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი ნიშანი ზმნურ ფორმაში -e-.

ზემოთ აღუნიშნეთ, რომ ზმნურ ფორმაში პრეფიქსებად წარმოდგენილ ბრუნვის ნიშნებს ჩვეულებრივ პირის ნაცვალსახელითი ელემენტები უერთდებიან. ეს ელემენტები პირიან-კლასიანობის მიხედვით ამ სახით წარმოგვიდგებიან:

მხ. რ.	მრ. რ.
პირი 1. -e- „მე“	-me- „ჩვენ“
2. -e- „შენ“	-e-en-e-a „თქვენ“
3. სოც. აქტ. -n- „ის“	-e-ne-a „ისინი“
3. სოც. პას. -b- „იგი“	

წარმოდგენილი ნაცვალსახელითი ელემენტები გრაფიკულად ძალიან იშვიათად აისახება. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხმოვანი -e- იკარგება წინამავალი ხმოვნის გავლენით. ი ელემენტი არქაული ემოქის ტექსტებში საერთოდ არ ჩანს. ხშირად არ აისახება გრაფიკულად ხ თანხმოვანიც, მაგრამ თუ რატომ ხდება ასე, აუხსენდება. ივარაუდება, რომ ხ თანხმოვანი გადაიხრდება m-ად, მაგალითად ასე: i+bdā > im-da-; i + biā > im-ta-; i + bšī > im-šī- და ა. შ.

§ 26. მიცემით-ადგილობითი ბრუნვის შინაარსის

გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში

ჩვეულებრივ წარმოგვიდგება ერთად შერწყმული სახით - ra + a > ra. მხოლოდითი რიცხვის პირველი პირისათვის გამოიყენება ადგილობითი ბრუნვის ნიშანი -a. პირის ნაცვალსახელით ელემენტებთან გაერთიანებით მიცემით-ადგილობითი ბრუნვის ნიშნები ზმნურ ფორმაში ამ სახით წარმოგვიდგება:

მხ. რ.	მრ. რ.
1. -a- „მე“	-me-a > me „ჩვენ“
2. -e-ra- „შენ“	-e-ra „თქვენ“
	-e-ra — enzen „თქვენ“
3. აქტ. -na- „მას“	-e-ne- > -ne- „მათ“
3. პას. -ba- „მას, იმას“	

პრაქტიკული გამოყენების მაგალითებია: šāz-bi hā-ma-pad₃-de₃ (hēz-mu-a-pad₃-e) „მისი (= სიზმრის) არსი დაე, გამაგებინოს მე!“ e₂-za ga-mu-ra-du₃ (ga-mu-era-du₃) „(გ)პირდები, აგიშენო შენ შენი ტაძარი!“ E₂-an-na-tum₂-ra a₂ e-na-ag „მან მითითება მისცა ეანათუმს!“ uzū-nig₂-si₂g⁶ ga⁶-ta la⁶-a sum-me-cb „მოგვეცი ჩვენ პალატა ჩამოკიდებული ცხედარი!“ a-id₂-bi ma-ra-ba-ne (mu-era-ba-ene) „ისინი მოგცემენ თქვენ მდინარის წყალს!“ dingir hē₂-me-en-zē-en inin ga-mu-ra-an-du₂-en-zē-en „(თუ) თქვენ ღვთაებები იქნებით, დამრთეთ ნება, გითხრათ (ერთი) სიტყვა!“ hē₂-ne-cb-sum-mu „დაე, მან მისცეს მათ მისი (მარცვალი)!“.

წარმოდგენილი პრეფიქსები მეზობელ პრეფიქსებთან ურთიერთობის შედეგად გარკვეულ ფონეტიკურ ცვლილებებს განიცდიან, რომელთა შორის აღსანიშნავია შემდეგი:

1 პ. მხ. რ. ეს პრეფიქსი მოქმედების ზოგადი მიმართულების გამომხატველ მუ-პრეფიქსთან მეზობლად ენის განვითარების ყველა ეტაპზე წარმოგვიდგება როგორც მა-: ur-sag ma-a-du₁₁ „გმირო, მე შენ მითხარი“; e-a-ne du₃-da ma-an-du₁₁ „მან შე მისი ტაძრის აშენება მიბრძანა“.

მე-2 პ. მხ. რ. e-ra- პრეფიქსი მუ-პრეფიქსთან გაერთიანების შედეგად ხშირად წარმოგვიდგება როგორც ma-ra-: ⁴Nin-gir₂-su e₂-zu ma-ra-du₃-e „ნინგირსუ, მე შენ ავიშენებ შენს ტაძარს“. ამის გვერდით იშვიათად, მაგრამ გვხვდება ასეთი ფორმაც — mu-ra-: ⁴Nin-gir₂-su e₂-zu mu-ra-du₃ „ნინგირსუ, მე შენ ავიშენებ შენს ტაძარს“; ⁸biz₂-ha₂-ni mu-ra-la-e₁₁-de₃ „მე შენ მოგატანინებ „ბიხანის“ ხეს“.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. აქტ. აქ na- პრეფიქსი რაიმე ცვლილებას არ განიცდის: na-ma-sa su₂-a₂-tu₃ku nu-na-gar „ქერივს ძლიერი არაფერს უშაგებდა“ და ა.შ.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. პას. ba- პრეფიქსის ხ თანხმოვანი, როგორც ზემოთაც ვთქვით, წარმოგვიდგება m-ად: e₂-e im-ma-gin (i-ba-gin) „ის ტაძრისკენ წავიდა“; na-ba mu-še₃ im-ma-sa₄ „მან ქანდაკებას სახელი დაარქვა“, sdu im-ma-da₃ „ცხეარი დაუმატა“.

§ 27. თანაობითი ბრუნვის შინაარსი გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში

ნაცვალსახელით ელემენტებთან გაერთიანებული თანაობითი ბრუნვის ნიშანი ცალკეული პირების მიხედვით ასე წარმოგვიდგება:

მხ. რ.

1. -da- „ჩემთან, ჩემს გვერდით, ჩემთან ერთად“
2. -e-da „შენთან, შენს გვერდით, შენთან ერთად“
3. აქტ. -n-da „მასთან, მის გვერდით, იმასთან ერთად“
3. პას. -b-da- „იმასთან, იმის გვერდით, იმასთან ერთად“

მრ. რ.

1. *-me-da- „ჩვენთან, ჩვენს გვერდით, ჩვენთან ერთად“
2. *-e-ene-da „თქვენთან, თქვენს გვერდით, თქვენთან ერთად“
3. *-ene-da „მათთან, მათ გვერდით, მათთან ერთად“

მრავლობითი რიცხვის პირის ფორმები ტექსტებში დადასტურებული არ არის (იგი აღდგენილია საეარაუდოდ. ამიტომაც აღნიშნულია ვარსკვლავით). მხოლოდობითი რიცხვის სამივე პირის ფორმათა პრაქტიკული გამოყენების მაგალითები ასეთია: su₂ nam-mu-da-du (na-mu-da-du) „ჩემთან ერთად ნურავინ წამოეა“; a-ba e-da-sa₂ „ვინ შეგედრება შენ?“, su₂-da nu-mu-un-da-ab-be₂ (nu-mu-n-da-b-e-e) „ის არავისთან არ ლაპარაკობს ამის შესახებ“; nam-su₂-su₃-ba gi₃-pad-du-bi eden-da e-da-ta₃-ta₃ (e-bda-n-la₃-ta₃) „მისი (= ქალაქ უმას) ხალხის ძეგლები მან მინდორზე მიმოფანტა (სიტყვ. „დატოვა ადგილზე“)“.

რამდენიმე სიტყვით უნდა შევეხოთ განხილული პრეფიქსის ფორმათა ფონეტიკური ცვალებადობის საკითხს.

1 პ. მხ. რ. ბრუნვის ნიშანი -da შეიძლება წარმოგვიდგეს შემდეგი ფონეტიკური ვარიანტებით — de₃, di₃, di₃, du. ამგვარ ცვლილებებს da ფორმანტი განიცდის მის მომდევნოდ არსებული შესაბამისი ხმოვნის გავლენით: mu-u-de₃-re₇-e₃-mu₃ „ვინ წავიდა მასთან ერთად“; u₃ mu-di-ni-ib-zal-e „მან მასთან ერთად გაატარა დღე“; ša nu-di₃-ni-bal-e „ამასთან ერთად (ესეც) არ შეიცვალს“.

მე-2 პ. მხ. რ. ნაცვალსახელით ელემენტი -e- ჩვეულებრივ არ აისახება გრაფიკულად: ša₃-bi nu-mu-a₃-da-zu (nu-mu-e-da-zu) „მისი (= სიზმრის) არსი შენგან (სიტყვ. „შენთან ერთად“) ვერ გავიგე“.

მე-3 პ.მ. რ. სოც. აქტ. ნაცვალსახელითი ელემენტი n არ აისახება გრაფიკულად: arad₂-de₃ lugal-ni za₃ mu-da-gin-am₃ (mu-nda-gin-am₃) „მონა თავისი ბატონის გვერდით დადიოდა“; gme₂ nin-a-ne₂ mu-da-sa₂-am₃ მხევალი თავის ქალბატონს გაუტოლდა“.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. პას. ნაცვალსახელითი ელემენტი b წარმოგიდგება როგორც m: ad im-da-gin-a (i-bda-gin-a) „ის მასთან ერთად თათბირობდა“; ku₃-dim₂ im-da-dab₃ „იუველირმა მასთან ერთად აიღო (წილი)“.

ზოგჯერ მთლიანად ქრება b ელემენტი: he₂-gal₂ he₂-da-gin (he₂-bda-gin) „დაე, სიმდიდრე მოვიდეს შენთან“; E₂-ninu Anzu^{მთ.}-babb₂ar₂-ra mu-na-da-ku₄-ku₄ „ენინუში, (რომელიც) თეთრი ანზუდ ფრინველი (არის), შეუტანა (შესაწირი ნინგირსუსს)“.

თანაობითობის სივრცობრივი პრეფიქსი ba-da- ზოგჯერ ასეთ ცვალებადობას განიცდის: b-da- > m-da- > ma-da-: ki-ba₂ kur sag-ki-ni sa-ma-da-gid₂-da „როცა მტრულ ქვეყანას გაბრაზებით შეხედა“; šu-nir-^დsu im-ma-da-si-ge „უთუს ემბლემა აღმართა“.

§ 28. მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში

ზმნურ ფორმაში მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველ პრეფიქსად გამოყენებული ბრუნვის ნიშანი -e₃ ძველი შუმერული ენის შემცველ ტექსტებში ყოველთვის -š₃ ფორმით გვხვდება, ხოლო ახალშუმერულში და მის მომდევნო ხანაში წარმოგიდგება როგორც -š₃. იგი ნაცვალსახელით ელემენტებთან გაერთიანებული ცალკეული პირებისა და დროების მიხედვით ამ სახეს იღებს:

მხ. რ.

1. -š₃- „ჩემკენ, ჩემთან, ჩემთვის“
2. -e-š₃- „შენკენ, შენთან, შენთვის“
3. აქტ. -n-š₃- „მისკენ, მასთან, მისთვის“
4. პას. -b-š₃- „იმისკენ, იმასთან, იმისთვის“

მრ. რ.

1. *-me-š₃- „ჩვენკენ, ჩვენთან, ჩვენთვის“
2. *-e-e-ne-š₃- „თქვენკენ, თქვენთან, თქვენთვის“
3. აქტ. -e-ne-š₃ „მათკენ, მათთან, მათთვის“
3. პას. -b-š₃- „იმათკენ, იმათთან, იმათთვის“.

პრაქტიკული გამოყენების მაგალითებია: e₂-ku₃ du₃-de₃ gu₂-be₂ mu-š₃-ib₂-zi „წმინდა ტაძრის ასაგებად მოემზადა“; lugal-mu mu-e-š₃-in-gi₄-in-na₂m „ჩემმა ბატონმა შენთან გამოიგზავნა“; e₂-š₃ ^{მთ.}ku₃-gal-gal ba-š₃-in-ri-ri (ba-bš₃-in-ri-ri) „მან ტაძართან დიდი კიბეები დადგა“; e-ne-š₃-š₃am₂ „მან იყიდა მათგან“ (სიტყვ. „მათგან“); 3-a-ne-ic ha-za-nu₂-Nag-su^დ-ke₄ udu-š₃ ib₂-š₃-in-gi₄-eš₃ (i-bš₃-in-gi₄-eš₃) „ნაგსუს (დასახლების) მამასახლისმა ისინი სამივე ცხენებისთვის გაგზავნა“.

მხოლოდითი რიცხვის პირველი პირის ფორმა არავითარ ფონეტიკურ ცვლილებას არ განიცდის: sig₄-na₂m-tar-ra sag mu-š₃-ib₂-il₂ „ბედის განსაზღვრის აგური მან ჩემთვის აღამალდა“.

მე-2 პ. მხ. რ. ნაცვალსახელითი ელემენტი e ზოგჯერ არ აისახება გრაფიკულად: kur-kur igi-bi ha-mu-š₃-gal₂ (ha-mu-eš₃-gal₂) „ყველა ქვეყანამ თავიანთი მჟეურა დაე, შენკენ მოაპყრონ“.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. აქტ. ნაცვალსახელითი ელემენტი n ჩვეულებრივ არ აისახება გრაფიკულად ^დEn-il₂-e en ^დNin-gir₂-su-š₃ igi-zi mu-š₃-bar (mu-nš₃-bar) „ენილილმა მეუფე ნინგირსუსსკენ მოწყალებ დაიხედა“.

მე-3 პ. მხ.რ. სოც. პას. ნაცვალსახელითი ელემენტი b, როგორც სხვა ანალოგიურ შემთხვევებში, აქაც წარმოგვიდგება როგორც m: $e_2\text{-}\xi_2$ im- ξ_1 -gin (i-b ξ_1 -gin) „ის ტაძრისკენ წავიდა“.

მთელ რიგ შემთხვევებში სიერცობრივი პრეფიქსი b ξ_1 - წარმოდგება როგორც m- ξ_1 > ma- ξ_1 :- ni ξ_1 -gi-gi-na ⁴Nin-gir ξ_2 -su-ka- ξ_3 en ξ_3 am-ma- ξ_1 -tar „ნინგირსუსათვის მან კანონიერებას პატივი მიაგო“.

ზოგჯერ b ელემენტი საერთოდ ქრება – იგი გრაფიკულად არანაირი სახით არ გვევლინება: igi uku ξ_1 - ξ_3 u ξ_1 - ξ_1 -bar-ra-za (u ξ_1 -b ξ_1 -bar-ra-za) „როცა შენს თვალს ხალხისაკენ მიაპყრობ“; u ξ_3 -ga ξ_2 ra-a igi na- ξ_1 -bar-re (na-b ξ_1 -bar-re) „მისი ხალხის დაღუპვას ნუ შეხედავს (= ყურადღებას ნუ მიაქცევს)“.

§ 29. გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში

გამოსვლითი ბრუნვის ნიშანი -ta ზმნურ ფორმაში შესაბამისი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი პრეფიქსის მოვალეობას ასრულებს ენის განვითარების ყველა ეტაპზე.

ეს პრეფიქსი შედარებით იშვიათად იხმარება სოციალურად აქტიური კლასის სახელებიდან მომდინარე მოქმედების გამომხატველ ზმნებში. ამ შემთხვევაში მოქმედების ობიექტი (პირდაპირი ან ირიბი) ყოველთვის დგას მესამე პირში, რომლის ნაცვალსახელითი ელემენტი n იშვიათად აისახება გრაფიკულად: ku ξ_1 -Lu ξ_2 gal-ban ξ_3 -da ku ξ_4 -ra-ni mu-un-ta-ab-ed ξ_4 -ne (mu-n ξ_1 -b-ed ξ_4 -ene) „წმინდა ლუგალბანდას (სხეულიდან) ისინი გამოიყვანენ მის აუადმყოფობას“.

უმთავრესად კი ta- პრეფიქსი მე-3 პირის სოციალურად პასიური კლასის სახელებიდან განვითარებულ მოქმედებას ასახავს და ამიტომაც მას ყოველთვის ახლავს შესაბამისი ნაცვალსახელითი ელემენტები b (მე-3 პირი, მხ. რ. სოც. პას.): lu ξ_2 E ξ_2 -an-na-ta i ξ_2 -ta-ab-ed ξ_2 -ed ξ_2 -a (i-b ξ_1 -b-ed ξ_2 -ed ξ_2 -e-a) „ის, ვინც ეანას ტაძრიდან მას (= ქანდაკებას) გამოიტანს“; lu ξ_2 mu-sar-ra-bi ξ_1 u i ξ_2 -ta-ab-u ξ_1 -a „ვინც ამ წარწერას წაშლის (სიტყვ.) „(ქანდაკებიდან) გადაშლის“.

სხვა პირებსა და დროში გამოსვლითი ბრუნვის ნიშანი ta- შესაბამის ნაცვალსახელით ელემენტებს არ უერთდება და არც დასტურდება წერილობით ძეგლებში.

სიერცობრივი პრეფიქსიც n ξ_1 - და b ξ_1 ზოგიერთ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის, კერძოდ:

ნაცვალსახელითი ელემენტი b ხშირად წარმოდგება როგორც m: lu ξ_2 E ξ_2 -ninu-ta im-ta-ab-e ξ_1 -e ξ_1 -a (i-b ξ_1 -b-e ξ_1 -e ξ_1 -a) „ვინც ენინუდან მას (= ქანდაკებას) გამოიტანს“; mu-ni e ξ_2 -dingir-ra-na-ta dub-ta h ξ_2 -em-ta-gar „მისი სახელი მისი ღვთაებების ტაძრიდან (და) ფარფიტადან დაე, მოშორებულ იქნას“; su mu-ku ξ_1 izi im-ma-ta-ta ξ_2 „ქალაქი გასუფთავა (და) განწმინდა“; Gu ξ_3 -de ξ_2 -a gi ξ_3 im-ma-ta-gar „გუდეამ ხე იქედან მოაშორა“.

b საერთოდ გამქრალა: g ξ_2 la ba ξ_2 lag nu-tu ξ_2 er ξ_2 nu-ta-e ξ_1 (nu-b ξ_1 -e ξ_1) „სარიტუალო მგალობელს ჩანგი არ მოჰქონდა, ცრემლი არ იღერებოდა (სიტყვ. „თვალთვან“) არ გადმოდიოდა“).

ბრუნვის ნიშანი ta- ზოგჯერ ფონეტიკური სახესხვაობით წარმოგვიდგება როგორც da- ან di-: u ξ_4 -min u ξ_4 -e ξ_3 nu-ma-da-ab-zal „ორი დღე, სამი დღე (= არცერთი დღე) მას (უქმად) არ გაუტარებია“; im-an na h ξ_2 -da-gi ξ_4 „ციური წვიმა დაე, შებრუნდეს მის-გან“.

§ 30. ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში

როგორც ვიცით, ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანია -e, რომელიც პირის ნაცვალსახელით ელემენტებთან გაერთიანებული და ზმნურ ფორმაში სივრცობრივ პრეფიქსად გამოყენებულია, ცალკეული პირებისა და ღროების მიხედვით ამ სახით წარმოგიდგება

მხ.რ.

1. -e- „მე, ჩემთვის“
2. -e-r-e- „შენ, შენთვის“
3. აქტ. -ne- „მას, მისთვის“
3. პას. -be- „იმას, იმისთვის“

მრ.რ.

- *-me-e- „ჩვენი, ჩვენთვის“
 -ri- – -enzen- „თქვენი, თქვენთვის“
 -e-ne-e- „იმათი, იმათთვის“

პრაქტიკული გამოყენების მაგალითებია: ზა-mu ზა maš-da აჰ-mu-e ni-seჰ „როცა ჩემი ხელი შენ ქურციკს მიეცი ხელში“; სუ₂-hul-gal-e i-zi-a im-mu-e-ni-dabჰ-be₂ (i-mu-eni-dabჰ-e) „ბოროტი კაცი დაგიჭერს შენ“; en ᶜNin-gir₂-su-ra igi mu-ni-duგ-ამჰ (mu-ne-duგ-ამჰ) „მან მეუფე ნინგირსუს შეხედა“; ᶜა₃-ზაb-ku₃ si ib₂-sa₂ (i-be-sa₂) „აგურის წმინდა ყალიბი მან მოამზადა“; სუ₂-სა₃ ჰე₂-me-en-ze₂-en nam ga-mu-ri-ib-tar-en-ze-en (ga-mu-ri-b-tar-enzen) „თუ თქვენი ხალხი უნდა დაიღუპოს, მე ვბრძანებ თქვენს (სიტყვ. „თქვენთვის“) დაღუპვას“; dingir-gal-gal-Lagašᶜ-ke₄-ne e₂-ne-ne mu-ne-du₃ (mu-ene-du₃) „ლაგაშის უდიდეს ღვთაებებს თავიანთი (სიტყვ. „იმათთვის“) ტაძრები აუფუგ“.

სხვა პრეფიქსებთან ურთიერთობის შედეგად ადგილობით-მიმართულებითი სივრცითი პრეფიქსის უღლებითი ფორმები რიგ ფონეტიკურ ცვლილებებს განიცდიან. აღვნიშნავთ მათ თავისებურებებს:

1 პ. მხ. რ. პრეფიქსი e- ზოგჯერ გაუმეზობლდება რა მოქმედების ზოგადი მიმართულების გამომხატველ მა- პრეფიქსს, შეერწყმება ამ უკანასკნელის ზმოვნს და წარმოგიდგება როგორც მა-, რომელიც, თავის მხრივ მიცემითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსის მნიშვნელობას იძენს: მა-ზა₄ მა-na-sa₄ (ma-e-n-sa₄) „მან მას სახელი დაარქვა“; E₂-ninnu me-bi an-ki-a ḫad-e₃ ma-ak-ke₄ „ენინუს რიტუალი ცასა (და) მიწაზე (= სამყაროში) გაბრწყინდა“.

მე-2 პ. მხ. რ. მოქმედების ზოგადი მიმართულების გამომხატველი i- და მა- პრეფიქსების შემდეგ e-r-e- პრეფიქსი ზოგჯერ ამგვარად იცვლება: i₃-e-r-e > e-re- > e-ri- და მა-e-r-e- > მა-re- > მა-ri-: kur-kur-re ა₂-sal-la მა-e-ri-na₂ „ჟველა უცხო ქვეყანა მიწაზე (სიტყვ. „მდელოზე“) დაწევა შენთვის“; ᶜEn-li₂-le sag-e-ᶜშ mu-ri-in-riგ (mu-ri-n-riგ) „ენლილმა გაჩუქა შენ“.

მე-3 პ. მხ. რ. აქტ. ne- პრეფიქსი მა- პრეფიქსის შემდეგ წარმოგიდგება როგორც ni-, ხოლო მა- პრეფიქსი ზოგჯერ მა- ფორმას იღებს, როგორც მისთვის დამახასიათებელია მიცემითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი na- პრეფიქსის წინ: ᶜNin-gir₂-su-ke₄ Gu₂-de₂-a სუ₂-e₂-du₃-a-ra nam-du₁₀ mu-ni-tar „ნინგირსუმ გუდვას, ტაძრის ამშენებელს, კეთილი ბედი განუსაზღვრა“; Gu₂-da₂-a en ᶜNin-gir₂-su-ra igi mu-ni-duგ-ამჰ „გუდვამ მეუფე ნინგირსუ დაინახა“; ama dumu-ni nig₂ nu-ma-ni-ra „დედა თავის შვილს რამისთვის არ სცემდა“.

მე-3 პ. მხ. რ. პას. პრეფიქსი be- ყოველთვის ქლერს როგორც bi-, მაგრამ რიგი ფონეტიკური მოვლენების გამო იგი ტექსტში ამ სახით თითქმის არაა დადასტურებული. მიმართულების გამომხატველ i₃- პრეფიქსთან მეზობლობაში b თანხმოვანი გადაიქცევა m თანხმოვნად, რის შედეგადაც bi-ს მაგივრად მივიღებთ mi-ს – i₃-mi-ს უკანასკნელი კი ტექსტებში გვხვდება როგორც im-mi-, ეარიანტად im-ma-: siგ₄-bi

ki-sikil-a im-mi-du₈ „აგური იგი წმინდა ადგილას ჩამოასხა ფორმაში“; nir-da-ez-ba im-ma-an-_{გა} „ბოროტება მან ტაძრიდან განდევნა“.

დისიმილაციის შედეგად mi- გეპდღევს ni-ს: iz-ir-nun-ka ზა-_{გა} ba-ni-du₁₁ „სურნელოვანი ზეთი ირგვლივ შემოცხო“; urdu mu-ni-ba-al „იქ მან სპილენძი ამოთხარა“; dumu-miz-bez iz-bil-la-ba mi-ni-ku₄ „მისი ქალიშვილი მის მემკვიდრეობაში (სიტყვ. „მემკვიდრედ“) შეიყენა“.

პრეფიქსი be- ზოგჯერ წარმოგვიდგება როგორც m-: me-lam-_{გა} bi an-nez im-us₂ „მისი შემადრწუნებელი გამობრწყინება ცამდე აღწევს“; *_{გა} an-_{გა} an-_{გა} _{გა} im-si „უთუცის წიაღს აესვბს“.

არის დადასტურებული შემთხვევა იმისა, როცა ხ ელემენტი წარმოგვიდგება ი-ად igi-nim-ta ^{გა}eren ma-ra-an-tum₂ „ზემო (ქვეყნიდან) მე მოვატანინებ კედრის ხეს“.

მრავლობითი რიცხვის პირების ადგილობით-მომართულებითი პრეფიქსის ფორმები მკვეთრ ფონეტიკურ ცვლილებას არ განიცდიან.

§ 31. სიმრავლეობა პრეფიქსი RA-

ცალკე გამოყოფასა და საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ერთ-ერთი ფორმანტი ra, რომელიც სივრცობრივი პრეფიქსების მკვეთრად გამოხატულ ფუნქციას ასრულებს ზმნურ ფორმაში. ეს პრეფიქსი მკვიდრად იკაევს იმ ადგილს, სადაც გვხვდება გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსის ამსახველი პრეფიქსი la-, რომელსაც ადგილის დაზიარების გარდა იდენტურობაშიც ეცილება ra-. ორივე ეს პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში წარმოადგენს იმ არსებით სახელს, რომელიც გამოსვლით ბრუნვაში დგას; ოღონდ la-საგან განსხვავებით ra- პრეფიქსი მხოლოდ პასიური კლასის სახელით გამოხატულ არსებითებს შეესაბამება: e₂-ingar-ta ba-ra-e₂-de₂ „სახლიდან (და) კედლიდან (= სახლსა და კედელს) ის უნდა გაეცალოს“; am-ma e₂-ta ba-ra-ed₂ „მოხუცი ქალი სახლიდან გამოვიდა“; he₂-gal₂ ki-ta mu-na-ra-_{გა} „სიმდიდრე მისთვის მოვიდან მოვიდა“.

სოციალურად პასიური კლასის სახელებთან la- და ra- პრეფიქსები აბსოლუტურად იდენტური მნიშვნელობით ენაცვლებიან ერთმანეთს: itu-ta a₂-2 ba-ra-zal „თვის (დასაწყისიდან) ორი დღე გავიდა“; itu-ta a₂-28 ba-ta-zal „თვის (დასაწყისი)დან 28 დღე გავიდა“.

დადასტურებულია ისეთი ზმნური ფორმებიც, სადაც ერთდროულადაა წარმოდგენილი la- და ra- ამგვარი ურთიერთმიმდევრობით – la-ra- ან ra-ta-: itu-ta a₂-22 ba-ta-ra-zal „თვის (დასაწყისიდან) 22 დღე გავიდა“; *Nin-gi₂-zi-da utu-gim ki-_{გა} ra-ma-ra-da-ra-ta-ed₂ „შენთვის ნინგიშზიდა მზესავით ამოვა პორიზონტიდან“.

ამ უკანასკნელ ზმნურ ფორმაში (ma-ra-da-ra-ta-ed₂) ყურადღებას იპყრობს -da-ფორმანტი, რომელიც სხვა შემთხვევებშიაც გარკვეულად მტკიცე კომბინაციას ქმნის ra- პრეფიქსთან ამგვარად: da-ra-, da-ra-ta- და da-ra-da-. მაგალითად: hur-sag-Zubi-ta he₂-im-ma-da-ra-ed₂-de₂ „დაე, ის ჩამოვიდეს ზუბის მთიდან“; ma-ra-da-ra-ta-ed₂ „შენთვის (ნინგიშზიდა მზესავით) ამოვა (პორიზონტიდან)“; a-nir-gig-ga-bi im-da-ra-da-ga₂-ga₂ „ამის გამო ის მწარედ ატირდა“.

მსგავსი ფაქტების არსებობა ზოგიერთ მკვლევარს აძლევს საშუალებას, დასვათ საკითხი შუმერულში კიდევ ერთი სივრცობრივი, კერძოდ, da-ra > dra- პრეფიქსის შესაძლო არსებობის შესახებ. მომავალში გამოვლენილი ახალი მასალა, ალბათ, საბოლოოდ გაარკვევს ამ საგარაუდო პრეფიქსის ბედს.

**§ 32. მიემჯნე პრეზიდენტი და მთელი სუბიექტური
კონსტიტუციის ავტორი – სუბიექტურ-ობიექტური
პირის მარჯვენაზე ზმნურ ფორმით**

ამ ორი პოზიციის აფიქსები ერთნაირი დანიშნულებისანი არიან – ისინი გამოხატავენ ზმნურ ფორმაში წარმოდგენილი სუბიექტისა და ობიექტის პირებს უფლებების დროს.

შემერულ ზმნას უფლების სხვადასხვა ფორმა გააჩნია იმისდა მიხედვით, გარდაუვალია ზმნა თუ გარდამავალი. უფლების ფორმათა სხვადასხვაობა იმას ნიშნავს, რომ გარდამავალ ზმნას სუბიექტური და ობიექტური პირის გამოსახატავად სხვა ნიშნები მოუდის, ვიდრე გარდაუვალ ზმნას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, უფლებების მიხედვით გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნები ფორმალურად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან.

ამასთან ერთად გარდაუვალ ზმნას ახასიათებს უფლების მხოლოდ ერთი ფორმა, რომლითაც მას შეუძლია გამოხატოს როგორც სრული, ასევე უსრული ასპექტი, ანუ იგი ფორმალურად ნეიტრალურია მოქმედების სრული თუ უსრული ფორმის მიმართ.

მისგან განსხვავებით გარდამავალ (იგივე პირდაპირობიექტიან) ზმნას გააჩნია ორი. გარეგნულად ურთიერთისაგან განსხვავებული ფორმა უფლებისა, კერძოდ, იგი სრულ ასპექტს გამოხატავს ერთი ფორმით ანუ სუბიექტური და ობიექტური (პირდაპირი ობიექტური) პირის მაჩვენებლების ერთი სისტემით, ხოლო უსრულ ასპექტს გადმოსცემს პირის ნიშნების მეორე სისტემით.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი გარემოებაც: გრამატიკულ დროს, ჩვეულებრივი გაგებით (წარსული, აწმყო, მომავალი), შემერული ზმნა მკვეთრად არ გამოხატავს. სამაგიეროდ იგი ფორმალურად ძალზე მგრძნობიარეა ასპექტის მიმართ. განსაკუთრებით ეს ითქმის გარდამავალ ზმნაზე. იგი სრულ ასპექტს, რომელიც გულისხმობს მოქმედების დასრულებულობას დროის მიუხედავად, იქნება ეს წარსული თუ მომავალი, აწარმოებს სუბიექტურ-ობიექტური პირის მაჩვენებლების ერთი – გარკვეული სისტემით, ხოლო უსრულ ასპექტს, რომელიც გულისხმობს ასევე დროისგან დამოუკიდებლად მოქმედების დაუსრულებლობას, თხრობის მომენტში მის გაგრძელებას (აწმყო), ან ჯერ კიდევ არ დაწყებას (მომავალი), გარდამავალი ზმნა გამოხატავს უკვე სხვანაირად, კერძოდ, სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნების სხვა სისტემით.

გარდამავალი ზმნა თუ ასე მგრძნობიარეა ასპექტის მიმართ, სამაგიეროდ ამ მხრივ ერთობ ნეიტრალურია გარდაუვალი ზმნა. როგორც ვთქვით, იგი უფლების მხოლოდ ერთი ფორმით გამოხატავს ორივე ასპექტს – როგორც სრულს, ასევე უსრულსაც. უფლებათა ეს ფორმები თვალნათლივ იქნება ქვემოთ წარმოდგენილი გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნების უფლებათა კონკრეტული მაგალითების ჩვენებით.

გარდა უფლების ამ ორი ძირითადი სისტემისა, შემერულში ზოგი მკვლევარი ცალკე გამოყოფს ეგრეთწოდებულ უძველესი უფლებისა და ნაცვალსახელური უფლების ტიპებსაც. ამ საკითხებზეც იქნება ქვემოთ საუბარი.

§ 33. გარდაუვალი ზმნის უფლება

როგორც აღვნიშნეთ, გარდაუვალ ზმნას უფლების ერთი ფორმა გააჩნია – იგი სრულ და უსრულ ასპექტს მხოლოდ სუბიექტური პირის ნიშნებით გამოხატავს. მისი უფლების დროს ბოლოსართების სახით ზმნის ფუძეზე, ძირზე (R = ლათინური

ნური radicalis „(ზმნის) ძირისა, ფუძისა, ძირითადი“) თანდართული სუბიექტური პირის ნიშნები ზმნურ ფორმაში ჩვეულებრივ მეორე სუფიქსურ პოზიციას იკავებენ.

მხოლოდობითი რიცხვის პირველი და მეორე პირის სუბიექტური პირის ნიშანია -en. ხოლო მესამე პირში ნულოვანი მაჩვენებელია წარმოდგენილი. მრავლობითი რიცხვის პირველი პირის ნიშანია -enden, მეორე პირისა -enzen, ხოლო მესამესი -eš. ზოგჯერ მრ.რ. მე-3 პირს მაჩვენებელი საერთოდ არ მოუდის. სუბიექტის მეჩვენებელთა მთელი სისტემა გარდაუვალი ზმნის უღლებისას ასე წარმოგვიდგება:

ძველშუმერული ახალშუმერული გვიანშუმერული

მხ. რ.	1. R-e	R-e	R-en
	2. R-e	R-e	R-en
	3. R-o	R-o	R-o
მრ. რ.	1. R-ede	R-ede	R-enden
	2. R-ede	R-eze	R-enten
	3. R-eš	R-eš	R-eš
			R-o

უღლების მოყვანილი სისტემა ძველ და ახალშუმერულში არასრულადაა წარმოდგენილი. გვიანშუმერულში კი იგი სრულყოფილადაა დადასტურებული. საერთოდ ეს გარემოება იმითაა გაპირობებული, რომ როცა შუმერულმა ენამ შეწყვიტა პრაქტიკული გამოყენება, მაშინ საჭირო გახდა წერის დროს ყველა გრამატიკული მაჩვენებლის ზუსტად ფიქსირება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნაწერის შინაარსი გაუგებარი იქნებოდა წამკითხველისათვის. ადრე კი, შუმერული ენის ყოველდღიური ხმარების ვითარებაში, ამისი მკაცრი აუცილებლობა არ არსებობდა. ნაწერში რომელიმე გრამატიკული მაჩვენებელი კიდევ რომ არ ყოფილიყო გრაფიკულად ასახული (ეს ხშირად ასეც არის), ტექსტის შინაარსი წამკითხველისათვის მაინც გასაგები იქნებოდა.

აღნიშნულიდან გამომდინარე გასაგებია, თუ საერთოდ რატომაა გრამატიკული მაჩვენებლები უფრო სრულად ასახული გვიანშუმერულ ტექსტებში. ეს თვალნათლივ ჩანს შემდეგი პარადიგმიდანაც, რომელშიაც წარმოდგენილია თანხმონათესავე ფუძიანი ზმნა gin „სელა, სიარული“:

ძველშუმერული	ახალშუმერული	გვიანშუმერული
მხ. რ. 1. i ₃ -gin-ne ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -en
2. i ₃ -gin-ne ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -en
3. i ₃ -gin	i ₃ -gin, in-gin	i ₃ -gin, in-gin
მრ. რ. 1. i ₃ -gin-ne ₂ -de ₃ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -de ₃ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -en-de ₃ -en
2. i ₃ -gin-ne ₂ -ze ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -ze ₂ (-n)	i ₃ -gin-ne ₂ -en-ze ₂ -en
3. i ₃ -gin-ne ₂ (-eš ₂)	i ₃ -gin-ne ₂ -eš ₂	i ₃ -gin-ne ₂ -eš ₂ in-gin-ne ₂ -eš ₂

აღნიშნული ზმნის უღლების ფორმების მნიშვნელობა ასეთია: მე დაედიოდი, დაედივარ, ვივლი; შენ დადიოდი, დადიხარ, ივლი და ა.შ. ასე, რომ ეს არის ტიპური თანხმონათესავე გარდაუვალი ზმნა, რომელიც უღლების მხოლოდ ერთი ფორმით გადმოსცემს ორივე ასპექტისა და სამივე დროის გაგებას.

მოყვანილი პარადიგმიდან ნათლად ჩანს, რომ სუბიექტური პირის ნიშნები გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებით არიან წარმოდგენილი ძველ და ახალშუმერულში. მხოლოდობითი რიცხვის პირველი და მეორე პირის ნიშანს -en დაკარ-

გული აქვს ი თანხმობანი. წარმოდგენილ პარადიგმაში იგი აღლგენილია მრგველ ფორხილეტში.

ზოგჯერ მთლიანად ქრება -en მაჩვენებელი. იმ შემთხვევაში კი, როცა ზმნის ფუძე მთავრდება ბაგისმიერ ხ, პ ან თ თანხმობანზე ანდა ზმნის ფუძის გამომხატველი მარცვალე შეიცავს ა ხმოვანს, მაშინ პირის ნიშნის ელემენტი e წარმოგვიდგება როგორც ა. თუ ზმნის ფუძე მთავრდება ხმოვანზე, მაშინ მასთან ჩვეულებრივ ასინილირდება პირის ნიშნისეული e ხმოვანი, ხოლო ძველშუმერულში გრაფიკულად არ აისახება მხოლოდითი რიცხვის შესამე პირის ნიშანი -eš. ყოველივე ეს თვალნათლივ ჩანს ქვემოთ წარმოდგენილი ხმოვანფუძიანი ზმნის რი „წოლა“ უღლების მაგალითიდან:

	ძველშუმერული	ახალშუმერული	გვიანშუმერული
მხ. რ.	1. i ₃ -ri(-n)	i ₃ -ri(-n)	i ₃ -ri-en
	2. i ₃ -ri(-n)	i ₃ -ri(-n)	i ₃ -ri-en
	3. i ₃ -ri	i ₃ -ri, in-ri	i ₃ -ri, in-ri
მრ. რ.	1. i ₃ -ri-de ₃ (-n)	i ₃ -ri-de ₃ (-n)	i ₃ -ri-en-de ₃ -en
	2. i ₃ -ri-ze ₂ (-n)	i ₃ -ri-ze ₂ (-n)	i ₃ -ri-en-ze ₂ -en
	3. i ₃ -ri(-eš ₂)	i ₃ -ri-eš ₂	in-ri-eš ₂

ზემოთ აღვნიშნეთ და მოყვანილი პარადიგმებიდანაც ნათლად გამოჩნდა, რომ გარდაუვალი ზმნის სუბიექტური პირის ნიშნების სისტემა და საერთოდ უღლების ფორმა სრული, თითქმის უცვლელი სახით წარმოდგება მხოლოდ გვიანშუმერულ ტექსტებში. მაგრამ ზოგიერთი ფონეტიკური ცვლილება აქაც შეიმჩნევა, კერძოდ, ხმოვანფუძიანი ზმნის უღლებისას მრავლობითი რიცხვის შესამე პირის ფორმაში უღლების პრეფიქსის, იგივე მეორე პრეფიქსულ პოსიციავზე მდგარი მოქმედების ზოგადი მიმართულების მაჩვენებელი აფიქსის i-ს გვერდით ჩნდება ი ელემენტი, რომელიც წარმოადგენს სოციალურად აქტიური კლასის სუბიექტის მაჩვენებელს. მისი არსებობა ჩვეულებრივი რამ არის გარდამავალი ზმნის უღლების ფორმებში (იხ. ქვემოთ), მაგრამ გარდაუვალ ზმნაში მისი გამოჩენა აზარტუგულარულ და გამონაკლის შემთხვევას წარმოადგენს. ამ ნიშანს იშვიათად ახალშუმერულ ეპოქაშიც ვხვდებით, ოღონდ იქ იგი თანხმობანფუძიანი გარდაუვალი ზმნის უღლებისას წარმოჩინდება, და ისიც არა ყოველთვის, მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის შესამე პირის უღლების ფორმაში.

დასასრულს რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ აქვე, რომელშიაც დადასტურებულია გარდაუვალი ზმნის უღლების ცალკეული ფორმების პრაქტიკულად გამოყენების შემთხვევები:

1-ლი პ. მხ. რ. uru-ša₃ i₃-du-e (i₃-du-en) „ქალაქისაკენ წავალ მე“; me-na-am₃ ^შgu-za-gi-ri₃ ba-ni-tu₃-u₃-de₃-en „სუფთა ტახტზე დაეჯდები მე“.

მე-2 პ. მხ. რ. lugal-mu ir₂ e-ne ba-še₃-en „ჩემო ბატონო, რა გატირებს?“; lugal-zu en-^აNin-gir₂-su E₂-nin^აnu-^აAnzud^ა-babbar₂-ra u₃-mu-na-da-ku₄-re (u₃-mu-na-da-ku(r)₄-en) „მეუფეს შენსას, ბატონ ნინგირსუს ენისუში, (რომელიც) თეთრი ანზუდ-ფრინველი (არის), შეუტანე (ქნარი)“. ud-da-uru-še₃ i₃-du-un lu₂ nu-me-e-da-du-u₃(nu-mu-eda-du-ed) „თუ შენ ქალაქში შეხვალ, შენთან ერთად არაეინ არ უნდა წამოვიდეს“.

მე-3 პ. მხ. რ. šub-lugal-ra anše-šag₃-ga u₃-na-tud „შუბლუგალს კარგი ეირი (თუ) დაე-ბადება“; giskim-mu he₂-šag₃ „ჩემს შესახებ გადაწყვეტილება დაე, სასიკეთო იყოს (ჩემთვის)“.

1-ლი პ. მრ. რ. ku-li-ni-ir ga-an-ši-re₇-en-de₃-en „მოდ, წავიდეთ მის მეგობართან!“ en-Kul-ab₂^ა-a-ra ga-mu-na-dur₃-ru-ne-en-de₃-en „თაყვანი ვცეთ ქულაბას ბატონს“.

მე-2 პ. მრ. რ. ^შig nim-gim u3-mu-un-dal-dal-ze2-en za-ra šid-gim u3-mu-un-gur-gur-re-en-ze2-en „იკარებს ბუზივით მიაფრინდებით, კარის წირთხლს წრე დაარტყით“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტის მაჩვენებელი -R-eš: mu-5-kam-ka dam-dumu-Ku-li dumu-Ba-ba-mu-ke4-ne ba-an-da-zah3-eš2 „მეხუთე წელს ქულის ცოლი (და) შვილი ბაბამუს შვილებისაგან გაიქცნენ“; lu2-kin-gi4-a-Ag-ga dumu En-me-Barag-ga4-si-ke4 Kiš1-ta „Gilgameš-ra Unug1-šez3 mu-un-š1-re7-eš „ენმებარაგესის ძის, აგას ელჩები ქიშიდან გილგამეშთან ურუქში მოვიდნენ“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტის მაჩვენებელია -R-o: inim-inim-ni he2-keš2 „მისი დადგენილებები დაუ, გაუქმებულ იქნან!“ kur-kur u2-sal-la i-im-nad3 „უცხო ქვეყნების (მცხოვრებნი) მშვიდად ისვენებენ (სიტყვ. „წვანან“);“ zid-da gub3-na pirig i3-nad3-nad3 „მის მარჯვნივ (და) მარცხნივ ღომები იწვენენ“; ud ba-zal-zal itu ba-sud-sud mu ama-bi-ir ba-gi4 „დედები გავიდა (სიტყვ. „გავიდნენ“), თევები გაგრძელდა (სიტყვ. „გაგრძელდნენ“), წელი დამთავრდა (სიტყვ. „თავის დედას დაუბრუნდა“)“.

§ 34. გარდამავალი ზმნის უღლება

გარდამავალი, იგივე პირდაპირობიექტიანი ზმნა, როგორც უკვე ვთქვით, სრულ და უსრულ ასპექტს პირის ნიშანთა განსხვავებული სისტემებით გამოხატავს. ეს იმას ნიშნავს, რომ სრულ ასპექტს გარდამავალი ზმნა გადმოსცემს პირის ნიშანთა ერთი სისტემით ანუ უღლების ერთი გარკვეული ფორმით, ხოლო უსრულ ასპექტს იგი უღლების ასევე ერთი, ოღონდ ამჯერად პირველისგან განსხვავებული ფორმით გამოხატავს.

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სუბიექტური მაჩვენებლები სრული ასპექტის ზმნურ ფორმებში მე-6 პრეფიქსულ პოზიციას იკავებენ, არასრული ასპექტის ზმნურ ფორმებში კი ისინი მეორე სუფიქსურ პოზიციაზე განლაგდებიან.

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გარდამავალი ზმნის უღლებისას ჩვენ საქმე გვაქვს პირდაპირ ობიექტთანაც, რომელიც ზმნის უღლებად ფორმაში ყოველთვის აისახება სათანადო მაჩვენებლებით (განსხვავებით ირიბი ობიექტისაგან, რომელიც შუმერულ ზმნაში არანაირი ნიშნით არ გამოიხატება). ობიექტური მაჩვენებლები ფორმალურად ემთხვევა გარდაუვალი ზმნის უღლებისას წარმოდგენილ სუბიექტური პირის ნიშნებს. ოღონდ განსხვავება ისაა, რომ ობიექტურ მაჩვენებლებად მხოლოდობით რიცხვის მესამე პირში გარკვეულ შემთხვევებში პრეფიქსებად (ზმნის ფუძის მიმართ) დასტურდება -n- სოციალურად აქტიური სახელეუბისათვის და -b- სოციალურად პასიურ კლასის სახელის დასაფიქსირებლად. ისინი მეექვსე პრეფიქსულ პოზიციას იკავებენ.

§ 35. სრულასამთხიანი გარდამავალი ზმნის უღლება

გარდამავალი ზმნის უღლებისას სუბიექტი ზმნის უღლებად ფორმაში სათანადო პრეფიქსულ-სუფიქსური ელემენტებით გამოიხატება, რომელთაგან მხოლოდობით რიცხვის სამივე პირისა და ორივე კლასის მაჩვენებლები უშუალოდ ზმნის ფუძის წინ მე-6 პრეფიქსულ პოზიციას იკავებენ, ხოლო მრავლობითი რიცხვის სამივე პირისა და ორივე კლასის მაჩვენებლები გარს ერტყმიან ზმნის ფუძეს – ისინი ერთდროულად განლაგდებიან მე-6 პრეფიქსულ და მეორე სუფიქსურ პოზიციაზე. ამ შემთხვევაში პრეფიქსებად გვევლინებიან მხოლოდობითი რიცხვის სამივე პირის სუბიექტური მაჩვენებლები, ხოლო სუფიქსებად წარმოგვიდგება -enden, -enzen, -eš, -māš.

ზმნის უღლებად ფორმაში სუბიექტური მანვენებლები, ჩვენთვის უკვე გასაგები მიზეზების გამო, სრული სახით მხოლოდ გვიანშემერულ ტექსტებშია დაფიქსირებული, ძველ და ახალშემერულში ისინი არასრულადაა გამოვლენილი.

სრული ასპექტის მქონე გარდამავალი ზმნის უღლებად ფორმაში სუბიექტური მანვენებლები ამ სახითაა დაფიქსირებული გვიანშემერული ეპოქის ტექსტებში:

მხ. რ.	მრ. რ.
1. -?-R	o-R-enden
2. -e-R	-e-R-enzen
3. აქტ. -ni-R	-ni-R-eჭ
3. პას. -b-R	-b-R
	-n-R-meჭ

წარმოდგენილი ცხრილი მოითხოვს ზოგიერთ დამატებით განმარტებას. მხ. რ. 1-ლი პირის სუბიექტური მანვენებლის საკითხი შემეროლოგიაში ჯერ კიდევ არაა გადაწყვეტილი. ზოგი მეკლევარი მიიჩნევს, რომ იგი უნდა ყოფილიყო რომელიღაც ხმოვანი, რომლის გრაფიკულ დაფიქსირებას დღემდე ცნობილ შემერულ ტექსტებში ვერსად ვერ ვხვდებით.

მხ. რ. მე-2 პირის სუბიექტური მანვენებლის ფუნქციას უნდა ასრულებდეს ზმნის უღლებად ფორმებში ზოგჯერ ზმნის ფუძის წინ, მაგრამ არა უშუალოდ ფუძესთან დადასტურებული -e- ხმოვანი ამგვარ შემთხვევებში: *ha-ba-e-ni-gar* „შენ ჭეშმარიტად დაადგინე“; *Ez-kur-mah-mu dalla mu-e-a-edz* „ჩემი დიდებული (ტაძარი) ეპური შენ განაბრწვინე“. -e- ფორმანტის ასეთი უჩვეულო პოზიცია გაპირობებული უნდა იყოს მეტათეზისის (= სიტყვათა შიგნით ბგერათა ადგილის შენაცვლების) შედეგად. ჩვენს მიერ მოყვანილ მაგალითებში, მოსალოდნელია, ადგილი აქვს ამგვარ მეტათეზისს: -ni-e- > -e-ni- და a-e- > -e-a-.

მრ. რ. 1-ლი, მე-2 და მე-3 პირის მანვენებლები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შედგება მხ.რ. შესაბამის პირთა სუბიექტური მანვენებლებისა და მრავლობითობის მაწარმოებელ -enden, -enzen, -eჭ და -meჭ-ისგან. საჭიროა ამთავითვე ითქვას, რომ მრ. 1-ლი და მე-2 პირის უღლებადი ზმნური ფორმები ტექსტებში ძალზე იშვიათად გვხვდება.

მრ. რ. მე-3 პირის მანვენებელი -b- სუბიექტური ნიშნის როლში იმ შემთხვევაში გამოდის, როცა სუბიექტების მრავლობითობა აღიქმება როგორც ჯგუფური სიმრავლე; ამასთან ერთად ეს სიმრავლე გამოიხატება ან მხოლოდით რიცხვში მდგარი არსებითი სახელით (მაგალითად, ცხვარი, ნახირი), ანდა ასევე მხოლოდით რიცხვში მდგარი ერთგვაროვანი არსებითი სახელებით (მაგალითად, ხარი და ძროხა, ვირი და ცხენი, სახლი და კარი). თუმცა დადასტურებულია ისეთი შემთხვევებიც, როცა -b- პრეფიქსი სუბიექტის მანვენებლად გვევლინება მრავლობით რიცხვში მდგარი სოციალურად აქტიური კლასის არსებითი სახელით სუბიექტის გამოხატვის დროსაც: *Lu2-²Ba-bag a3 Lu2-²Nin-gir-su dumu-U2-sih-ke4-ne igi-bi ib2-²gar* „ლუბაბამ და ლუნიგირსუმ, უხის შეილებმა (სასამართლოს) მიმართეს (სიტყვ. „სასამართლოს თვალი იგი დაადგეს“)“.

მრ. რ. მესამე პირის მანვენებლად -meჭ დადასტურებულია მხოლოდ გვიანდელ შემერულ ტექსტებში. ეს სუფიქსი სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიაციებით იხმარება არსებითი სახელის მრავლობითობის მაწარმოებლადაც (იხ. § 10.6).

ქვემოთ წარმოვადგენთ თანხმოვანფუძიანი გარდამავალი ზმნის წარსულ დროში უღლების მაგალითს, შემდეგ კი - ხმოვანფუძიანისას. თანხმოვანფუძიანი ზმნებიდან ავირჩევთ ზმნას *gar* „დადგა“ - მე დაედგი, შენ დადგი და ა.შ.

ძველ შუმერული	ახალ შუმერული	გვიან შუმერული
მხ. რ. 1. e-gar	i ₃ -gar	i ₃ -gar
2. e-gar	i ₃ -gar	i ₃ -e-gar>e-gar
3. აქტ. e-gar	i ₃ -gar, in-gar	in-gar
3. პას. e-gar	i ₃ -gar, ib ₂ -gar	ib ₂ -gar
მრ. რ. 1. e-gar	i ₃ -gar	i-gar-en-de ₃ -en
2. e-gar-ra-ne	i ₃ -gar-ra-ne	i ₃ -e->e-gar-en-ze ₂ -en
3. აქტ. e-gar-re-eš	i ₃ -gar-re-eš	in-gar-re-eš
3. პას. _____	_____	ib ₂ -gar in-gar-meš

ზოგიერთი ფონეტიკური მოვლენა უფრო თვალსაჩინოა ხმოვანფუძიანი ზმნის ულლებისას – დუ „შენება“ – მე ავაშენე, შენ ააშენე და ა.შ.

ძველ შუმერული	ახალ შუმერული	გვიან შუმერული
მხ. რ. 1. i ₃ -du ₃	i ₃ -du ₃	i ₃ -du ₃ -un-de ₃ -en
2. i ₃ -du ₃	i ₃ -du ₃	i ₃ -e->e-du ₃ -un-ze ₂ -en
3. აქტ. i ₃ -du ₃	i ₃ -du ₃ , in-du ₃	in-du ₃ -eš
3. პას. i ₃ -du ₃	i ₃ -du ₃ , ib ₂ -du ₃	ib ₂ -du ₃ in-du ₃ -meš

აქვე მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს, რომელშიაც დადასტურებულია სრული ასპექტის მქონე გარდამავალი ზმნის ულლების ცალკეული ფორმების გამოყენების შემთხვევები (დრო წარსული):

1-ლი პ. მხ. რ. ⁴Nin-gir₂-su e₂-zu ma-ra-du₃(mu-era-?-du₃) „ნინგირსუ, შენი ტაძარი მე შენ აგიშენე“; eger-a Nam-ħa-ni dub-sar-e i₃-šam₂ bi₂-in-du₃ „ამის შემდეგ ნამხანიმ, მდივან-მწერალმა: „მე ვეიციდე (ის)“, – ასე თქვა“.

მე-2 პ. მხ. რ. Lugal-ban₃-da-mu su-ta a₂-ag₂-ga₂ a-na-aš mu-e-iu₂ „ჩემო ლუგალბანდა, ქალაქიდან გადაწყვეტილება რატომ მოიტანე შენ?“

არა ერთი შემთხვევაა დადასტურებული, როცა მეორე პირის სუბიექტის ნიშანი პრეფიქსი e- შეერწყმის წინამავალ ხმოვანს: ar-sag ni₃-du₇-e გა₃ ba-a-de₂ „გმირო, (რაც) შესაფერისია (ამგვარი ნიშნისა), შენ მე მითხარი“; mu-zu za₂-an-na-še₃ mu-a₂-gar „თავისი სახელი შენ გახადე“ (სიტყვ. „დაადგინე“) ცის კიდემდე ცნობილი“.

ზოგჯერ e- პრეფიქსი საერთოდ არ აისახება გრაფიკულად: al₃n lu₂gal-mu a₃-na-du₃ „ქანდაკება, ჩემი მეუფისათვის გეთქვა შენ“; lu₂gal-zu ⁵gi₂gir a₃-mu-di „შენი მეუფისათვის ეტლი დაგემზადებინა შენ“; e₂-dub-ba-a a-na-am₃ i₃-ag „სკოლაში რა გააკეთე შენ?“.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. აქტ. lu₂ E₂-ninnu-⁴Nin-gir₂-su-ka in-du₃-a „ვინც ნინგირსუს ენინუ აუგო“; a-a-mu ⁴En-lil₂-le mu-un-tum₂-en „ჩემმა მამამ ენლილმა მომიტანა მე“; Ag-ga Kiš₃^{hi}-še₃ ša ba-ni-in-bar „აბა ქიშისთვის მან გაათავისუფლა“.

ხშირად n- პრეფიქსი არ აისახება გრაფიკულად: Ur-⁴Nanše lu₂gal-Lagaš^{hi} e₂-⁴Nin-gir₂-su mu-du₃ „ურნანშემ, ლაგაშის მეფემ, ნინგირსუს ტაძარი აუგო“; ⁵eren-ib i₃-gi₂-gal-še₃ mu-dim₂ „ამ კედარისაგან მან დიდი კარი დაამზადა“.

მე-3 პ. მხ. რ. სოც. პას. mušen Anzud^{mušen}-de₃ ga₃ im-ma-ni-ib-gar „ანზუდ ფრინველმა ბუდე მოიწყო“; amar-be₂ ga₃-bi-ta გა₃ nu-am-ma-ni-ib-gi₂ „მისმა ბარტყმა თავის ბუდიდან არ უპასუხა“.

1-ლი პ. მრ. რ. ⁴Inanna uru-zu-še gin-ba e-ne ga-ba-ab-tum₂-mu-un-de₃-en „ინანა, შენ ქალაქისაკენ წადი, ჩვენ (კი) შევიპყრობთ მას“.

მე-2 პ. მრ. რ. ku₃ nam-tab-ba-še nu-mu-e-sum-mu-un-ze₂-en bi₂-in-du₆ „ერთობლივი (ვაჭრობისათვის) ვერცხლი თქვენ არ მოგიციათ“ – თქვა მან“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტური მაჩვენებელი -n-R-ეხ: Bir-hur-tur-ra abula^h ed₂-da-ni ka₂-abula^h mu-ni-in-dab₃-be₂-e₃ „როცა ბირხურტურა გამოვიდა ჭიშკრიდან, ჭიშკრის გამო-სასვლელშივე მათ შეიპყრეს იგი“; um-ma e₂-la ed₂-da-ni gal₃-la₂-e-ne igi ba-ni-in-du₆-u₃-am₃ „როცა დედაბერი სახლიდან გამოვიდა, დემონებმა დაინახეს იგი“; dingir-gal-gal-e-ne me-dim₂-bi ba-an-ag-ge₃-am₃ „მისმა უდიდესმა ღვთაებებმა შექმნეს მისი (= ტაძრის) გარეგნული მხარე“.

პრეფიქსი n- ზოგჯერ არ აისახება გრაფიკულად: ugula-ugula-ne bar-sila₆-gaba-ka-ka ku₃ bi-gar-re₂-e₃ „ზედამხედველები სამსხვერპლო კრავის (მაგიერად) ევრცხლს აღ-ღვედნენ (გადასახადის ამკრებთ)“; E₂-ninnu im-ta-sikil-e-ne im-ta-zalag-ge₃-e₃ „ენინუ მათ გაასუფთავეს (და) გამოწმინდეს“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტური მაჩვენებელი -b-: Ma₂-gan Me-lu₃-ha-kur-bi-ta gu₃-gi₃ mu-na-ab-gal₂ „მაგანისა (და) მელუხას (ხალხი) თავიანთი ქვეყნიბიდან ქედზე ხის მა-სალით დატვირთულები (სიტყვ. „დადებულები“) (მოვიდნენ)“; nam-lu₂-ul₃-Aratta^{ki}-ke₄ na₂-hur-sag-ga₂ kur-bi um-ta-ab-ed₃ uru-gal ha-ra-du₃-e „როცა არათის მოსახლეობა თავის მთებიდან ჩამოიტანს მთის ქეებს, ურუგალმა დაე, შენ ის აგიშენოს!“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტური მაჩვენებელი -n-R-me₃: mu ⁴Nanna ⁴U₃ ⁴Marduk u₃ Ha-am-mu-ra-bi₂ lu₂gal in-pad₃-de₃-me₃-e₃ „მათ დაიფიცეს (ღვთაების) ნანას, უთუს, მარდუქისა და მეფე ხამურაბის სახელი“; mu ⁴Nanna ⁴U₃ u₃ Ri-im-⁴Suen lu₂gal in-pad₃-me₃-e₃ „მათ დაიფიცეს (ღვთაებების) ნანას, უთუს და მეფე რიმსუენის სახელი“.

§ 36. შსრულასამეტანი ბარდამავალი ზმნის უღლება

უსრული ასპექტის გარდამავალ ზმნას შუმერულში სამი დრო გააჩნია – წარსუ-ლი, აწმყო და მომავალი. ამგვარი ზმნის უღლების დროს სუბიექტური მაჩვენებელ-ები ზმნის უღლებად ფორმაში, როგორც უკვე იყო ნათქვამი, მეორე სუფიქსურ პო-ზიციას იკავებენ. ეს მაჩვენებლები ამ სახით წარმოგვიდგებიან ისევე გვიანშუმერუ-ლი ეპოქის ტექსტების მონაცემთა მიხედვით:

მხ. რ.	მრ. რ.
1. -R-e-n	-R-e-nden
2. -R-e-n	-R-e-nzen
3. -R-e-o	-R-e-ne
	-R-e

ზოგიერთი ფონეტიკური ცვლილების თვალნათლივ დაფიქსირების მიზნით მოვი-ყვანთ აღნიშნული სუბიექტური მაჩვენებლებით აღჭურვილი თანხმობან და ხმოვან-ფუძიანი ზმნების უღლებადი ფორმების პარადიგმას შუმერული ენის განვითარების საში ძირითადი ეტაპის თავისებურებების ჩვენებითურთ:

ბველშუმერული	ახალშუმერული	გვიანშუმერული
მხ. რ. 1. e-gar-re(-n)	i ₃ -gar-re(-n)	i ₃ -gar-re-en
2. e-gar-re(-n)	i ₃ -gar-re(-n)	i ₃ -gar-re-en
3. e-gar-re	i ₃ -gar-re	i ₃ -gar-re

მრ. რ. 1. e-gar-re-de ₃ (-n)	i ₃ -gar-re-de ₃ (-n-)	i ₃ -gar-re-en-de ₃ -en
2. e-gar-re-ze ₂ (-n)	i ₃ -gar-re-ze ₂ (-n-)	i ₃ -gar-re-en-ze ₂ -en
3. e-gar-re-ne	i ₃ -gar-re-ne	i ₃ -gar-re(-e)-ne

ხმოვანფუძიანი ზმნა ძუკ „შენება“.

მხ. რ. 1. i ₃ -du ₃ (-n-)	i ₃ -du ₃ (-n-)	i ₃ -du ₃ -un
2. i ₃ -du ₃ (-n-)	i ₃ -du ₃ (-n-)	i ₃ -du ₃ -un
3. i ₃ -du ₃ (-n-)	i ₃ -du ₂ (-e)	i ₃ -du ₃ (-e)
მრ. რ. 1. i ₃ -du ₃ -de ₃ (-n)	i ₃ -du ₃ -de ₃ (-n-)	i ₃ -du ₃ -un-de ₃ -en
2. i ₃ -du ₃ -ze ₂ (-n-)	i ₃ -du ₃ -ze ₂ (-n-)	i ₃ -du ₃ -un-ze ₂ -en
3. i ₃ -du ₃ -ne	i ₃ -du ₃ -ne	i ₃ -du ₃ (-e)-ne

ფონეტიკური ცვლილებები პარადიგმაში ნათლად ჩანს და მათზე ცალ-ცალკე აღარ შეენიშნება. ქვემოთ მოვიყვანთ მხოლოდ მაგალითებს ცალკული პირების ფორმათა პრაქტიკულად გამოყენების საილუსტრაციოდ:

1-ლი პ. მხ. რ. kin-gi₄-a inim mu-ra-be₂-en „ელრო, (ერთ) სიტყვას გეტყვი შენ“; u₄ ki-zu ab-pad₃-de₃-en-na-a ur-zu hu-mu-ku₂-e-en „თუ კი შენს ადგილს გაჩეენებ, შენმა ძალს(ებ)მა დაე, შემჯამონ მე“.

ზოგ შემთხვევაში ი ელემენტი გრაფიკულად არ აისახება: “Nin-gir₂-su e₂-zu ma-ra-du₃-e (mu-era-du₃-en) „ნინგირსუ, შენს ტაძარს მე აგიგებ შენ“; ki-ba “Istaran-gim di-uru-ma₃ si ba-ni-ib₂-sa₂-e (ba-ni-b-sa-en) „იმ ადგილას იშთარანის მსგავსად სამართალს ჩემი ქალაქისათვის ვაწესრიგებ“.

მე-2 პ. მხ. რ. u₄ temen-mu ma-si-ge₄-na „როცა ჩემი (ტაძრის) საძირკველს დადებ“; gi₂ ma-nu ša₂-za nam-mu-e-ga₂-ga₂-an „კეერთის ხელში დაე, ნუ აიღებ შენ“.

ი ელემენტი ზოგჯერ ამ ფორმაშიც არ ფიქსირდება: ku²-e-sir₂ gir₃-zu nam-mu-e-si-ge (na-mu-e-sig-en) „სანდლ(ებ)ს შენ ფეხზე ნუ ჩაიცმევ“; E₂-nin₃ mu-ni-is-ku-gim ki im-š₂-hu₂-e „ენინუსათვის ულაყი ვირის მსგავსად მიწაზე (ნახაზს) ხაზავ შენ“.

მე-3 პ. მხ. რ. su₂-Umma²-he₂ su₂-kur-ra-he₂ “En-lil₂-le he₂-ha-lam-me „უმაელი იქნება ის (თუ) უცხო ქვეყნის კაცი, ენლილმა დაე, გაანადგუროს იგი!“, ša₂-bi ha-ma-pad₃-de₃ „მისი აზრი დაე, ამისხნას მე“.

1-ლი პ. მრ. რ. a-na a-ra-ab-da₃-e-en-de₃-en „ჩვენ რას დაგიმატებთ შენ?“, gur₂-e “mah₂-a gir₃-ni im-ma-an-gar-ze-en-de₃-en „ახალგაზრდა კაცს ფეხებზე ხუნდს დაე-დებთ“;

მე-2 პ. მრ. რ. a-ša₂ še-ba mu-un-na-ba-e-ne ša nam-ba-gid₂-i-en-ze₂-en „მინდვრის მარცვალს მოგცემენ, (მაგრამ) თქვენ ნუ აიღებთ მას“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტური მაჩვენებელი -R-ene: ku₃ gin₂-5-am₆ e-ga₂-ga₂-ne „მათ უნდა გადაიხადონ 5 სიკლი ვერცხლი“; “Dumu-zi-abzu nin Ki-nu-nir²-ke₄ dingir-mu “Nin-gi₃-zi-da-ke₄ nam-tar-ra-ni he₂-da₃-ku₂-ne „დუმუზიბაზუმ, ქინუნირის მფლობელმა (და) ჩემმა ღვთაებამ ნინგიშშიდამ მისი ბედი დაე, შეცვალონ“.

მე-3 პ. მრ. რ. სუბიექტური მაჩვენებელი -R-e: maš₂-uzud₃-da₂-zu su₆-za-gin₃-bi sahar-ra ma-ra-an-gid₂-e „შენი თხები თავიანთ ლილაქისფერ წვერებს მტვერში მიათრევენ შენს წინ“.

§ 37. პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებლები ზმნის უღლებად ფორმაში

სუბიექტური პირის ნიშნებთან ერთად შემერულ ზმნურ ფორმაში პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებლებიც აისახება. რაც შეეხება ირიბ ობიექტს, იგი ზმნის უღლებად ფორმაში არაავითარი ნიშნით არ წარმოგიდგება.

სრული და არასრული ასპექტის პირიანი ზმნის უღლებისას პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებლები პირებისა და კლასების მიხედვით ასეთი სახითაა დადასტურებული ისევ გვიანშემერული ეპოქის დროინდელ ტექსტებში:

სრული ასპექტი	უსრული ასპექტი
მხ. რ. 1. -en	-en-
2. -en	-en-
3. აქტ. -o	-n-
3. პას. -o	-b-
მრ. რ. 1. -enden	_____
2. _____	_____
3. -eš	-b-

წარმოდგენილ ობიექტურ მაჩვენებლებს ცალ-ცალკე განვიხილავთ მათი პრაქტიკული გამოყენების დამადასტურებელი მაგალითების ჩვენებითურთ.

1-ლი და მე-2 პ. მხ. რ. -en ფორმანტი სუფიქსის სახით პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებლად გვევლინება სრული ასპექტის პირიანი ზმნის ფორმაში. იგი ჩვეულებრივ მე-2 სუფიქსურ პოზიციას იკავებს: *eren-e* *he₂-en-lag₄-nam* (*he₂-i-n-tag₄-en-am*) „რაზმმა ნამდვილად რომ დაგტოვა შენ (-en)“; *ʔEn-lil₂-le mu-un-tum₂-en* „ენლილმა მომიყვანა მე (-en)“.

აღნიშნული ფორმანტი იმავე ფუნქციას ასრულებს უსრული ასპექტის პირიანი ზმნის ფორმაშიც. ოღონდ ამჯერად იგი გვევლინება არა სუფიქსად, არამედ პრეფიქსად და იკავებს მერ პრეფიქსულ პოზიციას: *um-mi-a-mu mu-un-tud₂-de₃* (*mu-en-tud₂-e*) „ჩემი მასწავლებელი მცემს მე (-en)“; *lu₂-be₂ ša-ba-e-dab₃-be₂* (*ša-ba-en-dab₃-e*) „ეს კაცი შეგიპყრობს შენ (-en-)“;

მე-3 პ. მხ. რ. პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებლად დადასტურებულია სოციალურად აქტიური კლასის სახელებისათვის -n-, ხოლო სოციალურად პასიური კლასის სახელების ხმარებისას -b-, მაგრამ ეს ასე ხდება არა ყოველთვის, არამედ მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევაში, კერძოდ:

ა) უსრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში: *dam-bi ku-li-ne₂ nu-un-tuku-tuku* (*nu-i-n-tuku-tuku-e*) „მის მეგობარს არ შეუძლია ეს ქალი (-n-) შეერთოს“; *sag-aš sag-a-na ha-ba-ab-sum-mu* (*ha-ba-b-sum-e*) „თავისი თავის მაგივრად დაე, მან მეორე თავი (-b-) მისცეს“.

ბ) სრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში, რომელსაც თან ახლავს კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსი *ga-*, რომელიც ერთდროულად ასრულებს მხ.რ. 1-ლი პირის სუბიექტური მაჩვენებლის როლსაც: *nam ga-mu-ri-ib-tar* (*ga-mu-era-b-tar*) „შემიძლია მე შენ ბედი (-b-) განგისაზღვრო“.

გ) ბრძანებითი კილოს ფორმებში, რომელიც გამოხატავს სრული ასპექტის მოქმედებას: *ku-tuš-du₃-ga ma-ni-ib₂* „ეეთილმოწყობილ (სიტყვ. „პარტ“) საცხოვრისში (-b-) შედი!“ *dub-mu zi-ra-ab* „გატეხე ჩემი ფირფიტა (-b-)!“.

რაც შეეხება სრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში მხ.რ. მე-3 პირში ორივე კლასის ობიექტურ მარევენებლად -ი-სა და -ხ-ს ხმარებას, მათ ამ როლში ეერ პპოვეს ასახვა, ალბათ, იმიტომ, რომ მენ პრეფიქსულ პოზიციას აღნიშნულ ფორმებში ყოველთვის იკავენს მოქმედების სუბიექტის მარევენებლები: uru-ia ა2-ag2-გა2 a-na-aš mu-e-lum2 „რატომ მოიტანე შენ (-e-) კალაქიდან დაეალება?“, kin-გა4-a ba-ra-an-pad3 „მან (-n-) აირჩია მალემსობოლი“.

1-ლი პ. მრ. რ. პირდაპირი ობიექტის მარევენებლად მხოლოდ სრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში გამოდის -enden: dur2-kaskal-la igi me-eb-du2-de3-en (mu-e-b-du-en-de3-en) su2-zu-me he2-a „(თუ) გზაზე მზირად ჩამსხდარი (ყჩაღები) (-b-) დაგეინახავენ ჩვენ (-enden), (მაშინ) იგი დაე, ჩვენი დამცველი (სიტყე „ჩვენი კაცი“) გახდეს“.

მე-2 პ. მრ. რ. ამ ფორმაში -enzen პირდაპირი ობიექტის პირის ნიშნად დადასტურებული არ არის.

მე-3 პ. მრ. რ. სუფიქსი -eš ობიექტურ მარევენებლად დადასტურებულია მხოლოდ სრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში: ur-sag-kur-ra mu-ri-ri-ge-eš (mu-e-ri-ri-ge-eš) „შენ (-e-) გარეკე უცხოელი გმირები (-eš)“; 3-a-ne-ne ha-za-num2 Nag-suš-ke4 udu-š3 ib2-ši-in-გა4-eš „ნაგსუს (დასახლების) მაჩასახლისმა ისინი (-eš) სამივე ცხერებისთვის გაგზავნა“.

უსრული ასპექტის პირიან ზმნურ ფორმებში მრ. რ. მე-3 პირის ობიექტის მარევენებლად მენ პრეფიქსულ პოზიციასზე გეხედება ფორმანტი -b- იმ შემთხვევაში, როცა პირდაპირი ობიექტი წარმოდგენილია ჯგუფური სიმრავლით და გამოიხატება მხოლოდით რიცხვში მდგარი ერთი ან რამდენიმე ერთნაირი არსებითი სახელით: Lu2-Kal-la-ra u2-na-a-du2a eren2-en-na Ur-mes-e gu3 ba-de2-a he2-na-ab-sum-mu „ლუქალას უთხარი: მმართველის მებრძოლთა რაზმი, რომელსაც მოითხოვს ურმესი, დაე, მან მისცეს იგი (სიტყე „მებრძოლები“ -b-) მას“; A-tu Lu2-Uru2baš Lugal-ma2-gur2-re su2-sa-gaz-me en4-si-ra he2-na-ab-sum-mu „ათუ, ღუურუბა, ღუგალმაგურე – ყაჩაღები, დაე, მან ისინი (-b-) მმართველს გადასცეს!“.

§ 38. უღლების უმეველსი ტიპი

უღლების ეს ტიპი საკმაოდ იშვიათად გეხედება შუმერულ ტექსტებში. იგი მიაჩნიათ უღლების თავდაპირველი, პირიანი ზმნის ფორმების წარმოქმნის უადრესი ეტაპის გადმონაშთად, რომელიც რელიქტის სახით დადასტურებულია შუმერული ენის განვითარების გვიანდელ ეტაპზედაც.

ამ უღლების არსი ასეთია: პირიანი ზმნის ფორმა შედგება პრეფიქსების გარეშე წარმოდგენილ ზმნის ფუძისაგან, რომელსაც ზოგჯერ ემატება -ed ელემენტი. ორივე მათგანს როცა დაემატება სუბიექტის მარევენებლები, ისინი ფორმალურად და პოზიციურად ემთხვევიან შუმერული ენის განვითარების მოგვიანო ეტაპისათვის დამახასიათებელი ვითარების გამომხატველ პირიან ზმნურ ფორმებში ფიქსირებულ სუბიექტურ მარევენებლებს.

უღლების უმეველსი ტიპის პარადიგმა ასე გამოიყურება:

მხ. რ.	მრ. რ.
1. R-en, R-ed-en	R-en-de3-en
2. R-en, R-ed-en	—
3. R-e, R-ed-e	—

პრაქტიკული გამოყენების მაგალითებია: me-a tuš-u3-de3-en (tuš-ed-en) „სად უნდა დაეჯდე მე?“, en-š3 nad3-de3-en „სანამდე უნდა იწეე შენ?“, A-tu ma2 sum-ma-aš (sum-a-

ეწე) ba-en-in „დადგენილ იქნა, რომ ათუმ მისცა ნაეი“; ^{მ¹}გა2 გა2-ni gar-re-en-de3-en „ჩვენ მას ხუნდს დაჟადებთ ქელზე“;

§ 39. ნაცვალსახელური უღლება

შუმერულში უღლების კიდევ ერთი ტიპი, ეგრეთწოდებული ნაცვალსახელური უღლებაც დასტურდება. უღლების ნაგულისხმევი ტიპის ნაცვალსახელური იმიტომ ეწოდება, რომ გარკვეული ფორმა, რომელიც შედგება ნაწილებისაგან – ზმნის ფუძესა+კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, ქმნის რა განსაზღვრებით კონსტრუქციას ამგვარი მოდელით: um-ma e2-ta ed3-da-ni (ed3-a-ani) „მოხუცი ქალი, სახლიდან გამოუსული-ის-მისი“, იუღლება ისე, როგორც კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. უღლებისას ზმნურ ფორმაზე თანდართული სუფიქსური ნაცვალსახელი საზღვრულ სიტყვას უთანხმდება პირში, რიცხვსა და კლასში. ამასთან ერთად, იგი გამოდის სუბიექტური მაჩვენებლის როლშიც. რაც შეეხება უშუალოდ ზმნის ფუძეზე დართულ -a ფორმანტს, იგი გამოხატავს მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის დამყარებულ შესაბამისობა-თანაფარდობას. სემოთ წარმოდგენილი კონსტრუქცია კონტექსტში ასეთ სახეს იღებს: um-ma e2-ta ed3-da-ni (ed3-a-ani) gal3 la2-ene igi ba-ni-in-dug-aš-am3 (ba-ni-n-dug-aš-am) „მოხუცი ქალი, (როცა) ის სახლიდან გამოვიდა, დემონებმა დაინახეს“.

აქ ზმნურ ფორმაში ed3-a-ani წარმოდგენილია განსაზღვრებითი კონსტრუქცია – „(სახლიდან) გამოსული მოხუცი ქალი“. „მოხუცი ქალი“ არის საზღვრული სიტყვა, რომელსაც ზმნურ ფორმაზე თანდართული კუთვნილებითი ნაცვალსახელი -ani უთანხმდება პირში, კერძოდ, მხ. რ. მე-3 პირში (იხ. § 15,2); შეთანხმებას ადგილი აქვს რიცხვსა და კლასში – -ani არის სწორედ მხ. რ. მე-3 პირის სოც. აქტიური კლასის მაჩვენებელი. გარდა ამისა -ani სუბიექტის გამოჩატველიცაა, რომელიც მე-2 სუფიქსურ პოზიციაზე დგას.

განხილული კუთვნილებითი ნაცვალსახელი ასეთ შეთანხმებას იმიტომ იჩენს, რომ თვითონ საზღვრული სიტყვა „მოხუცი ქალი“ არის მხ. რ. მე-3 პირისა და სოც. აქტიური კლასის სახელით გამოხატული სუბიექტი. მსაზღვრელ („გამოსული“)–საზღვრულ („მოხუცი ქალი“) სიტყვებს შორის დამყარებულ ურთიერთშეთანხმებულ ვითარებას ხაზს უსვამს უშუალოდ ზმნის ფუძეზე დართული -a- ფორმანტი.

ძველ და ახალშუმერულ ეპოქებში განხილული ნაცვალსახელური განსაზღვრებითი კონსტრუქცია დამოწმებულია მხოლოდ მხ. რ. მე-3 პირის სოც. აქტ. და სოც. პას. კლასებისათვის: Umma^{ki} e-bi bal-e-da-bi (bal-ed-a-bi) gir3-bi Nin-ki-ke4 ki he2-da-kar-re2 „(თუკი) უმას (მცხოვრებნი) ამ არხს გადმოლაზავენ, მათ ფეხს ნინქი პირისაგან მიწისა აღგვის“; ur-sag e2-a-na ku4-ku4-da-ni (ku4-ku4-ed-a-ani) ud me3-še3 ga3-ga2-gar-am3 „გმირი თავის ტაძარში შესვლისას იყო (როგორც) ქარიშხალი, ბრძოლისაკენ მომწოდებელი“.

გვიანშუმერულ ეპოქაში კი, როგორც მოსალოდნელი იყო, ნაცვალსახელური უღლების ტიპის ზმნური ფორმები მხოლოდითი რიცხვის სამივე პირისათვისაა დადასტურებული. ამასთან ერთად ნაგულისხმევი ზმნური ფორმის ბოლოს ხშირად გვხვდება შემდეგი ბრუნვების ნიშნები – თანაობითის -da (მის მაგივრად იხმარება de3-ს ფორმა), გამოსვლითის -la და ადგილობითის -a, რომლებიც მოცემულ კონტექსტებში მაქვემდებარებელი კავშირების (იხ. § 45,2) მნიშვნელობასაც იძენენ: ma3-e Abzu-ta za3-mi2 dug4-ga-mu-de3 (dug4-a-mu-da) Eridu^{ki}-la me tum2-a-mu-de3 (tum2-a-mu-da) „როცა მე აბზუს (სამლოცველოდან) ქებას წარმოეთქვამ (და) როცა ერიდუდან რელიგიურ რიტუალებს მოვიტან...“; a-a¹ Nanna za-e eš3-kug-šac3 u3-a-zu-de3 a-a¹ Nanna ma2-gim a-gig2-a dirig-ga-zu-de3 a-a-zu igi-hul2-la mu-e-ši-in-bar „(შენი) მამა ნანა შენ, როცა

შენ წმინდა სამლოცველოსთან (ნავით) მიცურდები, (შენი) მამა ნანა შენ, როცა შენ ნავით გაცურავ ბნელ წლებს, (მაშინ) შენი მამა მხიარულად მიცქერს“; e-nc ku₄-ku₄-da-ni-ta (ku₄-ku₄-ed-a-ani-ta) ¹⁰⁸გუ-gur-ra men-eden-na sag-ga₂-na su ba-da-an-zi₂-ir „მას, როცა ის შევიდა, თავსაბურავი „შუგურა“ – ეელის გვირგვინი კაცმა თავიდან მოხსნა“; gi₂-ud-da gub-ba sa₂-a-მა₃ (sa₂-a-mu-a) a-na ჯა ba-ti „მე, თუმცა ღამეები (და) დღეები ფეხზე მდგომმა გაეატარე, (სამაგიუროდ) რა მივიღე“.

§ 40. პირველი სუფიქსური პოზიციის აზიშო

ზმნური ფორმის აფიქსური პოზიციებიდან ჩვენ გადასახედი დაგვჩნა მხოლოდ ერთი – პირველი სუფიქსური პოზიცია, რომელზედაც თავსდება სუფიქსი -ed (ნაირსახეობით -de₃). რიგი ფონეტიკური მოვლენების წყალობით აღნიშნული სუფიქსი გეხედება ამგვარი დაწერილობითაც – ad და ud.

-ed სუფიქსის მნიშვნელობა დღემდე ზუსტად არაა დადგენილი. თავის დროზე იგი მიაჩნდათ მხოლოდ გარდაუვალი ზმნის უსრული ასპექტის მაწარმოებელ ფორმანტად, მაგრამ როცა ეს სუფიქსი დადასტურდა გარდამავალი ზმნის ასევე უსრული ასპექტის უღლების ფორმებშიაც, მაშინ ადრე გამოთქმულმა მოსაზრებამ დაკარგა ძალა. ეს სუფიქსი გეხედება გარდამავალი ზმნის სრული ასპექტის უღლების დროსაც, მაგრამ იგი ძირითადად მაინც უსრული ასპექტის ზმნათა უღლების ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი.

ერთხანს კამათის საგანს წარმოადგენდა აღნიშნული სუფიქსის ადგილის განსაზღვრა. მაგრამ როცა გვიანშემერული ტექსტების მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლებელი გახდა ზმნის უღლებადი ფორმების ზუსტი პარადიგმების დადგენა, გაირკვა, რომ -ed სუფიქსი გარკვევით და მკვეთრად იკავებს ადგილს უშუალოდ ზმნის ფუძის შემდეგ პირველ სუფიქსურ პოზიციაზე სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნების ანუ მე-2 სუფიქსური პოზიციის წინ. ეს კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილი გვიანშემერული ეპოქის დროინდელი უღლების მაგალითებით, სადაც, გასაგები მიზეზების გამო, პირის მაჩვენებლებთან ერთად სრულად, რაიმე არსებითი ფონეტიკური ცვლილებების გარეშე წარმოდგენილია -ed სუფიქსიც:

გარდაუვალი ზმნა უსრული ასპექტისა

თანხმოვანფუძიანი – gin „სელა“

ხმოვანფუძიანი – ri „წოლა“

მხ. რ. 1. i₃-gin-ne₂-de₃-en

i₃-ri-ne₂-de₃-en

2. i₃-gin-ne₂-de₃-en

i₃-ri-ne₂-de₃-en

3. i₃-gin-ne₂-de₃

i₃-ri-de₃

მრ. რ. 1. i₃-gin-ne₂-de₃-en-de₃-en

i₃-ri-de₃-en-de₃-en

2. i₃-gin-ne₂-de₃-en-ze₂-en

i₃-ri-de₃-en-ze₂-en

3. i₃-gin-ne₂-de₃-eš

i₃-ri-de₃-eš

გარდამავალი ზმნა უსრული ასპექტისა

თანხმოვანფუძიანი – gar „დადგმა“

ხმოვანფუძიანი – du₃ „შენება“

მხ. რ. 1. i₃-gar-re-de₃-en

i₃-du₃-de₃-en

2. i₃-gar-re-de₃-en

i₃-du₃-de₃-en

3. i₃-gar-re-de₃

i₃-du₃-de₃

მრ. რ. 1. i₃-gar-re-de₃-en-de₃-en

2. i₃-gar-re-de₃-en-ze₂-en

3. i₃-gar-re-de₃-(e-)ne

i₃-du₃-de₃-en-de₃-en

i₃-du₃-de₃-en-ze₂-en

i₃-du₃-de₃-(e-)ne

გარდა უღლებად ზმნურ ფორმებში -ed სუფიქსის გამოყენებისა, სადაც იგი ვითარებას გამოხატავს, მას საკმაოდ ხშირად ვხვდებით უპირთ ზმნურ ფორმებშიც, სადაც მოქმედების გამომხატველი სუფიქსის როლს ასრულებს (ამ უკანასკნელ შემთხვევებზე იხ. § 42,1).

როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში -ed სუფიქსის კონკრეტული მნიშვნელობის საკითხთან დაკავშირებულმა ინტენსიურმა კვლევაძიებამ შესაძლებელი გახადა, დადგენილიყო აღნიშნული ფორმანტის ორი მთავარი მნიშვნელობა მაინც: 1) -ed სუფიქსი მიუთითებს მოქმედების მომავალში განხორციელებაზე და 2) მას გააჩნია მოდალურობის მნიშვნელობაც.

განვიხილოთ აღნიშნული პრეფიქსის მიერ მისი პირველი მნიშვნელობის გამოხატვის საშუალებები და მაგალითები.

შუბერული ზმნისათვის საერთოდ ნაკლებად დამახასიათებელია დროის გაგება. ზმნით გამოხატული მოქმედება, რომელიც უნდა განხორციელდეს მომავალში, შეიძლება გამოიხატოს სრულასპექტიანი ზმნური ფორმებით, რომელთაც ახლავს კილოს გამომხატველი შემდეგი პრეფიქსები – ა₃, ხე₂- და გ₃-. როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ეს პრეფიქსები გამოხატავენ განზრახვას, სურვილს, რომ მომავალში მიღწეულ იქნას მოქმედების შედეგი. ზმნურ ფორმებში ანალოგიურ მნიშვნელობას იძენს -ed სუფიქსიც: ჰე Gi-zu-na^{ki}-la mu-tum₂-da (mu-tum₂-ed-a) Nibru^{ki} ხა-bi₂-ib₂-da-e „მარცვლი, რომელსაც იგი გიზუნადან მოიტანს, დაე, ნიფურში იქნას დატოვებული“.

ვითარების გამომხატველ ზმნურ ფორმებში ხშირად გამოიყენება -ed სუფიქსი იმ მოქმედების გამოსახატავად, რაც მომავალში უნდა განხორციელდეს: Nam-egi-ni-dug₂-e geme₂ nu-a₃-gi₂-gi₂-da (nu-i-gi₂-gi₂-ed-a) „ნამეგინიდუგმა დაიფიცა, რომ იგი მხეველის (საქმეს) აღარ დაუბრუნდება“; ა₄ Geme₂-⁴Lama ba-ug₂-e-da-a (ba-ug₂-ed-a-a) Lu₂-⁴Ba-ba₂ ir₁ Dug₂-ga-zid-da-ke₄ ა₃ Ur-⁴Sul-gi-ke₄ in-ba-e-ne „როცა გემელამა მოკედება, მონა ლუბაბას ღუგაზიდა და ურშულგი გაიყოფენ“.

-ed სუფიქსის მეორე ფუნქცია არის მოდალურობის ანუ სინამდვილისადმი შეტყვევების შინაარსის დამოკიდებულების გამოხატვა. დროის თვალსაზრისით ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს მყოფადის გაგებასთან.

მოდლობის გამოხატვის ფუნქციას -ed სუფიქსი თავისუფლად ასრულებს როგორც სრული, ასევე უსრული ასპექტის ზმნურ ფორმებში: dumu A-kal-la in-tag₂-de₃-en (i-n-tag₂-ed-en) Geme₂-⁴Kal-kal-la ba-ra-tuku-tuku „შენ აქალას ქალიშვილს თუ გაეყრები, გემქალქალას (ცოლად) ვერ შეირთავ“; mu⁴-Ki-ur₃-ra-gim ka-a-mu-u ir ხე₂-e-tum₂-de₃ (ხე₂-i-tum₂-ed-e) „ჩემმა პირმა ქიურის გველივით დაე, შხამი გამოყოს“; mu-ni-in-nigin-ne-e⁴ mu-ni-in-dab₂-be₂-de₃-e⁴ (mu-ni-n-dab₂-ed-e⁴ „ისინი გარს შემოერთვნენ მას, მათ მისი შეპყრობა განიზრახეს“; gur⁴-e a₂-na mu-un-lal-e-de₃-e⁴ (mu-n-lal-ed-e⁴) „მათ მოინდომეს ახალგაზრდისთვის ხელების შეკერა“.

-ed სუფიქსი მოდლობის ფუნქციის მატარებლად გვხვდება როგორც უღლების უძველესი ტიპის, ასევე ნაცვალსახელური უღლების ზმნურ ფორმებშიც: me-a tu⁴-a₃-de₃-en (tu⁴-ed-en) me-a gub-bu-de₃-en (gub-ed-en) „სად (შემიძლია) დაეჯდუ, (ან) სად (შემიძლია) დაედეგუ“; dub-gib⁴-tu mu ჰან-gal-mu sar-re-da (sar-ed-a) mu-e-du₁ „შენ თქვი, რომ ჩემი ახალი ვირფიტა ჩემმა უფროსმა ძმამ უნდა დაწეროს“; Umma⁴ e-bi bal-e-da-bi (bal-ed-a-bi) gir₃-bi Nin-ki-ke₄ ki ხე₂-da-kar-re₂ „(თუ) უმას (მცხოვრებნი) განიზრახავენ ამ არხის გადმოლახვას, (მაშინ) მათი ფეხი (ღვთაება) ნინქიმ დაე, აღგავოს (პირისაგან) მიწისა“.

-ed სუფიქსი მოდალობას გამოხატავს ისეთ ზმნურ ფორმაშიაც – R-ed-e (-e არის ადგილობრივ-მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი), რომელიც გადმოსცემს მოქმედების შესაძლებლობას ან მოსალოდნელ შედეგს: e₂ ba-e-de₃ (ba-ed-e) ga-gin „მე მინდა წავიდე (იმისათვის), რომ გაეყო სახლი“.

§ 41. სხვათა სიტყვის სუფიქსები -EŠE და -GIŠEN

სუფიქსებზე საუბრისას აუცილებლად უნდა მოვიხსენიოთ ზმნის (შემასმენლის), ზოგჯერ კი სახელის ბოლოს თანდართული ორი სუფიქსი -eše და -gišen, რომელთა დანიშნულებაა სხვისი ნათქვამის გადმოცემა.

სუფიქსი -eše, რომელიც გრაფიკულად გადმოიცემა როგორც -e-še ან -eš-e, უფრო ხშირად დასტურდება გვიანშემერულში. იგი ან ნათქვამის ბოლოს დაისმის, ანდა ჩართულია პირდაპირი ნათქვამის შუაში და ემსახურება სხვათა სიტყვის გადმოცემა. ორივე შემთხვევაში აღნიშნული სუფიქსის დახმარებით მოსაუბრე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ მონათხრობი ეკუთვნის არა მას, არამედ სხვა პირს: e₂-dub-ba su₂-bal-a-ke₄ a-na-aš-am₃ ud mu-zal-e-še ma-an-du₁₁-ma „სკოლაში თარგმნის მასწავლებელმა – „რატომ დაიგვიანაო“ – მითხრა“.

ნათქვამის სხვისადმი კუთვნილებაზე მისანიშნებლად -eše სუფიქსი ხშირადაა გამოყენებული ანდაზებსა და თქმებში, სადაც პირდაპირი ნათქვამი არაა დაფიქსირებული: g₂ala-e tuš-da-ni h₂a-ba-an-da-zī-ir ag₃-Ga-ša-an-na ga-ša-an-mu ba-ra-zig₃-zig₃-de₃-en-e-še „მგალობელ ქურუმს დაჯდომისას თუნდაც (სკამი) გამოაცალაო, (მანაც იტყვის): „(ეს) ინანას გაკეთებულია. ჩემო ქალბატონო, არაფრის გულისათვის არ აედგებიო“.

სუფიქსი -gišen გრაფიკულად გადმოიცემა როგორც -giš-en ან -giš-še-en. იგი მხოლოდ გვიანშემერულ ტექსტებში გვხვდება და იქაც იშვიათად. აღნიშნული სუფიქსი სხვისი ნათქვამის აღბათობაზე ხაზგასმულად იხმარება: a₂ mu-e-da-ag₂-giš-še-en a₂-ag₂-g₂a₂ ma-ab-sam-mu-un-e-še „რომ მომცა შენთვის ბრძანება, (შენ იტყობდი): „შენ (ხშირად) მაძლევ მე ბრძანებასო“.

§ 42. სახელზმნა

თუ რომელიმე ენაში შეიძლება ლაპარაკი ლექსების ორგვარი ბუნების – სახელითი და ზმნური ბუნების შესახებ, ყველაზე მეტად ეს შეიძლება შემერული ენის მიმართ ითქვას. თითქმის ყველა შემერულ სიტყვას გააჩნია ამგვარი ორმაგი ბუნება – იგი წარმოადგენს სახელს და შესაბამისად აქვს უნარი, რომ გაფორმდეს ბრუნვის ნიშნებით ან დაირთოს ენკლიტიკური კუთვნილებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელები. ამასთან ერთად შემერულ სიტყვას ზმნის შინაარსიც გააჩნია – მას ახასიათებს ზმნური მართვაც – დაირთავს უარყოფითი კილოს მაწარმოებელ ნიშანს nu-, მომავალი დროისა და მოდალობის გამომხატველ -ed სუფიქსს, უსრული ასპექტის მაჩვენებელ -e სუფიქსს და ა.შ.

სახელზმნა შემერულში ორგვარია: საწყისი ანუ უპირო ზმნა, იგივე ინფინიტივიური ფორმა და მიმდგომა.

1) საწყისი (ინფინიტივი).

ზმნური ფუძე ინფინიტივის ფორმით წარმოგვიდგება მოქმედების სუბიექტის როლში: du-du nam-ukur₂-ra a₂ bi₂-ib-gar „მაწაწვალობა (du-du) სიღარიბეში შემოსავალს აპოვნინებს (კაცს)“.

იგი გვხვდება აგრეთვე როგორც პირდაპირ, ასევე ირიბ დამატებადაც. i₃ bil-bi mu-du₃ „მან ზეთის დაწვა (bil) მოაწყო“; bal-a-na (bal-ani-a) še-gar h₂e₂-ga₁₂ „მისი მმართ-

ველობის პეროდში დაე, შიმშილობა იყოს!"; *pirig kaṣ-ē pad-ḡ-da* „ლომი სირბილშია გამორჩეული“.

საკმარად ხშირად გვხვდება ზმნური ფუძის გამოყენება -ed სუფიქსისა და ადგილობრივ-მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნის -e-ს დამატებით – R-ed-e. ამგვარად გაფორმებული ზმნური ფუძე გამოდის მოქმედების საბოლოო მიზნის გამომხატველი უპირო ზმნის, საწყისის როლში: *en-e nam-ur-ḡ-na tar-re-deḡ* (*tar-ed-e*) „En-il-ḡ mu-un-kuṣ-ḡ „მეუფემ შეახსენა (სიტყვ. „შეაწუხა“) ენლილს, რომ მას გადაუწყვიტა თავისი ქალაქის ბედი“; *e-ḡNin-gir-ḡ-su-ka duḡ-deḡ* (*duḡ-ed-e*) *Gu-ḡ-deḡ-a ur-ni Gir-ḡ-su-ḡ* „შეḡ gu-ḡ mu-na-si-si „ნინგირსუს ტაძრის ასაშენებლად გუდასთან მის ქალაქში შეგროვდნენ“.

აღნიშნული ინფინიტიური ფორმა შეიძლება მოგვევლინოს გარკვეული მიზნის გამომხატველ განსაზღვრებადაც: *u sikil-e-deḡ* (*sikil-ed-e*) „განსაწმენდელი დღე“.

არის დადასტურებული ისეთი შემთხვევებიც, როცა -a ფორმანტით გაფორმებული ზმნური ფუძე – R+a წარმოგვიდგება არსებითი სახელის როლში: *Gu-ḡ-ed-en-na-ḡNin-gir-ḡ su-ka-ka ziḡ-ḡ-ga* (*ziḡ-a*) *ba-ni-gar* „ნინგირსუს (წილხედომილ) გუდენაში (გუდენამ ყველა) გადასახადით დაბერა“; *ku-bi a ku-ḡ-ra* (*ku-ḡ-a*) *mu-na-te* „ამ ადგილას მას აეღმყოფობა მიუახლოვდა“; *a-a buḡ-ḡ-ga-mu* (*buḡ-ḡ-a-mu*) *nu-zu* „ჩემს აღმზრდელ ბაბას მე არ ეიცნობ“.

2) მიმდებარეობა.

თვისების გამომხატველმა ზმნურმა ფუძემ შეიძლება შეიძინოს მიმდებარეობის (ზედასართავი სახელის) მნიშვნელობა: *a muṣ du* „გველივით მიმდინარე (du) წყალი“; *en igi-ḡḡa il-ḡ-il-ḡ* „მეუფე, მრისხანედ თვალაწეული“; *ensi-ḡE-ḡninu-duḡ-ra* „ენინუს მშენებელ მმართველს“.

განსაზღვრებად ნახმარ ზმნურ ფუძეს შეიძლება დაემატოს -ed სუფიქსი, რომელიც გრაფიკულად აისახება იმ შემთხვევაში, თუ შემდეგ მოდის ზმოვანი: *nin an-ki-a nam tar-re-deḡ* (*tar-ed-e*) აქ -e ერგატიული ბრუნვის ნიშანია) „ქალბატონი, ცისა (და) მიწის ბედის განმსაზღვრელი“. -ed სუფიქსი d თანხმოვანს კარგავს იმ შემთხვევაში, თუ იგი მოდის ინფინიტიური ზმნური ფორმის ბოლოს ანდა -ed სუფიქსს მოსდევს თანხმოვანი: *kur geṣtin biz-biz-zeḡ* (*biz-biz-ed*) „ლეონის მწვეთარი მთა“; *nin En-il-ḡ-gim nam tar-tar-re* (*tar-tar-ed*) „ქალბატონი, ენლილივით ბედის განმსაზღვრელი“.

ზმნურ ფუძეზე a ფორმანტის დამატებით მიღებული R-a ფორმას ზემოთ მოყვანილი სუფთა ზმნური ფუძის მსგავსად შეუძლია შეასრულოს მიმდებარეობის (ზედასართავი სახელის) როლი როგორც მარტივ კონსტრუქციაში (საზღვრულ-მსაზღვრელი), ასევე უფრო ერცელ წინადადებაში: *muṣen-dab-ḡ-ba* „დაჭერილი ჩიტ“, *ur an-gim sig-ḡ-ga* „ცასავით ღამაში ქალაქი“; *su e-mah-ḡNin-gir-ḡ-su-ka ak-ka* „ნინგირსუს დიდებულის არხის გამყვანი კაცი“.

R-a ფორმას შეიძლება დაემატოს -ed სუფიქსიც: *nam-e-ḡduḡ-da-lugal-la-na-ḡḡeḡ* (*nam-e-ḡduḡ-ed-a-lugal-ani-ak-ḡḡeḡ*) „მშენებარე ტაძრის მეუფისათვის“.

§ 43. ზმნობა

შუმერულში არაა დადასტურებული ზმნიზედის მაწარმოებელი საგანგებო აფიქსები. ზოგჯერ ზმნიზედის როლში გამოდის სრული მნიშვნელობის უცვლელი სიტყვა, რომელიც საგნის თვისებასთან ერთად გვიჩვენებს, თუ სად, როდის, როგორ, რატომ ან რისთვის ხდება მოქმედება. ზმნიზედის ამგვარ შინაარსს გადმოიცემს აგრეთვე სიტყვის ისეთი ფორმაც, რომელშიც არსებულ ზმნის ფუძესთან შეიძლება შეერთებული იყოს მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი – (e)ḡ, ან მხ. რ. მე-3 პირის სოც. პასიური კლასის ენკლტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელი -bi. ეს უკანასკნელი ზმნის სუფთა ფუძეს უერთდება როგორც ცალკე, ასევე -a ფორმანტთან

ერთად. დამოწმებულია ზმნიზედის ისეთი ფორმებიც, როცა ზმნურ ფუძესთან ერთ-დროულადაა მიერთებული როგორც -bi, ასევე -(e)ზე-ც. ასე, რომ შუმერულში შეიძლება ასეთი ფორმების მქონე ზმნიზედა იყოს დამოწმებული: R-(e)ზე, R-bi, R-a-bi, R-bi-(e)ზე: a-a-^dNanna na-am₂-men gal-le-ეზ ჰა-du₇-a „მამა ნანა დიდებულად შექმნილი სამეფოა“; a-ug₄-mu dug₂-ga-bi mu-ku₂ „ჩემმა მშობელმა მამამ საუცხოოდ გამომკეცა მე“; e₂-bi gibil-be₂-ეზ ჰა-mu-tud „ეს ტაძარი ხელახლად აღმართე მე“.

ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება გააზრებულ იქნეს როგორც სახელი და როგორც ზმნიზედა: igi „თვალი“ და „წინ“; eger „ზურგი“ და „უკან“; ჰა „გული“ და „შიგნით“.

შუმერები ზმნიზედის მნიშვნელობით ხმარობდნენ გამოსვლით, მიმართულებით და შედარებით ბრუნებებში დასმულ სიტყვებსაც. როგორც აღვნიშნეთ, შუმერულში იყო აგრეთვე ზმნიზედური შინაარსის მქონე არაერთი უცვლელი სიტყვაც. თვალ-საჩინოებისათვის ანბანური თანამიმდევრობით აქვე ჩამოვთვლით შუმერულ ტექსტებში შედარებით ხშირად დამოწმებულ ზმნიზედებს:

a-da-al „ახლა, ამჟამად“; a-na-აზ „რისთვის, რატომ, რად?“;

an-ta „ზემოდან; ზემოთ, ზევით, მაღლა“.

en-na-me-ზე „მანამ, სანამ...“; en-tukumbi-ზე „რა დრომდე?“.

ga-bu „მარცხნივ“; ga-nam-me „ნამდვილად, ჭეშმარიტად“;

gal-bi „ძალიან, ძლიერ“; gal-le-ეზ „ძალიან, ძალზე მეტად, დიდად, ფრიად“;

ge₁₆-sa „ყოველთვის, მუდამ“; gibil-la-bi „ხელახლა, ახლად“;

gin₇-nam „სწორედ, ზუსტად, სრულიად, სავსებით“.

ha „სწორედ, უეჭველად, ნამდვილად“.

i₃-ne-ეზ/ზე „ახლა, ამჟამად“.

igi-bi-ზე „წინ, წინაშე“; igi-ni-ta „ახლოს; წინ“;

igi-ზე „წინ, წინა მხრით“.

ki-na-me-ზე „არსად, არსაითკენ“; ki-ზე „ქვევითკენ, ძირს, დაბლა“;

ki-ta „ქვემოთ, ქვევით, ქვეშ“; ki-ta-ki-ta „ყველგან, ყოველგან“;

ki-u₄-ba „მაშინ, იმ დროს, იმჟამად; ოდესმე, ოდესღაც“.

la-am₃-me-a „რისთვის? რატომ?“

ud-na-an-ga-ma „ადრე“.

კავშირი

§ 44. მამართლებელი კავშირები

თავისთავად, დამოუკიდებელ მამართლებელ კავშირებს შუმერული ენა არ იცნობს. სიტყვებისა და წინადადებების ურთიერთთან დაკავშირებას შუმერები აღწევდნენ შესაერთებელი ცნებების ერთმანეთის მიყოლებით დაწერის გზით: Ma₂-gan Me-lu₃-ḫa kur-bi-ta im-ma-ta-ed₃-de₃ „მაგანისა (და) მელუხას (ქვეყნების მცხოვრებნი) თავიანთი მოებიდან აქ ჩამოვლენ“; zid-da gub₃-na piri₃ i₃-na₂-na₂ „მის მარჯვნივ (და) მარცხნივ ლომები წვანან“; *Nan₃ḫe mu-na-gin šad₃ mu-na-lum₂ „ნანშესთან მივიდა (და) ლოცვა აღავლინა“.

არსებითი სახელების ურთიერთთან დაკავშირების ფუნქციას შუმერები აკისრებდნენ სიტყვათნაერთს -b-da, რომლის შემადგენლობაში შედის ენკლიტიკური ჩვენებითი ნაცვალსახელი -bi და თანაობითი ბრუნვის მაჩვენებელი -da. ეს კონსტრუქცია ჩვეულებრივ თავსდება ჩამოთვლილი არსებითი სახელებიდან უკანასკნელის ბოლოს. იგი ორივე კლასის არსებითი სახელების ურთიერთთან დაკავშირებისათვის გამოიყენებოდა: lu₂gal-e *Idi₃gna *Buranun-bi-da im-ma-da-an-tab „მეფემ მდინარეების ტიგროსისა და ეფერატის (წყლები) შეაერთა“; kišib-gal₂ an-ki-bi-da-me-en „მე ვარ ცისა და მიწის ბეჭდის მცველი“.

-bi-da ნაერთი ზოგჯერ მარტო -bi ფორმანტითაა წარმოდგენილი: An *En-lil₂ *En-ki *Nin-mah-bi nam-bi ḫa-ba-an-tar-re-eš „ანმა, ენლილმა, ენქიმ და ნინმახმა ნამდვილად განსაზღვრეს მისი ბედი“.

შუმერულ ტექსტებში საკმაოდ ადრიდანვე დასტურდება აქადურიდან ნასესხები ა₃ „და“ კავშირის გამოყენების შემთხვევები. მას ხშირად მიმართავენ როგორც სიტყვების, ასევე წინადადებების შეერთებისათვის: ir₁ u₃ a₂-ir₁-da mu-6-kam „მონა და მონის ქირა 6 წლის განმავლობაში (დაბრუნებულ უნდა იქნას)“; Ur-^dLama ab-ba-šeš-kal-la-ke₄ e₂-Ur-^dSahar ^dBa-ba₆ dumu-Na-mu-ka še-ba sig₂-ba šu-Al-la-dub-sar-ta nam-ir₁-š₃ ba-na-sum-ma u₃ Ur-^dLama-ke₄ šeš-kal-la ir₁ ki-Ur-^dSahar ^dBa-ba₆-ka-am₃ i₃-tud-da Lu₂-du₁₁-ga Du-du-mu nam-erem₂-am₃ „(რომ) ურლამა, შეშქალას მამა ურსახარბაბა ნამუს ძის ოჯახში მარცვლისა (და) მატყლის რაციონს მდივან-მწერლის ალას ხელიდან ღებულობდა (იქ მისი) შინაყმობისას და ურლამას (ამჟამად) შინაყმა შეშქალა ურსახარბაბასთან (შინაყმობისას) შეეძინა, ლუდუგამ (და) დუდუმუმ ფიცით (დაადასტურეს)“.

ა₃ კავშირი ზოგჯერ წინადადების ყოველი წევრის წინ მეორდება, რითაც ხაზი ესმება ჩამოთვლილი ცნებების უკვეელობას: alan-e u₃ ku₃ nu za-gin₃ nu-ga-am₃ u₃ urudu nu u₃ an-na nu zabar nu „ეს ქანდაკება არც ვერცხლისაგან, (არც) ლილაქისაგან, არც სპილენძისაგან, არც კალისაგან, არც ბრინჯაოსაგან არაა (დამზადებული)“.

შუმერულ ტექსტებში კიდევ ერთი, აქადურიდან ნასესხები მამართლებელი კავშირის გამოყენებაა დადასტურებული. ესაა ენკლიტიკური ნაწილაკი -me იგი შუმერულში ისევე, როგორც აქადურში ორი ერთმანეთთან დაკავშირებული წინადადებიდან პირველის შემასმენელს უერთდება და ასე ასრულებს ორი ერთნაირი წინადადების შეერთების ფუნქციას: ka₂-a ur₂-^{me}ad₂-š₃ i₃-ku₄-ma ur-gi₇-re ka₂-na ba-an-iuš „მელა ბუშქნარში (გაქეთებული) სოროში შეძერა, ხოლო ძაღლი (სოროს) შესასვლელთან ჩაცუცქდა“.

§ 45. მაქვემდებარებელი კავშირები

სტრუქტურული აღნაგობის მიხედვით მაქვემდებარებელი კავშირები ორ ჯგუფად იყოფიან – მარტივი და შედგენილი.

1) მარტივი მაქვემდებარებელი კავშირები სულ სამია შუშერულში: tukumbi იდეოგრამული დაწერილობით SU-NIG₂-TUR-LAL-BI „თუ, უკეთუ“; ud-da, გრაფიკული ეარიანტით ud, u₃-ud „თუ კი, როცა“ და en-na „ეიდრე, სანამ; სანამ არ“.

აქვე მოვიყვანთ მათი გამოყენების რამდენიმე მაგალითს: lugal-mu-tukumbi kur-ra i-in-ku₄-ku₄-de₃-en ¹Utu he₂-me-da-an-zu „ჩემო ბატონო, თუ შენ მთაში შესვლა გინდა, დაე, (ამის შესახებ) უთუმ შენგან გაიგოს“; ud-da en₃-mu mu-ra-tar-re za-e ki-mu nam-mu-ni-in-pad₃-de „თუ კი ის ჩემს შესახებ შეგეკითხება, ჩემს ადგილს შენ ნუ მიუთითებ“; ²Nin-gir₂-su Ur-³Nanše lugal-Lagash⁴ dumu Gu-ni-du ud eš₃ Gir₂-su⁵ mu-du₃ a mu-ra „როცა ურნაშუმე, ლაგაშის მეფემ (და) გინიღუს ძემ ნინგირსუს გირსუს სამლოცველო აუტო, (ეს ნივთი) შესწირა“; en-na am₃-gin igi-mu-še₃ inim-bi a-bal-e na-ba-an-du₃ „სანამ იგი არ მოეა ჩემს წინაშე (და) ამ საქმის (არსს) არ გამირეკევს, დაე, მას ნუ დააკავენენ“.

2) შედგენილი მაქვემდებარებელი კავშირები წარმოდგარია თანდებულების (იხ. § 12), -a ფორმანტისა და სივრცობრივი ბრუნვების (ნათესაობითი, ადგილობითი, მიმართულებითი, გამოსვლითი) ნიშნების შეერთებით. ეს ორი უკანასკნელი კომპონენტი ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს დაერთვის. შუშერულ ტექსტებში დღეისათვის გამოვლენილია შემდეგი სახის მაქვემდებარებელი (შედგენილი) კავშირები:

bar — a-ak-a „იმის გამო, რომ“, „რადგანაც, ვინაიდან“: bar-kin-gi₄-a ka-ni dugud šu nu-mu-un-da-an-gi₄-gi₄-da-ka (nu-mu-nda-ni-gi₄-ed-a-ak-a) en-Kul-aba¹ a-ke₄ im-e še bi-in-ra inim dub-gim bi₂-in-gub „იმის გამო, რომ ელჩმა, რომლის პირი დამუხჯდა, ვერ გადასცა (დანაბარევი), ქულაბის ბატონმა თიხას ხელი დაადო (და) სიტყვები ფირფიტაზე (დაწერილის) მსგავსად დასვა“.

bar — a-ak-eš „იმის გამო, რომ“, „რადგანაც, ვინაიდან“: lu₂-Dub-ru-um-ma-ke₄ Utu he₂-gal₂ bar lugal En-lil₂-le a₂-sum-ma ni₂-me-a i₃-zu-a-ke₄-eš₃ (i₃-zu-a-ak-eš₃) Ti-ri-ka₃-an-ra šu nu-ni-ba „რადგანაც ღუბრუმელებმა იცოდნენ, რომ უთუხეალი მეფეა (და) ენლილისაგან ძალამიცემული არის, თირიქანს არ დაესმარვენ“.

eger — a-ta „იმის შემდეგ, რაც“: 2 udu-sig₂ Nigin-mud sipa-udu-sig₂-ka-da eger udu ur₃-ra-ta na ba-da-ri „გაუკრეჭელი ცხვრების მწყემსის ნიგინმუდის ორი ცხვარი იმის შემდეგ, რაც ცხვრები გაკრეჭილი იქნენ, დაიხოცა“.

en-na — a-a „მანამ, სანამ (არ)“: Ur-¹Ga₂-lu²ma₃-dug₄-ge en-na ib₂-be₂-a (i-b-e-e-a-a) 1 še (gur)-lugal-ia ha-ba-ab-sum-mu „ურგათუმდუგმა მანამ, სანამ (ეს საკითხი) გადაწყდება, თითოეულს მისცეს თითო სამეფო (გურიტ აწყული) მარცვალ“.

en-na — a-še₃ „მანამ, სანამ (არ)“: A-ka₁-la u₃ Lu₂-su₃-sa₃-ga en-na igi-mu-še₃ di in-dug₄-ga-aš na-ba-du₃ „აქალასა და ლუურუსაგს მანამ, სანამ ისინი (თეიანთ) საქმეს (არ) მომახსენებენ, იგი (მათ) დაე, ნუ დაადებს (სასჯელს)“.

lum — a-ta „იმის შემდეგ, რაც“: lum in-ta₄-a-ta ¹Šul-gi₂-u₂-nam-ti₃-ke₄ Geme₂-⁴Nanna-še₃ im-ma-ši-gur-ra „იმის შემდეგ, რაც მან იგი მიატოვა, შულგიუნამთილი გემენანას დაუბრუნდა“.

mu — a-še₃ „იმის გამო, რომ“, „რადგანაც, ვინაიდან“: mu kišib nu-ub-ra-še₃ (nu-bi-in-ra-a-eš₃) na-mi-ib₂-gur-e „რადგანაც მან ბეჭედი არ დასვა (დოკუმენტზე), (ახლა) იგი დაე, ნელად დაეობს“.

nam — a-še₃ „იმის გამო, რომ“: ¹En-lil₂-le nam E₂-kur-ki-ag₂-ga₂-ni ba-hul-a-še₃ a-na-am₃ im-gu-lu-a-bi „იმის გამო, რომ მისი საყვარელი ტაძარი ექური განადგურებულ იქნა, რა არის ის, რაც ენლილმა (შეიძლება) გაანადგუროს?“.

არის კიდევ ერთი ჯგუფის, კერძოდ, დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების გამომხატველი მაქვემდებარებელი კავშირები, რომელთა შემადგენლობაში საყრდენ კომპონენტად გვევლინება არსებითი სახელი ud „დღე“. ამ სიტყვით გაფორმებულ მაქვემდებარებელ კავშირებში შედის აგრეთვე ფორმანტი -a, რომელ-

საც მოსდევს ადგილობრივი ბრუნვის ნიშანი -a, გამოსვლით ბრუნვის ნიშანი -ta, ან ენკლიტიკური ჩვენებითი ნაცვალსახელი -bi „ეს“. ეს უკანასკნელი ჩვეულებრივ ადგილობრივ ბრუნვის ნიშანთან (-a) ერთად გვევლინება და ადგილს იკავებს სწორედ ამ -a ნიშნის წინ — ud — a-bi-a > ud — a-ba. ქვეწვობილ წინადადებაში აღნიშნული რიგის მაქვემდებარებელი კავშირები ასე ნაწილდება: დამოკიდებული წინადადების დასაწყისში დადგება ud კომპონენტი, ხოლო შედგენილი კავშირის მეორე ნახევარი სუფიქსის სახით დაერთვის დაქვემდებარებული წინადადების შემასმენელს. ეს კავშირებია:

ud — a-a „მაშინ, როცა“, „როცა“: ud ⁴Nin-gir-su ur-sag-⁴En-lil₂-la₂-ke₄ Uru-inim-gi-na-ra nam-lugal-Lagaš^{ki} e-na-sum-ma-a šaga-lu₂-36000-ta šu-ni e-ma-ta-dab₃-ba-a nam-tar-ra ud-bi-ta e-še₃-gar „მაშინ, როცა ნინგირსუმ, ენლილის გმირმა ურუნიმგინას ლაგაშის მეფობა მისცა (და) 36000 კაცს შორის (გამორჩეულს) ხელი ჩაჰკიდა, წინანდელი წესწყობილება მან აღადგინა“.

ud — a-ba „მაშინ, როცა“: ud An-ne₂ an ba-an-tum₂-aba ⁴En-lil₂-le ki ba-an-tum₂-a-ba lugal-ra tur-tur ba-an-da-ri „როცა ანმა ცა აიღო, ენლილმა (კი) მიწა აიღო, მეფეს მცირენი დაეხსნენ (თავს)“.

ud — a-ta „იმის შემდეგ, რაც“: ud e₂-gal-e ba-ab-tum₂-ma-ma-ta (ba-b-tum₂-a-ta) igi nu-ni-du₈-a ud igi i₃-ib₂-du₈-a mu-tum₂-mu-a Lu₂-Ki-nu-nir^{ki} nam-e-re-mu-ama „იმის შემდეგ, რაც სასახლე წაიღო მან, მას არ დაუნახავს იგი (და) მაშინ, როცა ის დაინახავს მას, ის მოიყვანს მას — ლუქინურიმა (ამის თაობაზე) დაიფიცა“.

რამდენიმე ერთგვაროვანი დამოკიდებული წინადადებების, კერძოდ, დროის გაერემოებითი დამოკიდებული წინადადებების ერთად თავმოყრის შემთხვევაში მაქვემდებარებელი კავშირის ud — a-a-ს ხმარებისას ზოგჯერ ud ელემენტი საერთოდ არ ფიქსირდება გრაფიკულად პირველი დაქვემდებარებული წინადადების თავში, ხოლო აღნიშნული კავშირის მეორე ნახევარი — ფორმანტი -a და ადგილობრივი ბრუნვის ნიშანი -a სუფიქსად დაერთვის უკანასკნელი დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს: En-an-na-tum₂ ensi₂-Lagaš^{ki} mu-pa₃-da-⁴Inanna-ka-ke₄ lb-gal mu-du₃ E₂-an-na kur-kur-ra mu-na-diring-ga-a ud-ba Lum-ma-tur dumu En-an-na-tum₂ ensi₂-Lagaš^{ki} -ka-ke₄ kib mu-dim₂-dim₂ „როცა ენანათუმმა, ლაგაშის მმართველმა, ინანას მიერ (საკუთარი) სახელით გამოსხმობილმა იბგაოთ ააგო (და) როცა ენა ყველა ქვეყანაში მისთვის განადიდა, მაშინ ლუმათურმა, ლაგაშის მმართველ ენანათუმის ძემ (ეს) თიხის კონუსი ჩვენთვის დაამზადა“.

შუმერულში დადასტურებულია აგრეთვე ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების გამომხატველი რამდენიმე სუფიქსური მაქვემდებარებელი კავშირი, რომელიც გაფორმებულია -a ფორმანტზე თანაობით (-da), გამოსვლითი (-ta), მიმართულდებითი (-(-e)š), ადგილობრივი (-a) და შედარებითი (-gim) ბრუნვის ნიშნების დამატებით. მიღებული ნაერთები სუფიქსად დაერთვის ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს. ეს კავშირებია:

-a-da „იმის გამო, რომ“: E₂-an-na-tum₂ ensi₂-Lagaš^{ki}-ra ⁴Inanna-ke₄ ki an-na-ag₂-ga₂-da (ki a-na-ag₂-a-da) nam-ensi₂-Lagaš^{ki}-ta nam-lugal-Ki₃^{ki} mu-na-ta-sum „ენანათუმს, ლაგაშის მმართველს ინანამ იმის გამო, რომ იგი მას უყვარს, ლაგაშის მმართველობის გარდა მას ქიშის მეფობაც მისცა“.

-a-ta „იმის შემდეგ, რაც“: Ba-gara₃ e₂ id₂-de₃ la₁-a-e im-ti-a-ta ninda gi₃ bi₂-tag a-š₂ i₃-de₂ „იმის შემდეგ, რაც ბაგარას, ტაძარს, არსზე გადმომდგარს (სიტყვ. „გადმოკიდებული“) მიადწია, (გუდაამ) პური შესწირა (და) ცივი წყალი დაღვარა“.

-a-še₃ „იმაზე, რომ“, „იმის შესახებ, რომ“, „რადგანაც, ვინაიდან“: Ku-li dumu-Ur-e₂-an-na-ke₄ Ba-ba-mu nar in-ug-a-aš igi sukkal-ma₃-še₃ ba-gi-in „იმის შესახებ, რომ ქულიმ, ურეანას ძემ ბაბამუ, მგალობელი, მოკლა, სუქალმახის წინაშე მიღებულ იქნა (გადაწყვეტილება)“.

-a-a „იმბზე, რაზედაც“: ⁴Nin-gir₂-su-ke₄ Uru-inim-gi-na-da e-da-dug₄-ga-a (e-nda-n-dug₄-a-a) ჰა nu-di₃-ni-bal-e „იმბზე, რაზედაც ნინგირსუ ურუინიმგინას მოელაპარაკა, იგი (არაფერს) არ შეცვლის“.

-a-gim „იმის მსგავსად, როგორც“: en-⁴Šara₂ mu-na-de₂-a-gim kug-Lugal-ban₃-da gu₃ mu-un-na-da-de₂-e „იმის მსგავსად, როგორც ელაპარაკა მეუფე შარას, იგი ეუბნება ბრწყინვალე ლუგალბანდას“.

პოზიციურად ასევე სუფიქსურ მაქვემდებარებელ კაეშირთა რიგს მიეკუთვნება ამგვარი კონსტრუქციებიც: -a-ba, -a-ka, -a-ka-nam, -a-ke₄-e³ და -a-ri, რომლებიც დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს დაერთვის ჩვენთვის უკვე ცნობილი -a ფორმანტის შემდეგ.

-a-ba „როდესაც“, „იმის შემდეგ, რაც“: an ki-ta ba-da-bad-ra₂-a-ba ki an-ta ba-da-sur-ra-a ba mu-nam-su₂-U₃-lu ba-an-gar-ra-a-ba ud An-ne₂ an ba-an-tum₂-a-ba lugal-ra tur-tur ba-an-da-ri „როდესაც ცა მიწისაგან ზემოთ აიწია, როდესაც მიწა ციდან ქვემოთ ჩამოიწია, როდესაც კაცობრიობის სახელი განისაზღვრა, როდესაც ანმა ცა წაიღო, მეუფეს მცირენი დაესხნენ (თავს)“.

-a-ka „იმის შემდეგ, რაც“, „როგორც კი“, „იმ დროიდან, რაც“: Geme₂-šal-e Ur-⁴Lama in-tuku-a-ka dumu nu-tud-da dumu Ur-⁴Lama nam-erem₂-am₃ „რომ გემეშულს იმის შემდეგ, რაც იგი ურლამამ ცოლად შეირთო, შეილი არ უშვია, ურლამას შეილმა ფიცით (განაცხადა)“; muš₃en-e gud₃-bi-še₃ he₂-em-ma-te-ga₂-da-ka (he₂-im-ma-teg-ed-a-ak-a) Anzu^{musen}-de₃ gud₃-bi-še₃ he₂-em-ma-te-ga₂-da-ka ki-dingir-u₃-la-gim im-ak „ფრინველისათვის, როგორც კი ის მოინდომებდა თავის ბუდესთან მიახლოებას, ანზუდ ფრინველისათვის, როგორც კი ის მოინდომებდა თავის ბუდესთან მიახლოებას, (ბუდე) იგი ღვთაებების საცხოვრებელი ადგილის მსგავსად გადაიქცეოდა“.

-a-ka-nam „იმის გამო, რომ“: ku₆ ga₂-gar-ra-še₃ nu-mu-tum₂-a-ka-nam Šubur nu-banda₃ gu₂-ne-ne-a e-ne-gar „იმის გამო, რომ თევზი დადგენილების შესაბამისად მათ არ მოიტანეს, მმართველმა შუბურმა (მოსატანი თევზი) მათ ეალის (ანგარიშში) ჩარიცხა“.

-a-ke₄-e³ „იმის გამო, რომ“: i₃-gin-gin-na-ke₄-e³ (i₃-gin-gin-a-ak-e³e) i₃-kaš₄-kaš₄-ke₄-e³ (i₃-kaš₄-kaš₄-a-ak-e³e) ba-an-du ba-an-du mu-mu-še₃ ba-an-du-g₄ „იმის გამო, რომ იგი ბევრს დადის (და) იმის გამო, რომ იგი ბევრს დარბის, მას (ზედმეტ) სახელად (ტექსტშია: „ჩემს სახელად“) დაარქვეს (სიტყვ. „თქვეს“): „ის წავიდა, ის წავიდა“.

-a-ri „იმის შემდეგ, რაც“: ud-he₂-ma-a-l-la ka-na-am₂-ma₃ ba-e-zal-la-ri ud An-ne₂ an ba-an-ir-ra-a-ba u₃-mu-un-ra tur-tur ba-an-da-ri „იმის შემდეგ, რაც ქვეყანაში სიუხვის დღენი ჩამოდგა, იმის შემდეგ, რაც ანმა ცა წაიღო, მეუფეს მცირენი დაესხნენ (თავს)“.

§ 46. შორისდებული

ისეთი სიტყვა, ბგერა ან ბგერათა ჯგუფი, რომელიც მოლაპარაკის გრძნობას ან ნება-სურვილს უშუალოდ გამოხატავს, შუმერულში არც თუ ისე ბევრია, დღეისათვის გამოვლენილია მხოლოდ რამდენიმე შორისდებული:

მწუხარების: i, u₃-a „ვაი, უი“ – ჩვეულებრივ გეხვდება გოდების ტექსტებში. me-le-e-a „ეჰიმი“ – ჩვეულებრივ გეხვდება გოდების ტექსტებში.

მოწოდების: ga-na „მოდი; კარგი“: ga-na ga-na-ab-du₁₁ „მოდი, ვეტყვი“.

დათანხმებითი: he₂-mu > hu-mu „დაე“.

დანანების: a-e „ეჰ“.

**შუმერული ენის გრამატიკისადმი მიძღვნილი
ძირითადი გამოკვლევები**

- Дьяконов И.М.**, Языки древней Передней Азии, Москва, 1967.
- Канева И.Т.**, Шумерский язык, С.-Петербург, 1996.
- Кикнадзе З.Г.**, Шумеро-Картвельские языковые параллели, Кавказско-Ближневосточный сборник, IV, Тбилиси, 1973, გვ. 61-72
- Christian V.**, Beitrage zur Sumerischen Grammatik, Wien, 1957.
- Deimel A.**, Sumerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen, Roma, 1939.
- Edzard D.O.**, Sumerian Grammar, Leiden Boston-Brill, 2003.
- Falkenstein A.**, Das sumerische, Leiden, 1959.
- Falkenstein A.**, Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš, I-II, Roma, 1949-1950.
- Jacobsen T.**, About the Sumerian Verb, წიგნში: **Jacobsen T.**, Toward the Image of Tammuz and other Essays on Mesopotamian History and Culture, Cambridge, 1970, გვ. 245-270, 430-466.
- Jestin R.**, Le verbe sumérien, I-III, Paris, 1943-1954.
- Kärki I.**, Die Sprache sumerischen Königsinschriften der frühaltbabylonischen Zeit, Helsinki, 1967.
- Michalowski P.**, Sumerian as an ergative Language, "Journal of Cuneiform studies", 32 (1980), გვ. 87-103.
- Poebel A.**, Grundzüge der sumerischen Grammatik, Rostok 1923.
- Sollberger E.**, Le système verbal dans les inscriptions "Royales" presargoniques de Lagaš, Genève, 1952.
- Thomsen M.L.**, The Sumerian Language, Copenhagen, 1984.

სარჩევი

ზოგადი ცნობები შუმერებისა და შუმერული ენის შესახებ	3
§ 1. შუმერები და მათი ქვეყანა	3
§ 2. შუმერული ენის ზოგადი დახასიათება და პერიოდიზაცია	5
§ 3. შუმერული დამწერლობა	8
ფონეტიკა	14
§ 4. შუმერული ენის ბგერათა სისტემა	14
§ 5. შუმერული სიტყვების ფონეტიკური აგებულება	15
§ 6. აქცენტი შუმერულში	16
§ 7. ფონეტიკური ცვლილებები	17
მორფოლოგია	20
§ 8. არსებითი სახელის წარმოება	21
§ 9. ბუნებრივი სქესი და კლასიანობა	22
§ 10. არსებითი სახელის რიცხვი	23
§ 11. არსებითი სახელის ბრუნება	25
§ 12. არსებითი სახელები თანდებულების როლში	30
§ 13. ჯაჭური ბმა	33
§ 14. ზედსართავი სახელი	34
§ 15. ნაცვალსახელი და მისი ჯგუფები	35
§ 16. რიცხვითი სახელი და მისი ჯგუფები	41
ზმნა	46
§ 17. ზმნის ფუძე	46
§ 18. ზმნის ფუძის გამოვრება	47
§ 19. მაკავშირებელი ზმნა შუმერულში	48
§ 20. შუმერული ზმნის აფიქსაცია	49
§ 21. პირველი პოზიციის აფიქსები ანუ კილოს მაწარმოებელი პრეფიქსები	50
§ 22. ბრძანებითი კილო – იმპერატივი	54
§ 23. პრეფიქსი inga	54
§ 24. მეორე პოზიციის აფიქსები ანუ მოქმედების ზოგადი მიმართულების მაწარმოებელი პრეფიქსები	55
§ 25. მესამე-მესხეთე პოზიციების აფიქსები ანუ სიერცობრივი პრეფიქსები	63
§ 26. მიცემით-ადგილობითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში	64
§ 27. თანაობითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში	65
§ 28. მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში	66
§ 29. გამოსვლითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში	67
§ 30. ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვის შინაარსის გამომხატველი პრეფიქსი ზმნურ ფორმაში	68
§ 31. სიერცობრივი პრეფიქსი ra	69

§ 32. მეექვსე პრეფიქსული და მეორე სუფიქსური პოზიციების აფიქსები – სუბიექტურ-ობიექტური პირის მანქანებლები ზმნურ ფორმაში	70
§ 33. გარდაუვალი ზმნის უღლება	70
§ 34. გარდამავალი ზმნის უღლება	73
§ 35. სრულასპექტიანი გარდამავალი ზმნის უღლება	73
§ 36. უსრულასპექტიანი გარდამავალი ზმნის უღლება	76
§ 37. პირდაპირი ობიექტის მანქანებლები ზმნის უღლებად ფორმაში	78
§ 38. უღლების უძველესი ტიპი	79
§ 39. ნაცვალსახელური უღლება	80
§ 40. პირველი სუფიქსური პოზიციის აფიქსი	81
§ 41. სხვათა სიტყვის სუფიქსები -eže და -gīžen	83
§ 42. სახელზმნა	83
§ 43. ზმნიზედა	84
კავშირი	92
§ 44. მიერთებული კავშირები	92
§ 45. მაქვემდებარებული კავშირები	86
§ 46. შორისდებული	89
შუმერული ენის გრამატიკისადმი მიძღვნილი ძირითადი გამოკვლევები	90

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ჯანელიძე

ტექნოლოგიური თ. ფიციხელიძე

კორექტორი ნ. მახარაიანი

კომპიუტერული უზრუნველყოფა ნინო ვაჩიშვილი
ხათუნა ბაღრიძე

ხელმოწერილია დასაბუთვად 31.12.05

საბუჯდი ქალაქი 60X84

პირ. ნაბუჯდი თაბახი 15,3

სააღრ-საგამომცემლო თაბახი 7,13

შეკეთა № 70

ტირაჟი 100

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
0128, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ., 14.

თბილისის უნივერსიტეტის
სარედაქციო-საღუბლიკაციო კომპიუტერული სამსახური,
0128, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ., 1.

